

XƏZƏR UNIVERSİTETİ

Fakültə: Təbiət Elmləri, Sənət və Texnologiya Yüksək Təhsil Fakültəsi

Departament: Psixologiya Departamenti

İxtisas: Ümumi psixologiya (tədris Azərbaycan dilində)

MAGİSTR TEZİSİ

Mövzu: Məktəblilərin tənhalıq səviyyələri və intihar düşüncələri
arasındakı əlaqənin təhlili

Magistrant: Aliyə Əzimova Bəşir

Elmi rəhbər: Psixologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent. Ceyhun Aliyev

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
I FƏSİL. ƏDƏBİYYAT XÜLASƏSİ	6
MÜASİR PSIXOLOJİ ƏDƏBİYYATDA TƏNHALIQ ANLAYIŞI	6
1.1. Tənhalıq anlayışının psixoloji mahiyyəti	6
1.2. Tədqiqatçıların tənhalıq hissi ilə bağlı fikirləri	15
1.3. Valideyn ünsiyyət üslublarının yeniyetmələrdə tənhalıq hissini formalaşmasında rolu.....	28
1.4. Məktəblilərdə intihar düşüncələrinin xarakteristikası	35
1.5. Yeniyetmələrdə intihar probleminin tədqiqi tarixi	42
II FƏSİL. METODOLOGİYA	50
MƏKTƏBLİLƏRİN TƏNHALIQ SƏVİYYƏLƏRİ VƏ İNTİHAR DÜŞÜNCƏLƏRİ ARASINDAKI ƏLAQƏNİN TƏHLİLİNİN EKSPERİMENTAL HİSSƏSİ	50
2.1. Tədqiqatın təşkili və keçirilməsi	50
2.1.1. Tədqiqat iştirakçıları	50
2.2. Tədqiqat zamanı istifadə olunmuş metodlar	50
III FƏSİL. ALINAN NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ.....	55
3.1. Tədqiqatın nəticələri və onların təhlili	55
NƏTİCƏ.....	64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	67
ƏLAVƏLƏR.....	79

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Günümüzdə artan əhali, yaşayış şəraiti və inkişaf edən texnologiya özü ilə bir çox problemlər gətirir. Fərdlər həyatın gərgin tempində itib gedirlər, həyatlarını etibarsız münasibətlər üzərində qururlar və getdikcə bir-birindən təcrid olunan bir cəmiyyət formalaşır. “Biz” olmaqdan “mən” olmağa keçən bu prosesdə texnologiyanın təsiri çox yaxından hiss olunur. Bütün günü kompüter qarşısında oturmaq, uzun saatlarla internetdən istifadə etmək, davamlı telefondan istifadə etmək insanların ətraf mühitlə əlaqəsini kəsir. Üstəlik, fərdlərin sosial əlaqələri zəifləyir, özünü ifadə etməkdə çətinlik çəkən cəmiyyətə zəmin yaradır. Ətrafından və özündən uzaqlaşan, özünü cəmiyyətdən təcrid edən fərd getdikcə tənhalaşır. Tənhalaşan fərd özünü dəyərsiz hiss edir və gələcəkdə ruhi sıxıntı ilə üzləşə bilər (Engin, 2016).

Tənhalıq məsələsinə aydınlıq gətirmək konseptual mürəkkəbliyə görə bir çox çətinliklər yaradır. İlk növbədə tənhalığın iki növünü ayırd etmək lazımdır. Bunlardan birincisi fiziki vəziyyətdir və insanın ətrafında başqa insanların olmamasıdır. Robinson Kuruzonun tənhalığı əslində belə bir tənhalıqdır. İkincisi, psixoloji tənhalıq hissidir. Bu mənada tənha insan hətta böyük izdihamda da özünü tənha hiss edə bilər. Bu araşdırmada bəhs edilən tənhalıq ikinci növdür, yəni psixoloji tənhalıq hissidir. İqtisadi gücə görə kompüter və internet şəbəkələrinin nisbətinin artması ilə xüsusilə gənclər arasında sosiallaşmanın virtual mühitə keçdiyi görülür. Saatlarla internetə bağlı qalaraq, sosial şəbəkələrdə vaxt keçirərək, ətrafdan uzaqlaşaraq ictimailəşməyə çalışan gənclər əvvəlcə heç bir problem yaşamazlar da, gələcəkdə birdən-birə tək qala bilərlər. Bu, psixoloji və fiziki mənfiliklərə səbəb ola bilər (Seçim, 2014).

Tənhalıq, əsasən, fərdin ətrafı ilə yaxın və mənalı əlaqələr qura bilməməsi ilə xarakterizə olunan bir hissdır və qurduğu münasibətlər arzu edilən məmnuniyyət səviyyəsini təmin etmir. Tənhalıq anlayışı ilə yanaşı, tək qalma vəziyyəti də izah edilməlidir. Tək olmaq fərdin istədiyi və arzuladığı bir vəziyyət olsa da, tənhalıq arzuolunmaz və mənfə bir duyğudur. Fərdlər cəmiyyətdə özlərini tənha hiss edə bilsələr də, tək vaxt keçirdikləri zaman bu hissdən uzaq ola bilərlər.

Doğulduğu andan xarici aləmə bağlı olan insan həyatını davam etdirərkən bu ehtiyacı hiss edir. Bu öhdəlik xarici dünya ilə ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqəni zəruri edir. Ətraf mühit insanın duyğularına, düşüncələrinə və davranışlarına təsir edən dinamik elementdir. Bu səbəbdən insan sağlam varlığını davam etdirmək üçün sosial olmalıdır (Tohumcu, 2019).

Göründüyü kimi yeniyetməlik dövründə tənhalıq hissi çox ciddi və aktual bir məsələdir. Bir başqa ciddi mövzu isə yeniyetməlik dövründə intihar düşüncələrinin formalaşmasıdır. Son dövrlərdə ölkəmizdə və xaricdə məktəblilər arasında intihar halları xeyli genişlənməmişdir.

Ölkəmizdə məktəbli yaşlı şagirdlərlə həm tənhalıq hissi , həm də intihar mövzusunda ayrı ayrılıqda bir çox tədqiqatlar aparılsa da, bu iki aktual problemin biri birilə olan əlaqəsi tədqiq olunmamışdır.

İntihar cəhdi mühüm ictimai sağlamlıq problemidir. İntihar nəticəsində ölümün səbəbi psixologiya, sosiologiya və psixiatriya kimi müxtəlif elm sahələrinin həll etdiyi çoxölçülü sosial hadisədir. Buna görə də intihar bir çox amillərin təsiri altında baş verən və çoxşaxəli, mədəni, dini və sosial-iqtisadi aspektləri olan çox mürəkkəb hadisədir. İntihar bir çox psixi pozğunluqlarda görünsə də, cəmiyyət tərəfindən depressiya ilə əlaqəli bir vəziyyət kimi qəbul edilir (Tatlıhoğlu, 2012).

Ümumilikdə araşdırmaların nəticələrinə nəzər saldıqda, gənclərin problemin həllində özlərini qeyri-kafi gördükləri üçün stresli vəziyyət və ya hadisə ilə qarşılaşdıqda ilk olaraq intiharı düşündüklərini görmək olar. Şəxsin inkişaf mərhələləri arasında yeniyetməlik riskli bir vəziyyət təqdim edir. Yol-nəqliyyat hadisələrindən sonra gənclərin ölümünün əsas səbəbidir. İntiharları cinsə görə götürdükdə qadınların stresli bir hadisə və ya vəziyyət qarşısında özlərini kişilərə nisbətən daha etibarsız qəbul etdiklərini, qadınların kişilərdən daha çox əsəbiləşdiyini, qadınların daha çox narahat və içinə dönük reaksiyalar göstərdiyini görürük. və kişilərin daha aqressiv davranışlar mənimsədiyini görürük.

Tədqiqatın obyektı: tənhalıq hissi yaşayan məktəblilər.

Tədqiqatın predmeti: tənhalıq hissi yaşayan məktəblilərdə psixopatoloji halların müəyyən edilərək intihar düşüncəsilə tənhalıq hissi arasında bir əlaqənin mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın məqsədi: orta məktəb şagirdləri arasında tənhalığın geniş yayılmasını, bu hissələrin öhdəsindən gəlmək üsullarını, tənhalıq və intihar düşüncəsi və cəhdi arasındakı əlaqəni araşdırmaqdır. Həmçinin məktəblilərdə tənhalıq hissi və psixopatoloji hallar arasında əlaqəsinin tədqiqidir.

Tədqiqatın metodoloji əsasları və metodları: Tədqiqatda tədqiq olunanlarda psixopatoloji halların müəyyənləşdirilməsi üçün Derogatis tərəfindən hazırlanmış, Mələk Kərimova və Nərmin Osmanlı tərəfindən Azərbaycan mədəniyyətinə adaptasiya olunmuş “Qısa Simptom Testi” (QST) və iştirakçıların tənhalıq hissini ölçmək üçün Russel və həmkarları tərəfindən hazırlanmış, Hüsnü Ergün tərəfindən Türkiyə məktəb mühitinə adaptasiya olunmuş UCLA tənhalıq şkalasından istifadə olunmuşdur. Sonda əldə olunmuş nəticələr isə IBM SPSS 27 proqramında statistik təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın vəzifələri: tədqiqatın məqsədinə, predmentinə uyğun olaraq fərziyyəsini gerçəkləşdirmək üçün aşağıda göstərilmiş müddəaların həllinin icrası nəzərdə tutulmuşdur:

1. Araşdırılan məsələ ilə bağlı elmi ədəbiyyatın nəzəri təhlilinin aparılması;
2. Məktəblilərin psixopatoloji hallarının müəyyən edilməsi.
3. Tənhalıq hissinin təzahür xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi.
4. Tədqiqatçıların intihar problemi və tənhalıq hissi ilə bağlı fikirlərinin vurğulanması;
5. Tənhalıq hissi yaşayan məktəblilərdə psixopatoloji halların müəyyən edilməsi;
6. Məktəblilərdə tənhalıq hissi və intihar düşüncəsi arasında əlaqənin tədqiq edilməsi.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti: mövcud “tənhalıq hissi” və “intihar düşüncəsi” anlayışlarının, onların məktəblilər arasında təzahürünün və onlarda yaratdığı psixopatoloji halların nəzərdən keçirilməsindən ibarətdir. Mövzuya dair anlayışların məzmunu konkretləşdirilir. Tənhalıq hissi keçirən məktəblilərin psixoloji və yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onlarda psixopatoloji halların tədqiqi yollarının metodologiyasının məzmunu və prosessual komponentləri nəzəri cəhətdən əsaslandırılır. Həmçinin tənhalıq hissi və məktəblilərin intihar düşüncəsi haqqında tədqiqat aparən psixoloq, pedaqoq, sosioloq və sosial işçilər bu elmi işdən nəzəri mənbə kimi istifadə edə bilərlər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: işin təhlilindən alınan nəticələr ümumi, sosial, yaş və inkişaf psixologiyası fənlərinin tədrisində, bir çox sahədə fəaliyyət göstərən mütəxəssislər-məktəblərin pedaqoji heyət üzvləri, psixoloji mərkəz işçiləri, məktəb psixoloqları və digər şagird şəxsiyyətinin inkişafında mühüm rol oynayan mütəxəssislərin fəaliyyət sahələrində tətbiq oluna bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Azərbaycanda məktəblilərdə intihar hallarının araşdırılması istiqamətində elmi işlər aparılmışdır, lakin elmi ədəbiyyatda məktəblilərdə intihar düşüncəsinə tənhalıq hissi aspektindən heç baxılmayıb. Həmçinin tənhalıq hissi və somatizasiya, obsessiv-kompulsiv, depressiya, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, təşviş pozuntusu, kin-düşmənçilik, fobiyalı təşviş, paranoid düşüncə, psixotizm kimi psixopatoloji hallar arasındakı əlaqəni tədqiq edən araşdırmalar nəzərə çarpmır. Bu səbəbdən iş Azərbaycan üçün elmi yenilik hesab edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası: dissertasiya işinin mövzusunə uyğun olaraq “Bakı Qızlar Universiteti” MMC-nin “Elmi əsərlər” də “Məktəblilərin Tənhalıq Səviyyələri və İntihar Düşüncələri Arasındakı Əlaqənin Təhlili” adı altında məqalə çap edilmişdir.

İşin strukturu: Dissertasiya girişdən, üç fəsildən, nəticə və ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

I FƏSİL. ƏDƏBİYYAT XÜLASƏSİ

MÜASİR PSIXOLOJİ ƏDƏBİYYATDA TƏNHALIQ ANLAYIŞI

1.1. Tənhalıq anlayışının psixoloji mahiyyəti

Fərd psixososial varlıq kimi "birliyə" möhtacdır. İnsan varlığının əsas motivi kimi bu birlik; ictimai, sosial bütöv bir təbəqənin bir hissəsi olmaq zərurətidir. Bu ehtiyacın əsasını özünə məxsusluq hissi təşkil edir. Bu kontekstdə fərdlərin ən kiçik həyat hadisəsində belə başqasına ehtiyacı var (Hendrik, 2009). Mənsub olmaq; sosial sistem tərəfindən dəyər, ehtiyac və qəbul (Hagerty, Lynch-Sauer, Patusky, Bouwsema ve Collier, 1992). Bu təcrübələr toplusunu vurğulayan və Fərdi Psixologiyanın banisi olan Adlerin sözlərinə görə, fərdlər sosial faktorlardan irəli gəlir. Ona görə də mənsubluq hissi çox vacibdir (Corey, 2008).

Tənhalıq; insan həyatında şəxsiyyətlərarası münasibətlərində arzu olunan məmnuniyyətə çata bilməməsi nəticəsində meydana çıxan, fərdi gələcəyə qarşı bədbin, ümitsiz və narahat edən, içərisindən çıxmaq istədiyi emosional vəziyyətdir (Peplau, Perlman, 1982). Tənhalıq haqqında müxtəlif təriflər verilmişdir. Lakin onların hamısında belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, tənhalıq fiziki cəhətdən tək qalmaqdan, emosional tənhalıq hissidir. Fərd kütlədə tənhalıq hissi ilə üzləşə bilər (Buluş, 1997). İnsanların ünsiyyət bacarıqlarında yetersizliyi tənhalıqın əsas səbəblərindən biridir (Bolton, 1986). Tənhalıq insanın fiziki və əqli sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Çünki tənha olan insanlar özlərinə fikir vermir və rifah halını qorumağa çalışmırlar (Mahon, Yarcheski, 1998).

Problemin işlənmə səviyyəsi. Tədqiqatçıların sıx marağı və mövzunun əhəmiyyəti kontekstində bəşər tarixi boyu və müasir cəmiyyətlərdə tənhalıq həm incəsənət və ədəbiyyat, həm də psixologiya sahəsində maraq mövzusu olmuşdur. Peplau və Perlman 1980-ci illərdə "Niyə tənhalıq?" sualını belə cavablandırır: "Sadə, lakin mühüm və diqqətçəkən cavablardan birincisi tənhalıq mövzusunun maraqlı olmasıdır. Həm şəxsi təcrübədən, həm də maraqlıdan, bir çox sosial tədqiqatçılar tənhalıqın tapmacasını anlamağa çalışırlar. İkincisi, cəmiyyətdə tənhalıqın üstünlük təşkil etməsidir. Başqa bir nöqtəyi-nəzərdən, təklik hissi mənfi bir təcrübədir və hətta həyatı təhlükəsi olan nəticələrə səbəb ola bilər. Şəxslərarası cazibə, sevgi və dostluq ümumiyyətlə intensiv müzakirə olunan mövzulardır. Yalnızlıq bunların qarşısında dayanır. Son səbəb isə tənhalıq məsələsinin aktual problemə çevrilməsi və ictimai elmlər baxımından əhəmiyyətli hesab edilməsidir (Döner, 2018).

Bir çox tədqiqatçılar tənhalıqın yeniyetməlik dövründə daha geniş və intensiv hiss olunduğunu bildirirlər (Brennan, 1982; Ostrov & Offer, 1980). Hartog (1980) yeniyetməlik dövrünün inkişaf dövrləri arasında ən tənha dövr olduğunu irəli sürdü. Fiziki dəyişikliklərlə birlikdə şəxsiyyət və şəxsiyyət inkişafı kimi təbii və kritik hadisələri yaşayan yeniyetmələr tək

qalmaq istəyir, eyni zamanda həmyaşd qruplarına əhəmiyyət verirlər. Həmyaşdları tərəfindən kənarlaşdırılan yeniyetmələrin bu dövrdə böyük bir tənhalıq hissi yaşadıkları vurğulanır (Bilgiç, 2000; Kılıççı, 2000). Gündüz və Çelikkaleli (2009) yeniyetməlik çağında olan fərdlərin, sahib olduqları həmyaşd dəstəyini itirməmək, tək qalmamaq və həmyaşdları arasında münasibətləri davam etdirmək üçün bəzən nəticələrini nəzərə almadan istəmədikləri davranışları belə edə biləcəyini ifadə etmişlər (Yabancı, 2019).

Tənhalıq müxtəlif müəlliflər tərəfindən müxtəlif üsullarla tədqiq olunmuşdur. Bəziləri bunu obyektiv şəraiti olan vəziyyət, bəziləri sırf subyektiv vəziyyət, digərləri isə ekzistensial bir vəziyyət kimi qəbul edirlər. Onların hamısının ortaq cəhəti odur ki, tənhalıq hissi insanlara zərər verir. Peplau və Perlman (1982) tənhalığı insan münasibətləri əsasında dərk edir və bunu insanın faktiki münasibətlərinin bu sahədə gözləntilərini yerinə yetirə bilməməsindən irəli gələn emosiya kimi müəyyən edirlər. Buna müvafiq olaraq, insan obyektiv bir səbəbi olmasa belə bir çox insanla birlikdə olanda özünü tənha hiss edə bilər. Digər tərəfdən Mijuskovic (1987) hər bir insanın anadangəlmə tək olduğunu etiraf edərək iddia edir ki, tənhalıqdan qaçınmaq istəyi insan davranışını hərəkətə gətirən əsas qüvvədir (Eskin, 2001).

Yeniyetməlik dövrü tənhalıq məsələsinin araşdırılması üçün ideal inkişaf dövrü hesab olunur. Bu dövrdə yeniyetmələri tənhalığa məcbur edən inkişaf dəyişiklikləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Birincisi, yeniyetmə bu dövrdə meydana çıxan formal proseslərdən istifadə edərək mücərrəd düşünməyə başlayır (Inhelder və Piaget 1958). Mücərrəd düşünmək bacarığı yeniyetməni ilk dəfə özü haqqında fikirlərini şübhə altına almağa və "Mən kiməm?" sualına cavab axtarmağa təhrik edir.

Məlum olduğu kimi, əgər bu suala qaneedici cavab tapmaq mümkün deyilsə, nəticə "şəxsiyyət böhranı"dır (Erikson 1968, Dereboy 1993). Formal proseslərlə əlaqədar yeniyetmə özünü dərk (selfawareness) və ekzistensial narahatlıqlar artmaqdadır (Hacker 1994). İkincisi, uşaqlıqdan yeniyetməlik dövrünə keçəndə dostluq münasibətləri valideyn-övlad münasibətlərindən daha vacib olur. Məsələn, yeniyetmə vaxtının böyük hissəsini yaşdqları ilə birlikdə keçirir (Paikoff və Brooks-Gunn 1991, Berndt 1996). Dost münasibətləri ilə valideyn-övlad münasibətlərinin fərqi ondadır ki, fərdi qeyd-şərtsiz qəbul edən cəhəti yoxdur. Bu baxımdan dost münasibətləri yeniyetmənin həm xoşbəxtliyinin, həm də məyusluğun səbəbi ola bilər (Eskin, 2001) .

Araşdırmalar göstərir ki, yeniyetmələr arasında tənhalıq hissi depressiya, özünə inamsızlıq, alkoqolizm, bədbəxtlik hissi, özünü cazibədar hiss etməmək və sosial utancaqlıq hissi ilə müşayiət olunur (Oullet və Johsi 1981, Moore və Schultz 1983, Mijuskovic 1988, Brage və dost. 1993). Digər inkişaf dövrlərində olduğu kimi, yeniyetməlik dövründə də fərdi

intihara sürükləyən səbəblər arasında tənhalıq mühüm yer tutur (Roberts və Chen 1995, Roberts və dost. 1998).

Keçid dövrü adlandırılan yeniyetməlik; bioloji, psixoloji, əqli və sosial inkişafın və dəyişikliklərin baş verdiyi bir prosesdir (Eccless et al., 1993). Bu proses sürətlə irəliləyən fiziki inkişaf və dəyişikliklə başlayır və zamanla yavaşlayır. Bunun ardınca mənəvi və sosial dəyişikliklər baş verir. İlk növbədə fiziki dəyişikliklərin birbaşa və ya dolay yolla yaratdığı psixoloji dəyişikliklər müşahidə edilir. Bu psixoloji dəyişikliklərə görə xoşbəxt, itaətkar, balanslı yeniyetmənin yerini narahat, narahat, balanssız və bir-birinə uyğun gəlməyən yeniyetmə tutur. Çaşqınlıq və qərarlılıq içində olan yeniyetmənin duyğuları və maraqları dəyişir və onların həvəsi ölçüyəgəlməz, hüdudsuz və balanssız şəkildə dəyişir (Köknel, 1999). Bu fərqliliklərin yaratdığı gərginlik yeniyetmənin depressiyaya düşməsinə və buna görə də təklilik hissi yaşamasına səbəb olur. Bu səbəbdən də bu dövrdə yeniyetmə pessimizm, narahatçılıq və daxili sıxıntı kimi xoşagəlməz duyğulara qapılır və onu arxayınlaşdıracaq valideynlərə ehtiyac duyar. Valideynlərin yeniyetmənin dediklərini tənqid etmədən, aşağılamadan, mühakimə etmədən dinləməsi, uşağa özünü ifadə etmə imkanı verməsi yeniyetmənin sağlam şəxsiyyət kimi formalaşmasına kömək edir. Valideyn dəstəyindən məhrum olan yeniyetmələr narahatlıq, qorxu və təklilik yaşaya bilərlər (Kulaksızoğlu, 1998).

Tənhalıq fərdin mövcud sosial münasibəti ilə onun arzuladığı sosial münasibət arasında uyğunsuzluq nəticəsində yaranan xoşagəlməz subyektiv, psixoloji vəziyyətdir (Ponzetti, 1990). Yeniyetməlik dövründə yaşanan tənhalığın müxtəlif səbəbləri arasında ailə münasibətləri, sosial mühit, müəllim münasibətləri, məktəb mühiti, dost münasibətləri və yeniyetməlik dövründə yaşanan problemlər sıralanır (Buchholz və Catton, 1999; Mcwhirter et al., 2002). Araşdırmalar nəticəsində yeniyetmələrin tənhalıq səviyyəsinə ailə və sosial münasibətlərin təsirli olduğu vurğulanır (Nurmi, 1997).

Ədəbiyyata nəzər saldıqda tənhalığın bir çox tərifləri vardır. Bunlardan bəziləri:

Tənhalıq çox vaxt arzuolunmaz və xoşagəlməz bir hadisə olub, insanın insanlarla olan münasibətlərində yaxınlıq ehtiyacının olmaması və ya kifayət qədər olmaması ilə baş verir (Sullivan, 1953).

Tənhalıq insanın sosial əlaqələr bağının onların istədiklərindən daha kiçik və ya daha az məmnunluq hissi ilə əlaqədar yaşadığı hissdır. Bu, fərdin sosial münasibətlərində olan çatışmazlıqlardan irəli gəlir. İnsan artıq sahib olduğu münasibətlərlə sahib olmaq istədiyi münasibətlər arasındakı fərqi sual altına alıb (Peplau və Perlman, 1979, Buluş, 1996).

Weiss (1974) tənhalığın iki fərqli növü olduğunu bildirir. Bunlardan birincisi, emosional tənhalıq digər insanlarla yaxın və yaxın münasibətlər qura bilməmələri nəticəsində

baş verir. İkinci, sosial tənhalıq insanın sosial münasibətlər şəbəkəsindən uzaq olması və ümumi maraq, fəaliyyət və paylaşma qabiliyyətinin olmaması (Gümüş, 1998) .

Geçtanın (1998) sözlərinə görə, bu, fərd üçün ağırlı və arzuolunmaz vəziyyət olsa da, tək qalmaq bəzi insanlar tərəfindən üstünlük verilə biləcək bir vəziyyətdir. Ümumiyyətlə, tənhalıq; Bu, sosial münasibətlərin olmamasından irəli gələn mənfi subyektiv təcrübədir.

Michela, Peplau və Weeks tənhalığın dərk edilən səbəblərini araşdırmış və bu səbəbləri aşağıdakı kimi sıralamışdır:

1- *Pessimizm*: Şəxsin ünsiyyət qurmaq üçün tapdığı bir fərdin təsadüfə əsaslandığına inanması və özünün bu barədə şanslı olmadığı düşüncəsidir.

2- *Rədd edilmə qorxusu*: İnsanın münasibət qurmağa çalışdığı zaman qəbul olunmayacağı düşüncəsidir.

3- *Səy göstərməmək*: Bu zaman insan yeni biri ilə tanış olmaq üçün kifayət qədər səy göstərmir.

4- *Şanssızlıq*: Məhz bu zaman fərd düşünür ki, kiminləsə münasibət qurması şansdan asılıdır və onun bu barədə şansı yoxdur.

5- *Məlumatsızlıq*: Bu, şəxsin ünsiyyət və dostluq əlaqələri qurmaq bacarığının zəif olmasıdır.

6- *Utancaqlıq*: Bu, insanın hədsiz utancaqlığıdır.

7- *Fiziki cazibədarlığın olmaması*: İnsanın fiziki cazibədarlığının olmaması düşüncəsidir.

8- *Digər Qruplar/Münasibətlər*: Tənhalıq hissi keçirən fərddən başqa digər insanların bir qrupa aid olması və tənha insana maraq göstərməməsidir.

9- *Başqalarının qorxusu*: Bu, başqa şəxslərin tənha insanla münasibətdə olmaqdan qorxması və buna cəhd etməmələridir.

10-*Şəxsi olmayan vəziyyətlər*: Şəxsin bir çox insanla şəxsi olmayan şəkildə münasibətə girməsidir.

11-*İmkandan məhrum olmaq*: Bu, fərdin başqa insanlarla münasibət və dostluq əlaqələri qurmaq imkanına malik ola bilməməsidir.

12-*Başqalarının istəksiz olması*: Bu, digər şəxslərin tənha olan və kifayət qədər səy göstərməyən şəxslə münasibət qurmağa hazır olmamasıdır.

13-*Antipatik şəxsiyyət quruluşu*: Bu, tənha şəxsin digər insanlar tərəfindən itici, bəyənilməyən və antipatik bir şəxsiyyətə sahib olduğu hesab edilməsidir (Michela, Peplau və Weeks, 1982; Körler, 2011).

Sosial münasibətlər həmişə insan həyatının mərkəzində olub. Buna görə də, insan

münasibətlərinin problemlı aspektləri təəccüblü şəkildə psixoloji tədqiqatların diqqət mərkəzində olmuşdur (Garcia, Tor & Schiff, 2013; Orpinas & Frankowski, 2001). Sosial münasibətlərdə təcavüz, münaqişə, qəzəb və tənhalıq kimi bir çox mənfi faktorlar bu araşdırmaların mövzuları arasındadır (Russel, Peplau & Cutrona, 1980).

Weiss-ə (1973) görə, insanların sosial münasibətlərinə təsir edən mənfi emosiyalardan biri olan tənhalıq arzuolunmaz fərdiləşmə vəziyyəti kimi müəyyən edilir. Perlman və Peplau (1981) tənhalığı “fərdin sosial əlaqələr şəbəkəsinin əhəmiyyətli və ya keyfiyyətcə qeyri-adekvat olduğu zaman yaranan vəziyyət” kimi təyin etmişlər. Bundan əlavə, müəlliflər tərifdə üç məqama diqqət çəkiblər. Bunlardan birincisi, tənhalığın insanın sosial münasibətlərindəki çatışmazlıqlardan irəli gəlməsi, ikincisi, tənhalığın subyektiv bir hadisə olması, üçüncüsü, tənhalığın xoşagəlməz və kədərli olmasıdır. Bu baxımdan tənhalıq fərdlərin arzuladığı və əldə edə biləcəyi sosial münasibətlər səviyyələri arasında uyğunsuzluq kimi də müəyyən edilə bilər (Peplau və Perlman, 1979).

Fərdlərin arzuladığı sosial münasibətlərin səviyyələri bir çox mülahizələrə, o cümlədən onların keçmiş sosial əlaqələri və gələcək sosial münasibət gözləntilərinə əsaslanır. Ona görə də tənhalıq “sosial təcrid”, “heçlik” və “tənhalıq” anlayışları ilə eyni məna daşımır. Başqa sözlə, fərdlər tənha qalmadan özlərini tənha hiss edə bilərlər (Peplau & Perlman, 1979).

Tənhalığın fərdlərə göstərə biləcəyi təsirlər Peplau və Perlman (1979) tərəfindən üç kateqoriyaya qruplaşdırılır: affektiv, koqnitiv (və ya motivasiya) və davranış. Bir çox müəllifin dediyi kimi emosional olaraq tənhalıq bədbəxtlikdir (Russell, Peplau & Ferguson, 1978; Weiss, 1973; Yavuz, 2019). Təklilik; Bədbəxtlik hissi ilə yanaşı, depressiya, narahatlıq, boşluq və narahatlıq hissi ilə də əlaqələndirilmişdir. Bu səbəbdən tənhalığın bir çox təriflərində arzuolunmaz bir vəziyyət olaraq ifadə edildiyi görülür (Weiss, 1973).

Koqnitiv təsirlər araşdırıldığında, tənhalığın fərdi motivasiyaya təsir göstərə biləcəyi ifadə edilir. Bu təsirin müsbət olduğunu göstərən araşdırmalar olsa da, mənfi olduğunu göstərən araşdırmalar da var (Majorano, Musetti, Brondino & Corsano, 2015; Sullivan, 1953, s. 260; Vanhalst, Luyckx, Van Petegem & Soenens, 2018). Tənhalığın fərdlər üzərindəki koqnitiv təsirlərinin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə də baş verə biləcəyi ifadə edilmişdir. Weiss (1973) bu vəziyyəti belə izah etmişdir: tənhalıq; fərdlərin kiçik siqnallara həddən artıq həssas olmasına səbəb ola bilər və başqalarının yaxşı niyyətli və ya pis niyyətli davranışlarını səhv şərh etməyə və ya şişirtməyə meyillidir (Özdemir, 2021).

Son olaraq, tənhalığın davranış təsirlərinə toxunarkən, tədqiqatçılar tənha fərdlərin yemək və ya yuxu pozğunluğu və baş ağrısı kimi fiziki narahatlıq əlamətlərini nümayiş etdirməyə meyilli ola biləcəyini təklif etdilər (Levine, 2012; Mahon, 1994). Yalnızlığın bəzən

patoloji səviyyələrə çatdığı vəziyyətlər də var. Lakin sosial elmlər sahəsində aparılan tədqiqatlar daha çox cəmiyyətdəki tənhalığın “normal” (patoloji olmayan) səviyyələri ilə məşğul olduğundan bu araşdırmada bu məsələyə diqqət yetirilməmişdir (Özdemir, 2021).

Paradoksal reallıq olan tənhalıq ayrılıq və ya ayrılıq nəticəsində yaranan təhlükəli və mənfi emosional vəziyyətdir. Weiss (1973) iddia edirdi ki, hər bir insan həyatının müəyyən dövründə tənhalıq yaşayır. Weissə görə, tənhalıq subyektiv olaraq qəbul edilən mənfi emosional vəziyyətdir və sosial və emosional olaraq iki fərqli şəkildə görünə bilər. Sosial təklik, daha geniş sosial şəbəkənin olmaması; Emosional tənhalıq müəyyən bir arzu olunan yoldaşın yoxluğunda hiss edilən mənfi təsirdir. Tənhalıq fərdin özünü yaşadığı cəmiyyətə və ya qrupa aid hiss edə bilməməsi və özünü indiki yerində yad kimi görməsidir. Weissdən əlavə, Ellison (1978) üçüncü bir təklikdən, "ekzistensial təklikdən" mənəvi baxımdan danışdı. Ellison (1978) tənhalığı inkişaf kökləri baxımından pozulmuş/parçalanmış emosional bağlar, rədd edilmə və qeyri-adekvat inkişaf etmiş sosial bacarıqlar baxımından təhlil etmişdir. O, bioloji şəraitə mədəniyyətlə bağlı münasibətə istinad etdi. O, tənhalıq təcrübəsinin geniş yayılmasını 4 sosioloji əsaslı amillə əlaqələndirir: bağlanma, qəbul, adekvat sosial bacarıqların əldə edilməsi və şəhərləşmə (Sarıçam, 2023).

Garber (1989) tənhalığı vacib və zəruri olaraq konseptuallaşdırılan bir əlaqənin olmadığı zaman yaşanan emosional sıxıntı vəziyyəti kimi təyin etmişdir. Eynilə, Berg və Peplau (1982) tənhalığı əlaqələrin yoxluğu deyil, münasibətlərdə yaxınlığın olmaması kimi ifadə etmişlər. Peplau və Perlmanna (1982) görə, tənhalıq fərdin istədiyi və gözlədiyi sosial münasibətlərə nə dərəcədə nail olması və çatmasıdır. Başqa sözlə, insanın gözlədiyi ilə münasibətdə əldə etdiyi fərq tənhalıq deyildir. Yalnızlıq, insanın fiziki olaraq tək və emosional olaraq yaxın olmaq istədiyi, lakin edə bilmədiyi bir ziddiyyətdir. Yalnızlıq fərdin davamlı sosial əlaqə qura bilməməsi və ya mövcud münasibətdən həqiqi məmnunluq ala bilməməsidir. Yalnızlıq, insanın münasibətlərə verdiyi və xoşagəlməz bir təcrübə kimi yadda qalan keyfiyyət və ya kəmiyyət mənasıdır. Tənhalıq fərdin öz mahiyyətindən uzaqlaşdığı, ətraf mühitlə əlaqəsinin pozulduğu, tənhalığın hiss olunduğu, günahın hesaba çəkildiyi, ümitsizlik və bədbəxtliyin hökm sürdüyü bir hadisədir (Sarıçam, 2011; 2021).

Tənhalığın nəzəri əsasları araşdırıldığında bağlılıq, sosial konstruksiya, idrak və davranış nəzəriyyələri ön plana çıxır. Bowlby (1960)-a görə, tənhalıq təhlükəsizlik və yaşamaq ehtiyacını ödəmək üçün inkişaf etdirilən bağlanma növlərinin müvəffəqiyyəti və ya uğursuzluğu ilə əlaqədardır. Bowlby, tənhalıq təcrübəsinin insanın sağ qalması üçün funksional olan əlavələrin olmamasına anadangəlmə (daxili) cavab olduğunu bildirdi. Fərd təklikdən qurtulmaq və ya azaltmaq üçün bəzi davranışları sadə impulsiv cəhdlər kimi izah edir. Sosial

konstruksiya nəzəriyyəsinə görə, tənhalığa sosial-mədəni gözləntilər və dəyərlər səbəb olur; Bu, sosial təcrübələrin məhsuludur. Sosial quruluş və mədəniyyət, insanın hansı duyğuların hiss etməsi üçün uyğun olduğunu və ya başqalarına emosiyaları nə vaxt və necə ifadə edəcəyini məhdudlaşdırmaqla münasibətlərimizə dair inanc və davranışlarımıza təsir göstərir (Kiefer, 1980). Ona görə də bağlılıq fitri ehtiyac olsa da, bu ehtiyacın necə qurulduğunu cəmiyyət müəyyən edir. Başqa sözlə desək, tənhalıq cəmiyyətin bəzi fərdlərə sığıdığı köynəkdir. Cutronaya (1982) görə, tənhalığın səbəbi fərdin münasibətdən gözləntiləri və ya subyektiv qavrayışlarıdır. Başqa sözlə, onlar münasibət üçün işlənmiş disfunksional düşüncələr və ya atributlardır. Məsələn, iş yerində yaxşı sosial münasibətləri olan biri “mən hələ də subay olduğum üçün tənhayam” deyə bilər. Bu adamın evlənərək tənhalıqdan qurtulacağına dair qeyri-real bir gözləntisi olduğu üçün digər münasibətlərindən doyrurucu bir məmnunluq ala bilmir və tənhalıq yaşayır. Jones, Hobbs və Hockenbury (1982) görə, demək olar ki, hər bir insanın emosional rifahı təmin etmək üçün zəruri, məcburi və ya xüsusi əlaqələri olmalıdır. Əgər fərd bu əlaqələri qurmaq üçün lazımı bacarıqlara sahib deyilsə, yəni davranış əlaqəsi bacarıqlarına sahib deyilsə, tənhalıq onun üçün qaçılmaz bir son olacaqdır (Sarıçam, 2023).

Sosial münasibətlər hər yaşda olan insanlar üçün vacibdir. Bütün insanlar həyatda başqaları ilə əlaqə saxlamalı və ünsiyyət qurmalıdır. İndiki vaxtda sosial münasibətlər bir çox səbəblərdən pisləşdikcə, başqaları ilə yaxınlıq qura bilməyən insanların sayı artır. Bu baxımdan tənhalıq fərdin həyatına mənfi təsir göstərən və gündən-günə artan mühüm problemlərdən birinə çevrilmişdir (Kılınç və Sevim, 2005).

İnsanların əsas ehtiyaclarından biri başqaları ilə yaxın münasibət qurmaq və özünü bir cəmiyyətə aid hiss etməkdir.

Davranışın əsasının insanın əskik ehtiyaclarında olduğunu irəli sürən Maslowa (1970) görə, insanlar fizioloji və təhlükəsizlik ehtiyaclarını qarşıladıqdan sonra sevgi və aidiyyət ehtiyacını hiss edir və bu ehtiyacları qarşılamaq üçün davranışlar göstərməyə başlayırlar. Bu ehtiyac fitri sosial instinkt olduğundan, fərd gündəlik həyatının əhəmiyyətli bir hissəsində bu ehtiyacı ödəmək üçün hərəkət edir (Morgan, 1998). Demək olar ki, insanın bu gərgin səyi müəyyən mənada psixologiyanın tədqiqat mövzusu olan tənhalıq fenomenindən qaçmaqdır (Yabancı, 2019).

İctimai münasibətlərin insan həyatında böyük əhəmiyyəti olsa da, son illərdə texnoloji inkişafın təsiri və artan sənayeləşmə ilə insan münasibətlərinin azaldığı, insanların əvvəlki kimi bir-biri ilə sıx əlaqə qura bilməyəcəyi bildirilir (Saraçoğlu, 2000).

Son illərdə bir çox insanın “tənhalıq”, “təcrid olunmaq” kimi şikayətlərinin artdığı bildirilmişdir (Buluş, 1996). Xüsusilə qərb cəmiyyətlərində tənhalıq yaşayan insanların sayının

artması tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir və tənhalıq mövzusu yeni vəziyyətlərlə əlaqəsi baxımından araşdırma mövzusu olmaqda davam edir.

Ədəbiyyata nəzər salındıqda tənhalığın müxtəlif təsnifatlarının aparıldığı görünür. Bunlardan birincisi sosial tənhalıq və emosional tənhalığın təsnifatıdır. Sosial tənhalıqda sosial əlaqələrin olmaması vurğulanırsa, sosial münasibətlərdə zəruri yaxınlıq və səmimiyyətin olmaması emosional tənhalıqda diqqət çəkir (Weiss, 1973). Young (1982) tənhalığı üç kateqoriyaya ayırmışdır. Bunlar; müvəqqəti tənhalıq, situasiyalı təklük və xroniki təklük. Müvəqqəti tənhalıqda bu proses adından da görüldüyü kimi qısamdır. Yalnızlıq prosesi çətin deyil. Situasiyalı təklük bir hadisə və ya təcrübə nəticəsində tək qalma vəziyyətidir. Xroniki tənhalıqda iki ildən çox davam edən əlamətlər və insanlarla ünsiyyətin olmaması müşahidə edilir. Başqa bir yanaşmada tənhalıq dördə bölünür. Bunlar; Şəxsi, sosial, psixoloji və mədəni tənhalıq kimi ifadə edilir (Sadler, 1982).

Ümumi mənada, tənhalıq şəxsiyyətlərarası münasibətlərin və sosial qarşılıqlı əlaqənin keyfiyyətsizliyi nəticəsində yaranan əhval-ruhiyyədir. Tənhalıq, bir insanın ətrafı ilə əlaqəsini azaldaraq öz iradəsi ilə yaşadığı bir hissdır (Gün, 2006). Bu emosional vəziyyət insana ağrı və narahatlıq yarada bilər. Bu, həmçinin insanın psixoloji, fiziki və sosial bütövlüyünə təsir edə biləcək təhlükə yarada bilər (Kozaklı, 2006). Nəticə etibarilə tənhalıq fərdin ətrafdakı insanları təhlükə kimi qəbul etməsi, yüksək səviyyədə narahatlıq hiss etməsi və daha çox şəxsiyyətlərarası maneələr və ünsiyyətin olmaması səbəbindən insanlardan uzaqlaşmasıdır (Yalom, 1999).

Yalnızlıq iki cür ola bilər. Bunlar; emosional və sosial təklük (Weiss, 1973). Emosional təklük; Bu, bir insanın başqa bir insana sıx bağlı olmaması nəticəsində yaranan narahatlıq və boşluq hissləri yaşadığı bir vəziyyətdir. Sosial tənhalıq isə sosial şəbəkənin olmamasından qaynaqlanan depressiya və sıxıntı ilə müşayiət olunur (Kılınç, 2005).

Özünə hörmət hər bir insanın öz şəxsiyyəti haqqında real və ideal fikrindən irəli gəlir. Əgər bu iki nöqteyi-nəzər uyğun gəlsə, o zaman adekvat özünə hörmət və ya özünə hörmətdən danışmaq olar. Ancaq bəzən yanlış özünə hörmət bütün məqsədlərin tam həyata keçirilməsinə mane olur. Bir insanın hansı keyfiyyətlərə malik olduğunu anlamaq insanı tarazlaşdırır, bu da məqsədlərə çatmağı asanlaşdırır, başqaları ilə uğurla ünsiyyət qurmağa imkan verir və karyera yüksəlişinə kömək edir (Kovaryova və Cholodovskaya, 2021: Chaylova, 2019).

Buna baxmayaraq, tədqiqat göstərir ki, özünə hörmət və onun tərkib hissəsi olan özünüqiymətləndirmə fərdin davranışını və fəaliyyətini tənzimləməkdə birbaşa iştirak edən ən kritik şəxsiyyət aspektləridir. Şəxsiyyətin özünün mərkəzi komponenti kimi, özünəhörmət vasitəsilə onların daxili dünyasının unikallığını əks etdirir (Skabelina, 2018). Bu müddəadan

çıxış edərək demək olar ki, özünüqiymətləndirmənin qeyri-adekvatlığı istənilən halda özünümüdafiə mexanizmi kimi təcavüzün vasitəçisi ola bilər (Aliyev və dig., 2023).

Tənha insanlar sahib olduqları xüsusiyyətlərə görə ətrafdakı insanlardan fərqlənirlər. Özünü tənha hiss edən insanların bu xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi sıralamaq olar (Özodaşık 1989, Akgün 2001);

- Ətrafdakı insanlarla vəhdətdə hiss edə bilmirlər,
- Sosial fəaliyyətlərin azlığı,
- Məsuliyyətdən qaçınmaq,
- Dostluq əlaqələrinin qurulmasında çətinliklərin olması,
- İntrovertirlər,
- Münasibətlərdə səthidir,
- Hadisələrin mənfi mənada qiymətləndirilməsi,
- Mən mərkəzci düşüncə tərzinə sahib olmaq.

Tənhalıq bir insanın bütün həyatına təsir edə biləcək bir hissdır. İnsanın dünyada tək hiss etməsinə, həyatının məqsədsiz və faydasız olduğunu düşünməsinə, boşluq və tərkdilmişlik hissləri yaşamasına səbəb ola bilər (Akgün, 2001). Bu hiss onların həyatı qavramasına və həyatdan məmnunluğuna təsir edə bilər. Buna görə də insanların tənhalıq hissləri onların həyatdan məmnunluğu ilə əlaqələndirilə bilər (Yılmaz, 2009).

Araşdırmalar göstərir ki, tənhalıqdan əziyyət çəkən insanlar sosial bacarıqları az inkişaf etmiş və başqa insanlardan gözləntilərində bədbinliyə qapılırlar. Məsələn, Gerson və Perlman (1979) aşkar etmişlər ki, ardı-arası kəsilməyən tənhalıqdan əziyyət çəkən kollec tələbələrinin ünsiyyət bacarıqları situativ tənhalıqdan əziyyət çəkən tələbələrinkindən aşağı səviyyədə olur. Başqa bir araşdırmada da, Jones və onun dostları (1981) aşkar etmişlər ki, tənhalıqla üzləşən kollec tələbələri başqalarını mənfi qiymətləndirir və tənhalıq təcrübəsi olmayan tələbələrlə müqayisədə başqaları tərəfindən mənfi qiymətləndiriləcəklərini gözləyir.

Tənhalıq heç kimin qaça bilməyəcəyi bir hissdır. Yalomun (1980) deyimi ilə "hər kəs bu dünyaya tək gəlir və tək yaşamaq və tək ayrılmaq məcburiyyətindədir". Tənhalığın qaçılmaz olduğunu gördükdən sonra insanların bu hissini öhdəsindən gəlmək üçün istifadə etdiyi üsullar əhəmiyyət qazanır. Bir tədqiqatda Moore və Schultz (1983) televizora baxmaq və ya musiqi dinləmək; görəcək bir iş tapmaq və kimlərlə danışmaq kimi bu üç üsulun tənhalığın öhtəsindən gəlməkdə yeniyetmələr tərəfindən tez-tez istifadə olunduğu görülmüşdür. Başqa bir tədqiqatda, Woodward və Frank (1988) özünü məşqul etmək, musiqi dinləmə, televizor izləmək, idmanla məşqul olmaq və ev heyvanları ilə oynamağı döhran yaşayan yeniyetmələrin tənhalığın öhtəsindən gəlmək üçün istifadə etdiyi üsullar olaraq müəyyənləşdirmişdir. Digər

bir araşdırmada Roscoe və Skomski (1989) tənhalıqla mübarizə aparmaqda kiminləsə söhbət etmək, məşqul ola biləcək bir fəaliyyət tapmaq-çalışmaq-çölə çıxmaq, gimnastika ilə məşğul olmaq-yürüyüş etmək, oxumaq-dərs etmək və musiqi dinləmək-televizora baxmağı universitet tələbələrinin tənhalıqları ilə mübarizədə istifadə etdiyi ən geniş yayılmış metodlar kimi müəyyənləşdirmişdirlər.

Tədqiqatın fərziyyəsi: Tədqiqat işində irəli sürülən fərziyyələr aşağıdakılardır:

-Məktəblilərdə tənhalıq hissi ilə intihar düşüncələri əhəmiyyətli səviyyədə əlaqəlidir;

-Tənhalıq hissi yaşayan məktəblilərdə psixopatoloji halların rast gəlinmə ehtimalı daha yüksəkdir.

1.2. Tədqiqatçıların tənhalıq hissi ilə bağlı fikirləri

Tədqiqatlar araşdırıldığında insanların əslində yaxşı bir münasibət qurmaq istədikləri, ancaq bunu necə edəcəyini bilmədiklərində tənhalıq və depressiya yaşadıkları bildirildi. (Park et al. 2006). Tənhalıq; həmçinin fərdin sosial münasibətlərinin gözlənilmədiyi kimi getməməsi, qənaətbəxş şəxsiyyətlərarası münasibətlərin olmaması və psixoloji gərginlik əlamətləri ilə müşayiət olunan real və ya qəbul edilən məhrumiyət kimi müəyyən edilmişdir (Heinrich və Gullone, 2006). Tənhalıq münasibətlərin kəmiyyətindən, yəni insanın malik olduğu əlaqələrin sayından artıqdır. Bunun keyfiyyət problemi olduğu və fərdin münasibətlərindən nə dərəcədə razı qalmasının və münasibətlərini qiymətləndirmə tərzinin tənhalıq hissini yaşamaqda müəyyənədicilə amil ola biləcəyi bildirilmişdir (Duy, 2003). Yenə yaxın və dəstəkləyici münasibətlərin olmasının intihar davranışına qarşı önləyici bir vəziyyət olduğu, ailəsi və dostları ilə asanlıqla ünsiyyət quran və olmayanların intihar düşüncələri müqayisə edildikdə, intihar edənlərdə daha az rast gəlinmədiyi müşahidə edilmişdir. asanlıqla ünsiyyət qurur (Park və digərləri, 2006). Ədəbiyyatlar araşdırıldığında müsbət emosiyaları olan, narahatlıq və tənhalıq səviyyəsi aşağı olan fərdlərin daha az depressiya yaşadıkları, buna görə də depressiyanın qarşısını almaq üçün özünə hörmətin artırılmasının və müsbət emosiyaların dəstəklənməsinin vacib olduğu bildirilir. Müsbət emosiyalar inkişaf etdirmək və təklif hissələrini azaltmaq üçün bəzi proqramların hazırlanması da təklif edilmişdir (Kararımaq və Güllüoğlu, 2011).

Bəzi Tədqiqatlar Cutrona (1982) bildirir ki, gənc yetkinlərdə tənhalığın ən mühüm proqnozlaşdırıcısı tanışlıq və ailədən daha çox sosial əlaqələr və dostluqlardan narazılıqdır. Yaparel (1984) tənha hiss edən şagirdlərin müvəffəqiyyət-ugursuzluq səbəblərini xarici səbəblərlə, tənha hiss etməyənlərin isə müvəffəqiyyət-ugursuzluq səbəblərini daxili səbəblərlə əlaqələndirdiyini müəyyən etmişdir. Bilgen (1989) şagirdlərin tənhalıq səviyyələri artdıqca onların sosial, şəxsi və ümumi uyğunlaşma səviyyələrinin azaldığını, tənhalıq səviyyəsi ilə

uyğunlaşma səviyyəsi arasında mənfi əlaqə olduğunu müəyyən etmişdir. Buluş (1996) araşdırmasında daxili idarə olunan tələbələrin tənhalıq səviyyələrinin xaricdən idarə olunan tələbələrə nisbətən daha aşağı olduğunu, kişi tələbələrin isə qız tələbələrə nisbətən daha yüksək olduğunu ortaya çıxarmışdır.

Kılınç (2005) tərəfindən lisey şagirdlərinin cinslərinə görə şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə bağlı bilişsel təhriflərdəki fərqləri müəyyən etmək üçün aparılan araşdırmada şagirdlərin yaxınlıqdan qaçma təhriflərinin tənhalıq səviyyəsinə və cinsinə görə fərqli olduğu müəyyən edilmişdir. Qeyri-real əlaqə gözləməsi ölçüsündə tənhalıq səviyyələrinə və cinsinə görə heç bir fərq aşkar edilməmişdir. Nəhayət, qız tələbələrin və gözlənilənlərin əksinə olaraq tək olmayan fərdlərin zehni oxuma təhriflərinin daha çox olduğu müəyyən edilmişdir.

Ədəbiyyat araşdırıldığında tənhalıq səviyyələrinin cinsə görə fərqlənib-fərqlənmədiyi ilə bağlı ziddiyyətli araşdırma nəticələrinin olduğu görülür. Bəzi araşdırmalar cinsə görə tənhalıq səviyyələrində əhəmiyyətli bir fərq olmadığını bildirərkən, bəzi araşdırmalar təklik səviyyələrinin cinsinə görə fərqli olduğunu bildirmişdir (Çeçen, 2007:186). Yıldırımın (2007) Adana Böyükşəhər Bələdiyyəsi sərhədləri daxilində Milli Təhsil Nazirliyinə bağlı orta təhsil müəssisələrində təhsil alan 13-18 yaş arası yeniyetmələr üzərində apardığı araşdırma nəticəsində qızların tənhalıq səviyyələrinin daha çox olduğu müəyyən edilmişdir. oğlanların tənhalıq səviyyələrindən əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır. Əldə etdiyi tapıntı Türkiyədə Dəmir (1990), Buluş (1996), Saraçoğlu (2000), Kılınç və Sevim (2005) tərəfindən aparılan araşdırmalar nəticəsində əldə edilən nəticələri dəstəkləyir. Yalnızlıq və cinsiyyət dəyişənləri ilə bağlı araşdırmaların nəticələrində, gənc yetkinlik dövründə oğlanların qızlara nisbətən daha çox tənhalıq yaşadığı bildirilir (Çeçen, 2008:416).

Schumaker (1993) tərəfindən aparılan bir araşdırmada, Yapon lisey şagirdləri Avstraliya tələbələrindən daha tənha idilər; Məlum olub ki, oğlanlar qızlara nisbətən, sosial-iqtisadi səviyyəsi aşağı olanlar isə yüksək sosial-iqtisadi səviyyəyə malik olanlara nisbətən daha tənhadırlar.

Medora, Vudvord və Larson (1987) tərəfindən aparılan araşdırmada, kişi tələbələrin qız tələbələrə nisbətən daha çox tənha olduqları ortaya çıxdı. Taylor, Peplau və Sears (1994) araşdırmasında qızların daha yaxşı sosial əlaqələr qurduqları və emosiyalarını daha asan ifadə etdikləri aşkar edilmişdir. Le Roux və Connors (2001) tərəfindən 292 universitet tələbəsinin tənhalıq səviyyələrini cins, yaş və sosial-iqtisadi səviyyə baxımından araşdırdıqları araşdırmada, kişi tələbələrin qız tələbələrə nisbətən daha çox tənha olduqları aşkar edilmişdir; Yaş və sosial-iqtisadi səviyyə baxımından ciddi fərq olmadığı üzə çıxıb. Sinclair və Nelson (1998) boşanmış ailələrdən olan oğlanların qızlara nisbətən daha az yaxınlıq yaşadıklarını və

münasibət inanclarından daha çox istifadə etdiklərini tapdılar. Bu vəziyyətin səbəbi kişilərin emosiyalarını ifadə etmək üçün sosiallaşmaması ilə izah edilir.

Ölkəmizdə tənhalıqla bağlı ən ətraflı araşdırma Demir (1990) tərəfindən aparılmışdır. Universitet tələbələri üzərində aparılan bu araşdırmanın nəticələri; Oğlan tələbələr qızlardan, akademik cəhətdən uğursuz olanlar uğurlulardan, asudə vaxtını tək keçirənlər boş vaxtlarını başqaları ilə keçirənlərdən, aylıq gəlirini sosial fəaliyyət üçün kafi görməyənlər edənlərdən, təhsil alan tələbələrdən fərqlənir. Ətrafindan sosial dəstək alanlardan, yaxın dostu az olanlar daha çox olanlardan, yeni sosial əlaqələr qurmaq istəməyənlər istəyənlərdən, aylıq gəlirini hesab etməyənlərdən sosial dəstək almazlar. edənlərdən sosial fəaliyyətlər üçün kafi, Bacarıqlarını qeyri-kafi hesab edənlərin, yetərli hesab edənlərə, problemlərini heç kimə açıqlamayanlara, problemlərini heç kimə açıqlamayanlara nisbətən daha çox tənhalıq yaşadıqları göstərilmişdir. Anasıyla, atasıyla, əks cinslə, eyni cinslə və bacı-qardaşları ilə münasibətlərindən narazı olanlar, bu əlaqələrdən məmnun olanlara nisbətən daha çox tənhalıq yaşayır, ana və atası arasındakı münasibətdən narazı olanlar isə daha çox tənhalıq yaşayırlar, razı olanlardan daha çox təklik hissi çəkirlər.

Kozaklı (2006) müxtəlif mənbələrdən universitet tələbələri tərəfindən qəbul edilən sosial dəstək və təklik səviyyələri arasındakı əlaqəni araşdırdı. Tədqiqatın məqsədi; Bu araşdırmanın məqsədi yataqxanalarda yaşayan universitet tələbələrinin və ailələri ilə qəbul edilən sosial dəstək ilə tənhalıq səviyyəsi arasındakı əlaqəni təsvir etməkdir. Araşdırmanın nəticələrinə görə, universitet tələbələrinin tənhalıq səviyyələrinin yaşa, ailələrinin məskunlaşdığı mərkəzə, analarının təhsil səviyyəsinə və təhsil xərclərini ödəmə üsullarına görə fərqləndiyi məlum olub. Yaş artdıqca, ailənin əhalinin sıxlığı az olan mərkəzlərdə məskunlaşdıqca, ananın təhsil səviyyəsi artdıqca, təhsil xərclərinin iş hesabına və ya ailə tərəfindən ödənilməsi ilə seçilən şagirdlərin tənhalıq səviyyələrinin azaldığı müəyyən edilmişdir (Seçim, 2014).

Goldberg (1981) səkkizinci sinif, on birinci sinif və universitet tələbələrində tənhalığın səbəbləri ilə bağlı araşdırma aparmış və aşkar etmişdir ki, üç sinif səviyyəsi arasındakı tənhalıq səviyyəsində əhəmiyyətli fərq yoxdur. Müəyyən edilmişdir ki, özünə hörmət, sosial narahatlıq, şəxsiyyətin formalaşması, ailə və dostluq münasibətlərinin keyfiyyəti kimi bəzi amillər bütün qruplar üçün vacib amillərdir. VIII sinif şagirdləri üçün tənhalıq səviyyəsinin müəyyən edilməsində ana ilə münasibətlərin keyfiyyəti vacib olsa da, dostlarla münasibətlərin keyfiyyəti universitet tələbələri üçün vacibdir (Bilçin, 2000).

Hojat (1982) müəyyən etmişdir ki, uşaqlıq illərində valideynləri və həmyaşıdları ilə qaneedici münasibətləri olmayan şəxslər yetkinlik dövründə özlərini daha çox tənha hiss edirlər

(Yıldırım, 1997).

Moore və Schultz (1983) yeniyetmələrdə tənhalığın səbəblərini, tənhalığa istinadları və tənhalığın öhdəsindən gəlmək üsullarını araşdırdılar; Belə nəticəyə gəlmək olar ki, tənhalıq hissi narahatlıq, xarici nəzarət, depressiya, özünə hörmət və sosial narahatlıqla müsbət mütənəsibliyə malikdir. Həmçinin, hiss olunan cəlbəcilik, likivlik, xoşbəxtlik və həyat məmnuniyyəti ilə mənfi əlaqə var. Yeniyetmələr tənhalığı qıcıqlandırır. Tənhalığa qarşı mübarizə aparmaq üçün televizora baxmaq və ya musiqi dinləmək kimi üsullara üstünlük verirlər (Körler, 2011).

Slater və həmkarları (1983), parçalanmış ailə faktorunun oğlan və qız yeniyetmələrə təsirini araşdırmış və aşkar etmişdir ki, parçalanmış ailələrdən olan qızlardan fərqli olaraq, onlar daha sağlam özünüməşğulluq konsepsiyasına malik idilər və ailə mühitini ailələri ilə birlikdə olanlardan daha yaxşı anlayırlar. Bu şəxslər ailələri ilə yaşayanlarla müqayisədə həddən artıq nəzarət, uğur qazanmaq üçün təzyiq və ailə mühitində çəşqinlik yaşadıklarını bildirmişlər (Buluş, 1996).

Sadava və Thompson (1986) isə tənhalığın xaricdən nəzarətli və alkoqolizmlə əlaqəli olduğunu müəyyən etmişlərdir (Özatça, 2009).

Anderson və Martin (1995), apardıqları araşdırmalarda, tənhalıq hissini qrup işlərində qrup müvəffəqiyyətini və məmnuniyyətini birbaşa azaldan bir faktor olduğunu açıqladılar (Selçukoğlu, 2001).

Lau və Kong (1999) kişilərin özünü qadınlardan daha tənha hiss etdiyini aşkar edir. Onlar tənhalıq hissini yaşayan fərdlərin də mənfi özünü dərk etdiyini aşkar edirlər (Selçukoğlu, 2001).

Antognoli-Toland (2000) yeniyetmələrdə tənhalığın səviyyəsini proqnozlaşdırmaqda valideynlərlə uşaqlar arasındakı münasibətləri araşdırdı və nəticələr göstərdi ki, uşaq-ailə vəhdəti yeniyetmələrdə tənhalığın birbaşa proqressoru, ailə quruluşu isə tənhalığın dolayı predmetidir. Belə nəticəyə gəlmişdir ki, uşaq və ailələr arasında olan keyfiyyət və qanəedici münasibətlər yeniyetmələri tənhalıqdan qoruyur, tənhalığın qarşısını alır (Körler, 2011).

Şəxslərarası qarşılıqlı əlaqənin olmaması fərdlərdə təkliyə səbəb olan əsas səbəblərdən biridir. Yeniyetməlik dövründə təklik hissi depressiv vəziyyətlər, narahatlıq və asılılıq kimi vəziyyətlərin öhdəsindən gəlməyi tələb edə bilər. Bu prosesdə fərdin ailə münasibətləri ilə sosial mühit və tənhalıq arasındakı əlaqə çox önəmlidir. Yeniyetməni tənhalığa yaxınlaşdıran vəziyyətlər introversiya, özünü ifadə etməkdə çətinlik çəkmə, valideynlərlə anlaşı bilməmə kimi hallardır (Chow, 2005).

Fərdi və sosial dəyişənlərdən təsirlənən tənhalıq yeniyetməlik dövründə ətrafdakı

insanlara ehtiyac duymaqla yanaşı özünü göstərir. Yeniyetmə, nümunəvi fərd hesab etdiyi insanların heç də belə olmadığını görəndə ümidini itirir. Tənhalıq ətrafdakı insanlarla deyil, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin keyfiyyəti ilə bağlıdır. Yeniyetmələr tənhalıq digər insanlara nisbətən daha çox yaşayırlar (Duck, 1986). Çünki yeniyetmə valideynləri kimi ətrafı tərəfindən qeyd-şərtsiz qəbul edilmir (Brennan, 1982). Yalnızlıq modernləşmə ilə fərqli keyfiyyət qazanıb

Harlow iddia edir ki, körpəlik dövründə ana ilə uşaq arasında bağlılıq var, belə ki, ana aqlıq və susuzluq kimi əsas ehtiyacları ödəyir. Bu da Bowlbinin araşdırmalarının əsas nöqtəsidir. 1958-ci ildə Harlow və onun tələbələri analıq məhrumiyyətlərini öyrənmək üçün meymunlardan istifadə etdilər. Meymunların əsas instinktini başa düşmək üçün onlara iki variant verilirdi: ya onlar bez örtüklü fiqurun qucağına çıxmalı, ya da dəmirdən və narahat olan fiqurun qucağına çıxıb süd içməli idilər. Meymunlar dəmir dəyənəyə dırmaşdıqdan sonra tez bir zamanda öz bez örtüklü yerlərinə qayıdılar. Bu onu göstərir ki, yalnız qidalanmaq vacib deyil, həm də rahatlıq əhəmiyyətlidir. Başqa bir araşdırmada isə rhesus meymun balaları üçün dəmir və parça ilə örtülmüş soyuq bir yer ilə hazırlanmışdır. Meymunların qızdırılmış dəmirə üstünlük verdiyi müşahidə edildi və bu təcrübə ilə temperatur faktoru əhəmiyyətli oldu və Harlow bu fikrini dəstəklədi ki, ana nəinki fiziki ehtiyacları təmin edir, həm də rahatlıq və istiliyi təmin edir. Sonra Harlow sosial məhrumiyyətdə və analarından uzaqda böyüyən rhesus meymunlarını öyrənmiş və bu meymunların sonradan onların sosial münasibətlərində çatışmadığını müşahidə etmişdir. Sosial münasibətlərdə yetərsizlik introversiya, əlaqələr qura bilməmək və cinsi kobudluq kimi müəyyən edilmişdir. Onların uşaqlarına qarşı laqeyd olduqları da məlum olmuşdur. Nəticədə Harlowun sözlərinə görə, ana və uşaq arasındakı qarşılıqlı sevgi bağının gələcək həyata ən böyük töhfəsi digər insanlarla bütün münasibətlərdə inam duyğusunun yaranmasıdır (Tüzün, Sayar, 2006).

Məlum olduğu kimi, Psixodinamik yanaşma bir çox fenomenlər üçün ilk sözləri deyib və bu, tənhalıq üçün də özünü doğrultur. Freud (1938) deyirdi ki, inkişaf dövrləri baxımından şəxsiyyətin əsas xarakter quruluşunda körpəlik və uşaqlıq illəri çox vacibdir (Öztürk, 1997). Bu nöqtəyi-nəzərdən görürük ki, körpəlik və uşaqlıq təcrübəsi şəxsiyyət və patoloji problemlərin əsaslarını təşkil edir (Geçtan, 2010). Freudun (1938) məlumatına görə, körpə asılı və köməksizdir. Körpənin bütün fizioloji tələbatlarını qarşılayan ana, xarici dünyada güvən duyğusunun yaranması üçün zəmin hazırlayır. Şifahi dövrü müvəffəqiyyətlə dəf edən şəxslərdə şəxsiyyət xüsusiyyətləri həddən artıq asılılıq və ya qısqanclıq kimi xüsusiyyətlər olmadan müsbət keyfiyyətlər daxil edir. Onlar başqa insanlardan da verə və ala bilərlər. Bu dövrü uğurla dəf edən insanlar özlərinə və digər insanlara inam qazanır, onlarla ünsiyyəti daha isti, səmimi və etibarlı şəkildə irəlilədir. Anal dövrdə uşaq anaya uyğun olaraq tualet təlimlərini başa

çatdırarsa, sərbəst seçir, müstəqilliyini qoruyur, təşəbbüs göstərir və digər insanlarla əməkdaşlıq edir. Beləliklə, onlar müsbət şəxsiyyət quruluşlarını inkişaf etdirir. Genital dövrdə fərd sosiallaşmağa və qrup işlərində iştirak etməyə meyllidir. Bu dövrü müvəffəqiyyətlə dəf edən fərd digər insanlarla daha mənalı və sevgi dolu münasibətlər qura bilər (Öztürk, 1997).

Freudun cinsi dövrünə uyğun olan və onun sözlərinə görə davam edən 18-35 yaş arasındakı dövr Eriksonda gənc yetkinlik dövrü ilə üst-üstə düşür. Eriksonun (1988) sözlərinə görə, yeniyetməlik dövründə özünü şəxsiyyətə çatma problemini həll etməyən bir fərd gənclik illərində başqalarına yaxınlaşmaqdan qorxur, yaxın dostluq əlaqələri qura bilmir, tənhalığa meyl edir və bu emosional təcridi yetkinlik dövrünə daşıyır (Hortaçsu, 2003).

Psixodinamik yanaşmanın başqa bir nümayəndəsi Fromm (1961) tənhalığın insanlar üçün qorxulu, ağırlı bir hiss olduğunu və insanların bundan xilas olması lazım olduğunu bildirir, insanların təbiətdən və başqalarından qopması nəticəsində tənhalıq hiss etdiyini bildirir. Uşaq böyüdükcə fərdiləşir və tənhalıq hissi artır. İndiki vaxtda bir insanın sərvəti artdıqca, onun öz sərvəti azalır (Kozaklı, 2006).

Zilboorg (1938) isə tənhalığın ilk psixoloji analizini etmiş və tənhalığın patoloji bir vəziyyət olduğunu bildirmiş və fərdlərin özünü sevmə, böyüklük və düşmənçilik kimi üç əsas motivasiyaya malik olduğunu irəli sürmüşdür (Peplau və Perlman, 1982).

Sullivan (1953) isə tənhalığı yaxınlıq ehtiyacının yetərinə ödənilməməsi nəticəsində yaranan narahatedici və xoşagəlməz bir vəziyyət olaraq qiymətləndirir və tənhalığın köklərinin körpəlikdən gəldiyini bildirir (Duy, 2003).

Ekzistensialistlərə görə, tənhalıq varlığın zəruriliyi və müsbət təcrübədir. Şəxsin öz müstəqilliyini elan etməsi üçün o, başqalarından ayrılmalıdır. Yaradılış insana xasdır və buna görə də onlar başqa bir yaradıcının olduğuna inamdan əl çəkməlidirlər (Yalom, 2001). İnsan varlığının əsası olan fərdliyi, məsuliyyət və azadlığı kimi məsələləri qəbul etməlidir. İnsanlar insan olduqları üçün həmişə təkdirlər (Murdock, 2012). Tillich (1980) deyir ki, insanlar bu tənhalığın fərqində olmalıdırlar. Şəxsin azadlığının və müstəqilliyinin əsası onun başqalarından ayrı olduğunu qəbul etməsindədir (Duy, 2003).

Ekzistensialistlər deyirlər ki, insanlar daxilə dönüb ayrılıq hissini yaşayaraq güc qazana bilirlər. O vurğulayır ki, təklik fərd başqalarının təsdiqinə ehtiyacı olmadığını və başqaları ilə həqiqətən birlikdə olmaqdan əvvəl tək qalmalı olduğunu başa düşəndə başlayır (Corey, 2008).

Koqnitiv yanaşmanı mənimsəyən nəzəriyyəçilərin fikrincə, tənhalıq hissi insanın sahib olduğu münasibətlərlə qurmaq istədiyi əlaqələr arasında fərq olduqda və bu fərq hiss olunmağa başlayanda başlayır. Bu yanaşmaya görə, idraklar sosial münasibətlərdə qeyri-adekvatlıq və tənhalıq arasında vasitəçi amildir. Koqnitiv dissonans modelində tənhalıqda koqnitiv

proseslərin əhəmiyyəti vurğulanır. Bu model təklifə fərdin nöqteyi-nəzərindən mənə verir (Peplau və Perlman, 1984). Bir insanın tənhalıqla mübarizə aparma davranışını, duyğularını və gələcəyə dair gözləntilərini təyin edən amil həmin insanın etdiyi atributlardır. Şəxslərarası münasibətlərdə uğursuzluğa düçar olan və bu uğursuzluğunu idarə edə bilmədiyi amillərlə əlaqələndirən, mövcud vəziyyəti dəyişməz olaraq görən fərd, tənhalığın öhdəsindən gələ bilmir və gələcəyə ümitsizləşir. Bu cür qavrayışa malik olan fərdlər özlərinə qarşı mənfi bir baxış bucağı formalaşdıraraq, özlərinə hörmətlərinin azalmasına səbəb olurlar. Özünə hörmətin aşağı olması tənhalığın səbəbidir və insanın məmnunedici şəxsiyyətlərarası münasibətlər qurmasına mane olur. Onların emosiyaları və münasibətləri bu istiqamətdə inkişaf edir. Bu səbəbdən tənhalığa səbəb olacaq şərtləri hazırlayır (Peplau, Miceli və Morasch, 1982).

Peplau və Perlman (1982) tənhalıq təcrübəsində koqnitiv proseslərin əhəmiyyətinə diqqət çəkirlər. De Jong-Gierveldə (1978) görə, eyni sosial əlaqələri olan insanlar tənhalıq hissləri baxımından fərqlənə bilər. Bu nöqtədə insanın sosial münasibətlərini necə qəbul etməsi və özünü necə qiymətləndirməsi önəmlidir. Tənhalıq, fərd öz şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə narazılıq hiss etdikdə baş verir. Yalnızlığı azaltmaq, tənha insanın irrasiyal düşüncələrinə müraciət etməklə mümkündür (Peplau və Perlman, 1982).

Koqnitiv-Davranış nəzəriyyəçiləri tənhalıq anlayışı ilə bağlı çox fikir bildirməsələr də, Young bu mövzuda çoxlu araşdırmalar aparmış və əhəmiyyətli açıqlamalar vermişdir. Young (1982) görə, tənhalığın qarşısının alınması tənha hiss edən fərdlərin irrasiyal düşüncələrinə toxunmaqla başlayır və Young (1982) araşdırmalarında bu cür tənhalığa malik fərdlərin özlərini qiymətləndirməsini və inanclarını yenidən formalaşdırmasını hədəfləmişdir. Young onu da deyir ki, tənhalıq fenomeni müxtəlif şəkildə yaşana bilər və müştərilər müxtəlif “tənhalıq qrupları” nda ola bilər. O, tənhalıq hissini yaradan avtomatik düşüncələri on iki qrupa ayırır. Bunlar aşağıdakılardır: (Koçak, 2008).

- 1- Tək olmaqdan bədbəxt olmaq: Özünü tənha hiss edən insanlar çox vaxt passiv, dağınıq və gücsüz olurlar. Bəzi insanlar idarə edə bilmədikləri hadisələrdən narahatdırlar. Onlar tək olanda özləri haqqında nəyinsə düzgün olmadığını düşünürlər.
- 2- Düşük Mən qavrayışı: Yalnız hiss edən bir çox insan, özlərini cəlbedici və sevilməyə dəyər görmədikləri üçün münasibət qurmaqdan çəkinirlər.
- 3- Sosial Təşviş: Özünü tənha hiss edən fərdlər digər insanların yanında özlərini rahat hiss edə bilmirlər və onlar tərəfindən rədd ediləcəyini və mühakimə ediləcəyini düşünürlər.
- 4- Sosial Uyğunsuzluq: Özünü tənha hiss edən fərdlər sosial bacarıqları baxımından

- qeyri-kafi olduqlarını və başqa fərdlər tərəfindən sevilmədiklərini düşünürlər.
- 5- Etibarsızlıq: Bir çox tənha insanlar insanları etibarsız hesab edir, onların yalnız özlərini düşündüklərinə inanırlar və buna görə də dostluq etməkdən çəkinirlər.
  - 6- Məhdudiyət: Tənha insanlar başqa insanlarla anlaşı bilməyəcəklərini, onlarla ünsiyyət qura bilməyəcəklərini düşünür, hiss və düşüncələrini özlərində saxlamalı olduqlarına inanırlar.
  - 7- Partnyor seçimində problemlər: Tənha insanlar ünsiyyət qura biləcəkləri kişilərin/qadınların az olduğunu düşünür və daim incidildiklərini düşünürlər. Qarşı cinslə yaxın münasibət qura bilməmələri ilə yanaşı, onlar uyğun olmayan dostlar və ya sevgililər seçirlər.
  - 8- Yaxınlığın inkarı: Tənha insanlar özlərini daim nəyinsə yanlış getdiyinə inandırmağa meyillidirlər. Yenidən məyus olmaqdan və inciməkdən qorxurlar. Yaşadıkları mənfi təcrübələri düzəldə bilməyəcəklərinə inanaraq, yenidən incinməkdənsə, tək qalmağı üstün tuturlar.
  - 9- Cinsi Narahatlıq: Tənha insanlar cinsi fəaliyyətlərdən uzaq dururlar, çünki yaxşı bir sevgili ola bilməyəcəklərini düşünürlər və seksin partnyoru tərəfindən qiymətləndirilən bir performans olduğuna inanırlar.
  - 10- Emosional Bağlanma ilə bağlı narahatlıq: Tənha insanlar dostlarının və ya sevgililərinin emosional tələblərini qarşılamaqdan narahatdırlar. Onlara kifayət qədər məmnunluq verə bilməyəcəklərini düşünürlər.
  - 11- Passivlik: Bu, insanın münasibətdə iddialı ola bilməməsi vəziyyətidir. Münasibətlərdəki problemlərə görə məsuliyyəti daim özünə yükləyir və tənqid olduğuna inanır. Tənqidin düzgünlüyü dostunun və ya sevgilisinin ondan ayrılması deməkdir. Qarşı tərəfin onu başa düşməsinə gözləyir.
  - 12- Qeyri-real gözləntilər: Tək yaşayan fərdlərin həm dostlarından, həm də sevgililərindən böyük gözləntiləri olur. Bu gözləntilər yerinə yetirilməsə, məyus olurlar. Səhv tolerantlıq səviyyələri çox aşağıdır. Onlar məyus olduqda tək qalmağı üstün tuturlar.

Bəzi fikirlər tənhalığı birözlü təcrübə kimi həyatın qaçılmaz hissəsi kimi görsələr də (Russell, 1996), digərləri tənhalığı insanların müxtəlif ölçülərdə münasibətlərinin ehtiyaclarını qarşılaya bilməməsi nəticəsində yaranan kompleks bir təcrübə kimi təsvir edirlər (Chipuer, Pretty 2000).

“Yeniyyətərdə Tənhalıq” mövzusunda əvvəlki araşdırmalara baxdığımızda, tənhalığın birözlü yanaşma ilə araşdırıldığı görülür (Asher and Wheeler, 1985; Russell, 1996;

sitat in Chipuer and Pretty, 2000). Bu baxımdan, fərdlərin niyə tənha hiss etməsindən asılı olmayaraq, yeniyetmələrdəki tənhalığın eyni şəkildə araşdırıldığı görülür. Məsələn, ailəsini itirən bir uşağın tənhalıq təcrübəsi, yaşadığı bölgədən uzaqlaşaraq dostlarından ayrılan uşağın tənhalıq təcrübəsi ilə eyni qiymətləndirilir. Yeniyetmələrin tənhalığını anlamaq üçün təklif olunan modellər adətən sosial kontekstə əsaslanır və bunun əksinə olaraq, çoxölçülü yanaşma fərdlərdəki tənhalığın mahiyyətinin “niyə özlərini tənha hiss etmələrinə” töhfə verən şəxsiyyətlərarası amillərdən asılı olduğunu bildirir (Haliloğlu, 2008).

Çox ölçülü tənhalıq nəzəriyyəsi təkliyi ikili bağlılıq və qrup bağlılığı anlayışları kimi fərqləndirir. Robert S. Weiss 1973-cü ildə nəşr etdirdiyi "Tənhalıq: Emosional və Sosial İzolyasiya Təcrübəsi" kitabında tənhalığın fundamental strukturunun araşdırılmasını təşviq edir və tənhalığın iki növünü müəyyən edir: emosional və sosial təklik. Tənhalığa səbəb olan amillər bu iki növə görə fərqlənir. Weiss-ə (1973) görə, tənhalıq hissi lazımlı münasibətlərin və ya münasibətlərin qurulmasında çatışmazlıq və qeyri-adekvatlıqdan yaranır, buna defisit nəzəriyyəsi deyilir. Məsələn, emosional tənhalıqda çatışmazlıq hissi ikitərəfli münasibətlərdə bağlılıq ehtiyaclarının ödənilməməsindən yaranır. Bağlılıq münasibətlərində qeyri-adekvatlıq və təhlükəsizlik və yaxınlıq hissini təmin edən valideynin və ya yaxşı dostun olmaması emosional təkliyə səbəb olur. Fərdlər başqa bir insanla sıx əlaqə və emosional əlaqə olmadıqda emosional olaraq tənhalıqda bilər. Emosional bağlar ümumiyyətlə böyüklər üçün romantik qoşma münasibətlərinə istinad edir, eyni zamanda dostluq münasibətlərini də əhatə edir. Fərddə sosial münasibətlərin olmamasından qaynaqlanan reaktiv davranışlar sosial təkliyi müəyyən edir.

Weiss (1973) vurğulayır ki, fərdlər bir sosial qrupa daxil olsalar da, qrup daxilində yaxın münasibətlərin inkişaf etməməsi, özünü qrupa aid hiss etməməsi, səmimi və intim münasibətlərin olmaması, emosional ehtiyacları sosial qrupla təmin edə bilməməsidir. qrup üzvləri təklik hissini yaşamaqda mühüm amillərdir.

Sosial təklik insanın daha geniş sosial mühitə, o cümlədən qohum qruplarına, həmyaşıd qruplarına və digər sosial qruplara bağlılığını itirməsini əks etdirir ki, bu da fərddə sosial birliyə həssaslıq verir. Ona görə də insanın qrup daxilində kiməsə bağlılığı deyil, sosial tənhalıqla bağlı çatışmazlıqlar qrup daxilində həll olunur və bu baxımdan emosional tənhalıqdan fərqlənirlər. Duygusal tənhalıq, bağlı fiqurla, özünə və başqalarına aid modellə qurulan əlaqənin keyfiyyəti ilə əlaqəli bir fenomen olsa da, sosial təklik fərdin özünü sosial qrupa aid hiss etməməsi ilə əlaqədardır. Sosial tənhalıq yaşayan fərd sıxıntı içindədir və hadisələrdən uzaqlaşır. Narahatlıq və tərk edilmə hissləri emosional tənhalıq yaşayan insanların hiss etdiyi ən güclü hisslərdir (Weiss, 1973).

Weiss (1973) tənhalıqla bağlı araşdırmasında həyat yoldaşlarını itirmiş kişi və qadın iştirakçılardan müsahibə götürmüş və müşahidə edilmişdir ki, iştirakçıların hələ də ailəsi, uşaqları və dostları olsa da, itirilmiş həyat yoldaşları bu şəxslərin həyatının mərkəzidir. Bir həyat yoldaşının görüşmə ehtiyacı başqası ilə razı ola bilməz. Buna görə də itkilərdən yaranan bağlılıq əlaqələrinin olmamasının emosional tənhalığa qədər uzandığını söyləmək olar. Əslində, araşdırmalar göstərir ki, romantik bağlılıqlarını itirmiş həyat yoldaşları romantik bağlılıq ehtiyaclarını qarşılaya bilmədiklərindən emosional tənhalıq yaşayırlar. Ancaq bağlanma münasibətləri kontekstində insanlar yalnız itkilərə görə tənha hiss etmirlər. Şəxslər romantik münasibətdə olduqları zaman, özlərinin dəyərsiz olduğuna və ya tərəfdaşının etibarsız olduğuna inanırlarsa, emosional tənhalıq yaşaya bilərlər. Başqa bir araşdırmada fərdlərin tənhalıq hissləri yalnız bağlılıq əlaqələri ilə deyil, həm də sosial əlaqələrlə izah edilmişdir. Bostonda məskunlaşan evli cütlüklə aparılan araşdırmada, həyat yoldaşlarının bir-birləri ilə yaxın və dəstəkləyici bir əlaqəsi olsa da, özlərini sosial mühitdən kənar hiss etdikləri və sosial təklik yaşadıkları müşahidə edilib. Yalnızlıq duyğusunun qarşısını almaq üçün yalnız romantik bir bağlılıq fiquruna bağlanmaq kifayət etmədiyi üçün insanlar sosial qrupa üzv olmaq ehtiyacı da hiss edir və bu ehtiyac qarşılanmadıqda özlərini tənha hiss edə bilərlər. Sosial tənhalıq emosional tənhalıq yaşamayan fərdlərdə də görülə bilər (Haliloğlu, 2008).

Amerikan alimləri Uilyam A.Sadler və Tomas B.Conson tənhalıq problemini tədqiq edərkən onun 4 "ölçülü" olduğunu aşkar etmişdirlər. "Ölçü" anlayışı burada bir qədər şərti mənada işlənir. Onların fikrincə, tənhalıq kosmik, mədəni, sosial və şəxsiyyətlərarası ölçüdə olur. Tənhalığın 4 ölçülü modelini verməkdə əsas məqsəd problemin nə dərəcədə mürəkkəb olduğunu göstərməkdir (Cabbarova, 1997).

Tənhalığın kosmika ölçüsü. Dörd ölçüdə demək olar ki, ən mürəkkəbi kosmik ölçüdür. Kosmik ölçü özünüqavrayışın, özünüdərkən ən azı 3 müxtəlif formasına ifadə etmək üçün işlədilir.

1) İnsan özünü bütöv bir obyektiv, real varlıq kimi dərk edərək özünə kosmosla və təbiətlə əlaqələndirir.

2) İnsan özünü həddən artıq Allaha yaxın, həyatın sirli, mistik aspektləri ilə əlaqələndirir.

3) İnsan özünün çox nadir, unikal taleyə malik bir varlıq olduğuna inandırır.

Göstərilən aspektlərdən heç olmasa bir olsa belə biz orada kosmik tənhalığın mövcud olmasından danışa bilərik.

İnsan-təbiət münasibətləri ilə bağlı yaranan tənhalıq hissə özünü daha çox sənaye cəhətdən urbanizasiya olunmuş cəmiyyətlərdə göstərir. Əksər hallarda insanın təbiətlə

əlaqələrinin itirilməsi astenik hislərin yaranmasına gətirib çıxarır. İndiki dövrdə tənhalığın bu tipi təbiət-insan münasibətlərinin bərpası və ekologiya ilə məşğul olan insanlarda özünü daha çox göstərir (Cabbarova, 1997) .

Tənhalığın kosmik ölçüsünün digər variantı olan allahla və mistik varlıqlarla əlaqələrin itirilməsi hissi müəyyən fəlsəfi və dini ədəbiyyatlarda xarakterdə edilir. Heç şübhəsiz ki hazırda yüksək emosional gərginliyə malik dinlərdə tənhalıq güclü motivasiya faktorudur.

Kosmik tənhalının üçüncü növünün təsvirinə bədii ədəbiyyatlarda və humanist psixologiyada rast gəlmək olar. William Jamesin və Carl Gustav Jungun əsərlərində insanın öz "Mən"inin parçalanması hissindən əzab çəkməsinə tez-tez rast gəlmək olar. İnsanın hələ gələcəkdə reallaşa biləcək həqiqi "Mən"ə can atması formasında ifadə oluna bilər. İnsana elə gəlir ki onun məninin bir tərəfinin inkişafı digər tərəflərinin inkişafını məhdudlaşdırır. Burada deyilənlər tənhalığın nə dərəcədə mürəkkəb və dərin psixoloji mexanizmi malik olduğunu aydın sürətdə göstərir (Cabbarova, 1997).

Tənhalığın mədəni ölçüsü. Tənhalıq mədəni ölçüsünün ən spesifik xüsusiyyətləri imiqrasiya etmiş insanların keçirdiyi hislərdə öz əksini tapır. Abş tarixində tənhalığın bu tipinin təsvirinə çox rast gəlmək olar. XIX əsrdə imiqrasiya dalğası zamanı bir çox insanlar bura qrup şəklində (yaxın qohumlar, dostlar və s.) köçməyə başlamışlar. Onların hər biri onları sevən onlara əziz olan adamların əhatəsində olmalarına baxmayaraq özlərinin həddən artıq tənha hiss edirdilər. Bəzən immiqrantlar tənhalığın bu özünə məxsus tipinə qalib gəlmək üçün etnik kommunalar təşkil edirdilər. Lakin hətta bu qruplarda belə insanlar dünyaya gəldikləri ilk gündən həyatlarının bir hissəsinə çevrilmiş mədəni irsiyyətlərdən ayrı düşmələrindən, özgəlləşmələrindən danışirdilər (Cabbarova, 1997).

Tənhalığın mədəni ölçüsünə adətən alimlərin, "gələcəyi görənlərin" (vergi verilən, ekstrasens və s.) eləcə də sosial üsul-idarə tənqidçilərinin arasında rast gəlmək olar. Bu xüsusən də onların geniş kütlə tərəfindən unutulmuş, kənarlaşdırılmış sərvətlərə meyl etdikləri və əsas mədəni cərəyanlarla öz daxili aləmləri arasında ziddiyyət gördükləri zaman daha da güclü olur (Cabbarova, 1997).

Tənhalığın sosial ölçüsü. Tənhalığın bu növü çox geniş yayılmışdır. Sosial şəbəkə tənhalığın ən kəskin formaları sosial təcrid sürgün edilmə, cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməməkdir. Həmçinin sosial izolyasiyanın digər bir forması insan üçün əhəmiyyətli və vacib olan qrupun üzvlüyündən sosial cəhətdən kənarlaşdırılmaqdır. Başqa halda bu tip tənhalıq insanın arzu etdiyi qrup tərəfindən qəbul edilmədiyini hiss etdikdə yarana bilər (Cabbarova, 1997).

Tənhalığın şəxsiyyətlərarası ölçüsü. Şəxsiyyətlərarası ölçüdə tənhalığın yaranması sırf

insani ünsiyyət tələbatlarının ödənməməsi ilə bağlı olur.

Sadler və Consona görə bir çox insanlar heç özləri belə anlamadan tənhalığı bir neçə ölçüdə keçirdirlər. İnsana tənhalıq yalnız bir ölçüdə təsir etdikdə hər hansı bir şəxs adətən onun gətirdiyi əzabla yaşaya bilir, yəni onu dözə bilir. Lakin tənhalıq eyni zamanda bir neçə ölçüdə yaranarsa, stress vəziyyəti çox ciddi şəxsiyyət pozğunluqlarına gətirib çıxara bilər. Xüsusən də insan stresən onun şəxsiyyətinə təsirini anlamadıqda ona qarşı bilavasitə heç bir tədbir görə bilmir. Bütün bunlardan da nəticə çıxartaraq Sadler və Conson tənhalığı stresin potensial mənbəyi, fərdi faciələrin isə əsas səbəbi hesab edirlər (Cabbarova, 1997).

Jong Gierveld (1987) tənhalığın üç ölçülü olduğunu qeyd edir.

1) Məhrumiyyət Ölçüsü: Mövcud olmayan əlaqələrin xarakteri və intensivliyi ilə bağlıdır. Bu, yaxın münasibətlərin olmaması nəticəsində yaranan boşluq və tərk edilmə hissələrini ehtiva edir. Fərdlərdə bu ölçüdə yaxınlıq qura biləcəkləri insanlar yoxdur.

2) Zaman Ölçüsü: Bu ölçü tənhalıq təcrübəsinin müvəqqətiliyi və ya davamlılığı ilə əlaqədardır, bəzi insanlarda tənhalıq müvəqqəti olaraq yaşanarkən, bəzi insanlarda tənhalıq hissi qalıcı olsa da, bir-iki il belə davam edə bilər.

3) Emosional Ölçü: Xoşbəxtlik paylaşmaq, sevmək, sevilmək kimi müsbət emosiyaların yoxluğu ilə, qorxu, kədər və şübhə kimi mənfi duyğuların olması ilə əlaqələndirilir (Erim, 2001).

Yeniyetməlik dövrü araşdırıldıqda; Bu dövrdə insanlar bir çox problemlərlə üzləşirlər. Yeniyetməlik — şəxsiyyətin formalaşması dövrüdür. Bu şəxs şəxsiyyət axtarışındadır və özünü ətrafdakı insanlara sübut etmək və cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmaq üçün çalışır. Bu səbəbdən yeniyetmənin qrupa daxil olmaq məqsədi ilə dostluq münasibətləri daha çox üstünlük təşkil edir. Dostları və ailə üzvləri tərəfindən dəstəklənən və qrupda yeri olan şəxs daha az tənhalıqla üzləşir. Lakin münasibətlərində problemlər olan, kifayət qədər dəstək almayan və özünü yaşadığı mühitdən təcrid edən şəxs tənhalıq hiss edir. Yeniyetməlik dövründə baş verən bu tənhalıq zehni sıxıntılara səbəb olur və ayrı-ayrı şəxsləri intihara aparır (Öz,2010,Karakuş,2012).

Rubin, LeMare və Lollisə (1998) görə, tənhalığa səbəb olan erkən uşaqlıq təcrübələri, yetkinlik dövründə yaşanan tənhalıq hissini də proqnozlaşdırı bilər. Sahib olunan bir əşyanın/ev heyvanının itirilməsi, valideynlərinin boşanması və ya əhəmiyyətli bir insanın və ya heyvanın ölümü yaxın dostlar, necə dostluq etmək barədə qeyri-adekvat biliklər və utancaqlıq, narahatlıq və aşağı özünə hörmət kimi sosial bacarıqların və ya şəxsi xüsusiyyətlərin olmaması.Nəzəri olaraq, yeniyetməlik dövründə təklik duyğusunun əhəmiyyət kəsb etdiyi görünür Bu kontekstdə yeniyetmələr böyüklərdən daha çox tənhalıq hiss edirlər, qızlar və oğlanlar isə fərqli şəraitdə tənhalıq hiss edirlər. (Duck, 1986).

Santrocka (1993) görə, yaxın və ya kişilərarası münasibətlərin inkişaf edə bilməməsi

təbii olaraq təkliyə səbəb olur Yeniyetməlik dövründə fərdlər, səmimi, səmimi və təhlükəsiz olduqları bir sosial qrupun dəstəyinə ehtiyac duyduqları zaman, fərdlərlə və ya başqaları ilə uyğun sosial əlaqələr qurmaq üçün yetkinliyə ehtiyac duyurlar Yalnızlıq hissi fərdin özünə hörməti və cinsiyyətindən asılı olaraq iki şəkildə yaşana bilər: emosional izolyasiya və sosial izolyasiya İç dünyası, qarşı cinsdən birinin yoxluğundan qaynaqlanan tənhalıq, çox yaxın və romantik bir əlaqə qura bilməsi səbəbiylə fərdlərdə yadlaşma və uzaqlaşma hissi yarada bilər bir qrupa qoşulmaqdan və ya cəmiyyətə daxil olmaqdan məhrum etmə. Bu insanlar sosial mühitlərdə özlərindən əmin olmayan və digər fərdlərlə birlikdə olduqları zaman ünsiyyət qurmaqdan və düzgün davranmaqdan narahat olan insanlardır. Bunu etməklə onların tənha hiss etmələrinə səbəb olur (Erözkan, 2009).

Tənhalıq zaman-zaman insanın öz seçimində olsa da, tənhalığın nə qədər davam etdiyini, onun nə qədər tez-tez baş verdiyini və insana nə dərəcədə təsir etdiyini nəzərə almaq lazımdır. Çünki bəzən insanlar ətraf mühitdən uzaqlaşmış nəfəs almaq istəyə bilərlər. Belə məqamlarda insan özünə üz tutmalı, gözləntilərini dərk etməli, potensialını açıqlamalı, daxili münəqişələrini həll etməlidir (Öz,2010). Bu halda tənhalıq sağlam hesab olunur. Lakin, əgər tənhalıq prosesi uzanırsa, insan özünü ətraf mühitdən təcrid edir və hətta onun mühitindəki ən kiçik stimulu onu narahat etməyə başlayırsa, tənhalığın qeyri-sağlam ölçüsündən söhbət açılır (Yaşar,2007). Müxtəlif səbəblərdən tənhalıq keçirən insan bəzən bu vəziyyətin öhdəsindən gələrsə də, bəzən onun öhdəsindən gəlməkdə çətinlik çəkə bilər. Bu vəziyyətin öhdəsindən gəlməkdə çətinlik çəkən şəxs gələcəkdə psixi problemlərlə üzləşə bilər. Psixi problemlər, xüsusilə depressiya ilə təzahür edən problemlər gələcəkdə intihar kimi fəsadlara gətirib çıxara bilər (Yaşar,2007).

Tənhalıq müəyyən edildiyi məqamda daha çox idarə edilə bilsə də, öhdəsindən gələ bilmədiyi halda depressiya, sosial təcrid və intihar kimi bir çox psixi problemlərlə qarşılaşa bilər. Xüsusilə yaşadığımız yaşda, bu hissənin öhdəsindən gəlmək üçün; Ayrı-ayrı şəxslərə uşaqlıqdan daha çox toxunmağı öyrətməklə, "mən" yox, "biz" olmaq hissini aşılamaqla, təcrid olunma ölçüsü əvəzinə sosiallaşan texnologiyanın müsbət xüsusiyyətlərindən istifadəni artırmaqla, yaş qrupundan asılı olmayaraq daha çox bir yerdə ola biləcək sosial fəaliyyətlərlə məşğul olmaq, ayrı-ayrı şəxslərin dediklərinə və hisslərinə qulaq asmağa çalışan yanaşmanın həyat şəraitini nəzərə almaqla, tənhalıq hissini bölüşməkdə və tənhalıq hissini azaltmaqla Effektiv olduğu düşünülür (Engin, 2016).

1.3. Valideyn ünsiyyət üslublarının yeniyetmələrdə tənhalıq hissənin formalaşmasında rolu

Yeniyetməlik dövründəki problemlərin öhdəsindən gəlməkdə çətinlik çəkən yeniyetmənin onu anlayın və dəstəkləyən ailəyə ehtiyacı ola bilər. Ailənin olmaması yeniyetmənin sosial və emosional inkişafına mənfi təsir göstərərək, onun tənha hiss etməsinə səbəb ola bilər. Xüsusilə uşaq dövründə ailənin olmaması tənhalığa daha çox mənfi təsir göstərir (Alonzo, 1989). Uşaq dövründə ailədən qaynaqlanan emosional problemlər yaşayan fərd yeniyetməlik dövründə də bu problemləri yaşaya bilər və yeniyetmə ailəsinin olmaması səbəbindən özünü daha tənha hiss edə bilər. Groark və digərləri (2005) və Sparlin və digərləri (2005) tərəfindən aparılan araşdırmalarda uşaq evlərində yaşayan uşaq və yeniyetmələrin sosial və emosional problemlərlə üzləşdikləri və problemlərin azaldılmasında ailənin zəruriliyi vurğulanmışdır. Bunlara uyğun olaraq, ailə və sosial mühitdən uzaq yaşayan uşaq evlərində yaşayan qızların tənhalıq səviyyələrinin yüksək ola biləcəyi düşünülür. Kutlu (2003) uşaq evlərində yaşayan gənclərin və ailələri ilə birlikdə yaşayan gənclərin tənhalıq səviyyələrini araşdıran araşdırmasında qızların tənhalıq səviyyələrinin oğlanların tənhalıq səviyyələrindən daha yüksək olduğunu qeyd etmişdir. Bu səbəbdən araşdırma uşaq evində qalmanın qadın yeniyetmələrin tənhalıq səviyyələrinə təsir edib-etmədiyini müəyyən etmək və uşaq evində qalan yeniyetmələr arasında uşaq evində qalma səbəbinə, yaşına görə fərqlərin olub olmadığını araşdırmaq məqsədi daşıyırdı. uşaq evinə gəlişi, ailə üzvü və ya qohumu ilə görüşüb-görüşməməsi (Aral, 2006).

Ailə münasibətləri yeniyetməlik dövründə yenidən formalaşır. Körpəlikdən valideynləri ilə qurduqları yaxın münasibətləri daha uzaq və məhdud ünsiyyət əvəz edir. Yeniyetmələr bu dövrdə valideynlərindən uzaqlaşdıqca, daha çox məxfilik ehtiyacı səbəbiylə tək qalmaq istəyi ilə otaqlarında qalmağa meyllidirlər. Onlar ailələri ilə deyil, həmyaşıdları ilə vaxt keçirməyə üstünlük verirlər. İbtidai məktəb çağında olan ailələr uşaqlarının məktəbdə və dostları ilə birlikdə nə etdiyini bilsələr də, sonrakı yaşlarda bu nisbət azalır. Ailələrindən asılı olmayaraq hərəkət etmək və fərdiləşmək səyləri sayəsində ailədaxili ünsiyyəti məhdudlaşdırırlar. Özləri haqqında məlumat sərhədləri yaratarkən iki fərqli yanaşmadan istifadə edirlər (Kaya, 2017).

Qarşılaşdıqda və sorğu-sual edildikdə, onlar məlumatı gizlədə və ətraflı cavablar əvəzinə birhəcalı cavablar verə bilərlər. Bundan əlavə, bir çox yeniyetmə bu bilik həddini qorumaq üçün bəzən yalan danışa bilər (Steiner & Feldman, 2008). Yeniyetməlik dövründəki fərd, ailəsi tərəfindən başa düşülməyəcəyini düşündüyü üçün hiss və düşüncələrini bölüşməkdən qaçır. Yaşının yetərincə olduğunu və ailəsindən asılı olmayaraq hərəkət edə biləcəyini düşünən yeniyetmə, icazə almaq və sərbəst hərəkət edə bilmək baxımından

imtiyazlarının artırılmasını gözləyir. Müstəqil hərəkət etmək meyli artdıqca, ailədə nüfuzu itirmək narahatlığı yarana bilər. Buna görə də valideynlərin yeniyetmələrə öz vəzifələri ilə bağlı təzyiqli yanaşması münaqişə mühitinin yaranmasına səbəb olur (Dalkılıç, 2006).

Bir çox araşdırmalar göstərir ki, valideyn-yeyişmə münasibətlərinin dəyişməsi yeniyetmənin bu dövrə uyğunlaşmasına təsir göstərir. Bu dövrdə valideynlərlə mənfi münasibət və münaqişədə olmaq yeniyetmənin harmoniyasını pozduğu halda, yaxın və isti münasibətlər yeniyetmənin fərdləşməsinə və yaşadığı sürətli dəyişikliklərə daha asan uyğunlaşmasına kömək edir (Sezer, 2009).

Yeniyetməlik dövründə ailədaxili ünsiyyət və valideynlərin şəxsiyyətə yanaşması qarşıya çıxan problemlərin öhdəsindən gəlməyə asanlaşdırıcı təsir göstərir. Müsbət ailə münasibəti yeniyetməlikdən asanlıqla keçmək üçün mühüm faktordur (Alisınanoğlu, 2002).

Uşaqlar hər yaşda valideynlərinə ehtiyac duyurlar. Bu səbəbdən yeniyetməlik dövründə valideynlərin rolu da mühüm təsərə malikdir. Valideyn-övlad münasibətlərində ailə mühiti, valideynlər arasındakı münasibətlər, uşağın valideynlərin gözləntilərinə uyğun olub-olmaması, ailədəki uşaq sayı, cinsiyyət və xüsusiyyətlər kimi bir çox amillərin həlledici olduğu düşünülür. Uşağın, ailənin sosial-iqtisadi vəziyyəti və mədəni xüsusiyyətləri. (Aydoğmuş, 2001; Uzuner, 2003).

Valideynlərin uşaqla münasibəti yeniyetmənin gələcəkdə mənimsəyəcəyi rəftar və davranışları şərtləndirən mühüm amildir. Yeniyetməlik dövründə yaşanan problemlərə ailənin yanaşması fərdin başqa insanlarla problemi olduğu zaman ona münasibətinin müəyyən edilməsində təsirli olacaq.

Valideynlər problemlərin həllində dəstəkləyici və isti münasibət saxladıkları zaman münaqişələri daha asan həll edə bilərlər (Eryüksel, 1996) Repressiv və yad rəftar edən valideynlər uyğunlaşma və davranış problemləri ilə üzləşə bilərlər.

Bundan əlavə, övladlarına kifayət qədər sevgi göstərməyən valideynlər uşaqların özlərini dəyərsiz hiss etmələrinə və yeni əlaqələr qurmaqda tərəddüd etmələrinə səbəb olur. Həddindən artıq qoruyucu bir yanaşma ilə böyüyən fərd yaxın əlaqələr qurmaqda çətinlik çəkir. Onlar uzun müddət ailələrinə bağlı qaldıkları üçün qorunmağa ehtiyac duyurlar. Lakin bəzi hallarda özbaşına qərar qəbul etməli və məsuliyyəti öz üzərinə götürməli olurlar (Kaya, 2017).

Valideyn rəftarı muxtariyyət qazanmağa və sosiallaşmaya əhəmiyyətli təsir göstərir (Damarlı, 2006). Yeniyetməlik dövründə sərbəst, icazəli münasibət sərgiləyən valideynlər yeniyetmənin muxtariyyət prosesinə töhfə verərkən, avtoritar və qoruyucu rəftar qəbul edən valideynlər muxtariyyət prosesinə mənfi təsir göstərir.

Bu prosesdə ailənin dəstəkləyici münasibəti yeniyetmənin muxtariyyət qazanmasına

və şəxsiyyətinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Ailələrin yeniyetməlik dövrünə baxışları mədəniyyətdən asılı olaraq dəyişə bilər. Türk mədəniyyətində ailəyə sədaqət önəmli olduğu üçün müstəqillik və muxtar davranışlar dəstəklənmir (Özbay və digərləri, 1991). Yeniyetməlik dövrü və onun xüsusiyyətlərinin bütün cəmiyyətlərdə eyni şəkildə yaşandığı görünərsə də, bu dövrdə ailə münasibətləri sosial fərqliliklər göstərir (Azimi, 2000).

Sosial münasibətlərdə birinci şərt təhlükəsizlik ehtiyacının ödənilməsidir. Weiss (1973) təhlükəsizliyi üç əlaqə elementində izah edir: Bağlanma, qayğı və rəhbərlik. Bağlanma romantik münasibətləri və ya çox yaxın dostluqları təmsil etsə də, qayğı böyük uşağın ehtiyaclarını ödədikdə baş verir. Valideyn-övlad münasibətində yaranan inam sosial münasibətlərə yönəlir. İkinci şərt, yaxın münasibət, Veys taksonomiyasına görə, sosial inteqrasiya, dünyanın arxayınlaşması və etibarlı ittifaqın alt ölçülərindən ibarətdir. Sosial inteqrasiyaya sosial şəbəkə daxilində məlumat mübadiləsi və paylaşma daxildir. Dünyaya yenidən güvənmək fərdlərin sosial rollarının bütövlüyünə diqqət yetirir və ümumiyyətlə işgüzar münasibətlərə aiddir. Bir sözlə, Veys təkliyin iki ölçüsü olduğunu müdafiə edir: emosional təklik və sosial təklik (Haliloğlu, 2008).

Tənhalıq insan həyatının hər dövründə görülə bilən, lakin inkişaf dövrünün xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif səviyyələrdə hiss edilə bilən bir hisdir (Dereboy, 1993). Bir çox uşaqlar sosial vəziyyətlərdə ünsiyyətlərinin təbii nəticəsi olaraq qısa müddətli, situasiyalı tənhalıqla üzləşirlər (ad günü təşkilatı haqqında məlumatlı olmamaq, əziz dostunun başqa şəhərə getməsi, ev tapşırıqlarını yerinə yetirmədikləri üçün fasilədə oynamaq hüququndan məhrum olmaq). Məlum olmuşdur ki, tənhalıq hissənin yaranmasına səbəb olan erkən uşaqlıq təcrübələri sonrakı dövrlərdə (Rubin, Le Mare və Lollis, 1998) tənhalıqın predmetləridir. Məlumdur ki, yeniyetməlik və yetkinlik dövründə tənhalıq hissənin yaranmasına səbəb olan amillər çoxdur. Deyə bilərik ki, bunlar həmişə məktəb mühitindən qaynaqlanır. Ev şəraitində bəzi hallar da tənhalıq hissi yarada bilər. Buna: yeni evə köçmək, uşağın və ya gəncin əziz dostu ilə münasibəti, sahib olduğu əşyanın və ya heyvanın itməsi, valideynlərin ayrılması və ya vacib insanın və ya heyvanın ölümü daxildir. Buna bənzər şəkildə, məktəb mühitində baş verən hadisələr yeniyetmədə tənhalıq hissəyə səbəb ola bilər: mənsub olduğu dostlar qrupu tərəfindən kənarlaşma, dost qazanmaq üçün bilik və ya sosial bacarıqların olmaması, utancaqlıq, narahatlıq və özünəhürmətin aşağı olması (Rubin, Le Mare, & Lollis, 1998). Tənhalıqla bağlı aparılan tədqiqatlar bəzi təəccüblü nəticələr verir. Onlardan biri də 18-25 yaş arası tənhalıqın yaşlı yaşlarla müqayisədə daha intensiv baş verdiyidir. Gənclərin ailələri ilə əlaqələri boşalanda onlar həmyaşlıqları ilə intim münasibətlər qurmağa çalışırlar. Onların

tənhalıq səviyyəsi gənclərində daha aşağıdır. Belə ki, onlar yeniyetməlik dövrünün emosional və sosial tələbatlarına uyğun olaraq nə arzu etdikləri ilə əldə etdikləri arasındakı fərq nəticəsində ağır tənhalıq hisslərinin öhdəsindən gəlməyi və ondan konstruktiv şəkildə istifadə etməyi öyrənirlər (Rubinşteyn, Şaver və Peplau, 1982).

Tənhalıq insanın həyatının hər dövründə özünü göstərə bilən fenomendir. Tənhalıq baxımından demək olar ki, yeniyetmələr təhlükə altındadırlar və bu dövrdə tənhalıq daha intensiv və tez-tez baş verir (Frank və Woodvart, 1988).

Mən kiməm? Bu baxımdan yeniyetmənin konkret düşüncələri mücərrəd fikirlərlə əvəz olunur? Bu dövr şəxsiyyət qarışıqlıqları ilə üzləşə bilər və eyni zamanda həmyaşdqları ilə münasibətlər ailə münasibətlərindən daha vacibdir (Michela, 1982). Yeniyetməlik dövründə fərd fiziki dəyişikliklərə uyğunlaşmağa çalışır, ailəsi və ətraf mühitlə razılaşmaya bilər. Bu dövrdə onlar özlərinə bənzər problemləri olan həmyaşdqları arasında olmaq, onlardan dəstək almaq və ictimai fəal olmaq istəyirlər. Bu dövrdə sosial münasibətlər qurmaq qabiliyyəti olmayan və dostları tərəfindən qəbul etməyən yeniyetmələr tənhalıqdan əziyyət çəkirlər (Antognoli, 2000). Araşdırmalar göstərir ki, yeniyetmələrdə də tənhalıq yüksək səviyyədə müşahidə olunur. ABŞ-da cəmiyyətdə tənhalıqın yayılması 26-21% civarında olsa da, ölkəmizdə Demir tərəfindən aparılan araşdırmalarda (Peplau, 1984) universitet tələbələrində tənhalıqın yayılma arealı 15,4% olduğu bildirilib. Ötən tədqiqatların birində məlum olub ki, yeniyetmənin ailəsi və dostları dairəsi ilə ünsiyyətinin tənhalıqda mühüm rolu var (Uruk, 2003).

Fərdin əhval-ruhiyyəsinə mənfi təsir edən emosional vəziyyət kimi konseptuallaşdırıla biləcəyimiz tənhalıq problemi (Oruç, 2013) bu problemdən fərdi və sosial əsasda həyatın demək olar ki, hər bir sahəsinə birbaşa və ya dolaylı mənfi təsirlərdən danışıla bilər; Ölkəmizin gələcəyinin formalaşdığı təhsil müəssisələrində təhsil prosesinin ən əsas elementlərindən biri olan tələbələrimizi də təhdid edir. Çünki tənhalıq şagirdlərin psixoloji dünyalarına, həyat və həyata baxışlarına, ünsiyyət və sosial ünsiyyət və sosial fəaliyyət qabiliyyətinə mənfi təsir edəcək, təhsilin şagirdlərə verdiyi töhfəni aradan qaldıracaq. İnsanların emosional dünyasında əvəzəlməz dağıntılara səbəb ola biləcək potensiala malik olan tənhalıqın təhsil prosesinin qarşısında ən mühüm maneələrdən biri olduğunu qəbul edərək, unudulmamalıdır ki, şagirdlərin əqli və emosional aləmlərindən tənhalıqı uzaqlaşdırmaqla sağlam və məqsədyönlü təhsil prosesinin reallaşması mümkündür (Certel, 2016).

Bir şəxsin ata-ana olduqda necə davranış sərgiləyəcəyini uşaqlıq dövründə valideynlərinin ona qarşı davranışı ilə müəyyən olunur. Demək mümkündür ki, valideynləri ilə kifayət qədər vaxt keçirməmiş və onlarla sağlam ünsiyyət qura bilməyən şəxslər valideyn olduqda uşaqların tərbiyəsində problemlər yarana bilər (Berne, 1961).

Valideyn münasibətinə gəlincə, Adler iddia edir ki, uşağın cəsarətli və sosial yönümlü şəkildə böyüməsi və həyatı konstruktiv səylər üzərində qurmağı öyrənməsi üçün valideynlər uşağa məhəbbət göstərməyə, təşəbbüskarlığı artırmağa və özünəinamı qazanmağa dəstək olmalıdırlar. Uşağın sağlam şəxsiyyətə malik olması üçün, onun doğulduğu andan etibarən, ətrafındakı ən əhəmiyyətli insanlar olan valideynlərinin dəstəyinə ehtiyacı vardır. Qurduğu və onlarla inkişaf etdiyi münasibətlərin forması çox vacibdir (Öztürk, 1990, Geçtan, 1995). Uşaq öz mədəni dəyərlərini və əsas vərdişlərini ailə mühitində əldə edir. Valideynlərdən alınan rəylər uşağın müsbət özünü dərk etməsi və kompetensiya hissi qazanması üçün çox vacibdir (Akkaya, 2008).

Ədəbiyyatlara baxanda görürük ki, valideynlərin ünsiyyət üslublarının üç əsas başlıq altında qruplanır.

Demokratik ünsiyyət üslubuna malik olan valideynlər uşaqlarını olduğu kimi qəbul edir, onlara dəyər verir, müstəqil şəxsiyyətlərinin inkişafına qayğı göstərirlər. Qısaı, uşaqlarının davranışını daha rasionel şəkildə istiqamətləndirir (Kulaksızoğlu, 2004).

Demokratik valideyn münasibəti olan evlərdə uşağın heç bir sərhədi olmadığını və tamamilə azad olduğunu demək düzgün deyil. Evdə məqbul və yolverilməz davranışların sərhədləri əvvəlcədən çəkilir. Uşaq əlbəttə ki, bu məhdudiyyətlər daxilində azaddır (Yavuzer, 2000).

Demokratik valideynlər uşaqlarına məhdudiyyətlər qoyur, onlara nələrisə sınağa və yanılmağa şərait yaradırlar. Uşağın azadlıqları o halda artır ki, onlar bu azadlıqdan sui-istifadə etmir. Uşaq əmrlə deyil, hidayət və xəbərdarlıqla tərbiyə olunur. Uşaqdan yaşına görə yetkin davranış gözlənilmir və şəxsiyyətinə hörmət edilir (Yörüköğlu, 2000).

Demokratik ünsiyyət üslubu uşağın valideynlərindən lazımi diqqət, məhəbbət və nəvaziş alması uşağın onlarda etibar hissənin və ailə arasında sağlam qarşılıqlı əlaqənin formalaşmasını təmin edir. Diqqət və nəvaziş görə uşaq valideynləri tərəfindən qəbul edildiyi mesajını alır. Qəbul isə uşağın müsbət özünü dərk etmə qabiliyyətinə malik inkişafına kömək edir (Çağdaş, 2001).

Müdaxilə edici valideynlər öz düşüncələrində uşaqları haqqında daim təhlükənin mövcud olduğu təsəvvürə malikdirlər və onlar xaricdən gələ biləcək bu təhlükələrdən daim müdafiə vəziyyətindədir. Bu valideynlər övladlarının ehtiyaclarını təkbəşinə ödəməyə icazə vermirlər. Övladlarının öz biliklərinin heç bir şeyi müstəqil şəkildə həyata keçirə bilməyəcəyini düşünən valideynlər inanırlar ki, daim uşaqlarına kömək etməklə və ya öz işlərini öz üzərinə götürməklə valideynlik fəaliyyətində daha uğurlu olacaqlar (Kaya, 1994).

Müdaxilə edici valideynlər uşaqları ilə daima bir yerdə olmaq istəyirlər. Onların

böyüdüklərini qəbul edə bilmir. Bir tərəfdən, bu, onların övladlarına qarşı həddindən artıq dözümlü olmasına səbəb olur. Bütün bunları nəzərə alsaq, demək olmaz ki, bu ünsiyyət üslubuna malik olan valideynlərin övladları müstəqil şəxsiyyət quruluşuna malik olacaqlar (Cüceloğlu, 1991).

Valideynləri və digər ailə böyüklərilə evdə olarkən daim nəzarət altında olan və gözlərin onların üzərində olduğunu hiss edən bu uşaqların xarici dünyaya açılarda ünsiyyətlərində problemlər yaşayırlar (Eldeleklioğlu, 2004).

Avtoritar valideyn münasibəti ilə demək olar ki, ailələrin övladlarına olan məhəbbəti var, lakin uşaqlar müəyyən olunmuş qaydalara riayət etdikdə bu məhəbbət yaranır. Bu halda demək olar ki, məhəbbət müəyyən davranış tərzləri izləndikdə verilən mükafatdır. Avtoritar valideynlər gözləyirlər ki, uşaqları həmişə öz sözlərini dinləyəcək və qaydaları pozmamalıdırlar. Bu valideynlər öz fikirlərini sorğu-suala tutmağa xoşlamadıqları üçün uşaqları ilə sparringə girmirlər. Onlar təyin etdikləri qaydaların sualsız həyata keçirmək istəyirlər. Başqa vəziyyətlə üzləşəndə uşağı səhv hesab etdikləri şeylərə görə cəzalandırırlar (Kuzgun, 1972).

Valideynləri avtoritar olan uşaqlar və yeniyetmələr valideynlərinin qoyduğu məhdudiyətlərdən və qaydalardan kənara çıxsalar, sanksiya ilə üzləşəcəklərini bildiyi üçün itaətkarlıq təzahür etdirirlər. Bu isə uşaqların özlərini kifayət qədər dinləməmələrinə səbəb olur. Bu gənclər özlərini sıxışdırır və çox vaxt uşaq müəyyən olunmuş məhdudiyətlərdən kənara çıxanda zorakılıqla üzləşirlər. Uşaq elə güman edir ki, passiv-aqressiv təbiət (Kulaksızoğlu, 2004).

Avtoritar valideynlər uşaqlarını cəmiyyətin normalarına uyğun formalaşdırırlar. Onların müəyyən edilmiş qaydalardan kənara çıxmaq üçün tolerantlıq səviyyəsi çox aşağıdır. Uşağın və ya gəncin hərəkətləri müəyyən edilmiş hədlərdən kənara çıxanda onlar üçün mütləq sanksiya hazırlanır. Onlar sparringlə məşğul olurlar və verdikləri hər bir əmrin yerinə yetiriləcəyini gözləyirlər (Baumrind, 1966).

Avtoritar valideyn münasibəti uşağın özünə inamını, özünəinamı zədələyir və şəxsiyyət anlayışına əhəmiyyət vermir. Bəzən bu uşaqlar elə bir şəkil göstəririlər ki, ailəsinin zülmkar əhval-ruhiyyəsi ucbatından problem yaratmırlar. Lakin bu baxışlar onların özünü və şəxsiyyətinin inkişafına zərər verir. Şərtli sevginin və sanksiyaların hökm sürdüyü avtoritar ailələrin uşaqları, davranışlarının alacağı nə iləsə bağlı çaşqınlıq içindədirlər. Təbii ki, bu aydın olmayan vəziyyətlərdə uşağın qəbul etməsi və ya son dərəcə əsəbi olması gözlənilə bilər. Belə böyüyən uşağın daxili nəzarəti azdır. O, istədiyi kimi hərəkət etmək əvəzinə, özünü müəyyən edilmiş hədləri yerinə yetirməyə məcbur edir (Yavuzer, 2000).

Elə hallar ola bilər ki, avtoritar valideyn münasibəti ilə tərbiyə olunan uşağın davranışı arzu olunan istiqamətdə inkişaf edir. Həmçinin bu yanaşmalar uşaqda müəyyən şəxsiyyət problemlərinə səbəb olur (Özgüven, 2001).

Avtoritar valideynlərin övladlarına qarşı sərt münasibəti övladlarının özünə inamının zədələnməsinə və onların narahatlıq səviyyəsinin yüksək olmasına səbəb olur. Bu uşaqlarda özünəhörmət hissi aşağı olur və asılılıq yaradan maddələrdən istifadə meyli yüksəkdir (Kuzgun ve Eldeleklioğlu, 2005).

Ümumiyyətlə, müşahidə olunur ki, avtoritar valideyn münasibətinin uşağa təsiri müsbət deyil. Bu münasibət xüsusilə uşaqlarının təhsil həyatına mənfi təsir göstərir. Uşağın özünə inamı pozulur və imtahanlara doğru narahatlıq səviyyəsi yüksəkdir. Bu isə onun həyatı boyu müraciət edəcəyi işlərdə yoluna çıxacaq imtahanlarda çətinlik və uğursuzluğa düçar olmasına səbəb ola bilər (Ceylan, 2017).

Valideyn ünsiyyət üslubu ilə uşağın akademik şəxsiyyəti və müvəffəqiyyəti arasında əlaqə olduğunu deyə bilərik. Məsələn; baxmayaraq ki, avtoritar valideynlər övladlarını təhsil və məktəb həyatında yüksək nəzarət altına alıb məcbur etməklə qabaqcıl uğurlara nail ola biləcəklərini düşünürlər, amma bu belə deyil. Ciddi nəzarət altında uşaq stressə düşür və onun narahatlıq səviyyəsi yüksəlir. Bu isə məktəb həyatında uğursuzluğa səbəb olur. Demokratik ailələr bu sahədə daha yaxşı nəticələr çıxarırlar (Eldeleklioğlu, 2004).

Valideynlərin qoruyucu münasibətinin uşağın məktəb həyatına müsbət təsir etdiyini demək olmaz. Övladının adından hər bir tapşırığı yerinə yetirməyə çalışan valideynlər uşağın müstəqil olmasına mane olurlar. Uşağın araşdırma hissi kütləşir (Satır, 1996).

Valideynlərinə daim öz problemlərini və onların yüksək diqqətini həll etməyə öyrəşən uşaq lazımı fərdi yetkinliyə çata bilmir, xarici dünyadan eyni diqqəti gözləyir, özünü sağlam şəkildə ifadə edə bilmir və bundan qorxur.

Bütün bunları nəzərə alsaq, məktəb hekayəsinin uğurla dolu olacağını demək olmaz (Demiriz ve Öğretir, 2007).

Demokrat valideynlər uşaqlarına təhsil almağa təzyiq etmirlər. Bu, onları bu sahədə motivasiya edir və onların özünə inamını artırır və uğur qazana biləcəklərinə inamlarını artırır. Özünə inanan uşaq da uğura nail ola biləcəyi davranışlara meyillidir (Çağdaş, 2002). Müstəqilliyini nümayiş etdirən uşaq vahid məhsul istehsal etməkdən uzaqdır (Yavuzer, 1994). Həddindən artıq müdaxiləci ailələrlə müqayisədə bu uşaqlarda test narahatlığı aşağıdır (Üredi, 2005).

Küçükahmetə (2001) görə, valideynlər tərəfindən uşaqlarda yüksək nailiyyətlər əldə edəcəkləri fikri ilə verilən həddindən artıq müdaxilələr, təzyiqlər və irəliləmiş ümidlər uşağa

əks təsir göstərir və məktəbdən uzaqlaşaraq imtahanlara qarşı mənfi hisslər oyadır (Çelenk, 2003).

Məktəblə ailə arasında qurulan əlaqə də akademik həyata müsbət istiqamət verir. Bu əlaqə sayəsində iki ayaq arasındakı işin harmonik şəkildə aparılmasını təmin edir (Çelenk, 2001).

Eastman (1998), məktəb həyatı boyu əldə edilənlər ki, valideynləri tərəfindən dəstəklənən uşaqlar özlərinə güvənir, onların içlərindəki motivasiya artır və bu ünsiyyət üslubu onların uğurlarına müsbət təsir edir. Diaz (1989) digər tərəfdən, o, bu vəziyyəti əks istiqamətdə araşdırdı və bildirdi ki, sərt münasibəti ilə valideynlərinin təsiri altında olan və ya ümumiyyətlə vurğulana bilməyən uşaqlar təhsil həyatında uğursuz olur və özlərini yetərsiz hiss edirlər (Çelenk, 2003).

1.4. Məktəblilərdə intihar düşüncələrinin xarakteristikası

İntihar aktı həmişə öncədən düşünülmüş məqsədlə nəticələnə bilməz, bu baxımdan intihar fenomeni; "intihar", "intihara cəhd", "intihar düşüncəsi" anlayışları əsasında nəzərdən keçirilməlidir (Şevik, 2012). "İntihar düşüncəsi" özünü öldürmək niyyətində olan bir insanı təsvir edir. "İntihara cəhd" və "intihar" terminləri intihar motivi ilə həyata keçirilən qəsdən özünə zərər vurma hərəkətlərini təsvir edir. Ölümlə nəticələnməyən hərəkətlərə görə "intihara cəhd"; Ölümlə nəticələnən hərəkətlər üçün "intihar" və ya "tamamlanmış intihar" terminləri istifadə olunur. "Özünü şikəst etmə" və ya "İntihar etmədən özünə xəsarət yetirmə" terminləri mədəni cəhətdən məqbul davranışlardan (məsələn, sırğa taxmaq üçün qulağının deşilməsi) başqa, öz bədəninə fiziki zərər vurma hərəkətləri üçün istifadə olunur (Bilgiç, 2016). İntiharla bağlı ən çox öyrənilən mövzulardan biri psixi pozğunluqlardır. Ən çox görülən psixi pozğunluğun depressiya olduğu bildirilmişdir. Bundan əlavə, intihar edən şəxslərdə şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin əhəmiyyəti vurğulanıb (Eraslan, 2021).

Psixoloqlar və psixiatrlar tərəfindən intiharın müxtəlif tərifləri verilmişdir. "Cedere" və "sui" sözlərinin birləşməsi nəticəsində ingilis dilinə "suicidere"dən "intihar" kimi tərcümə edilmişdir (Yalvaç, 2006). Bu günə qədər intihar cəhdlərini təsvir etmək üçün müxtəlif adlardan istifadə edilmişdir, məsələn, parasuisid, qəsdən özünə xəsarət yetirmə, psevdosid və ölümcül olmayan qəsdən özünə zərər vermə. Bu mövzuda ən çox yayılmış tərif "İnsan özünü cəzalandırmaq və ya özünü cəzalandırmaq və ya özünü cəzalandırmaq məqsədi ilə bilavasitə və ya çox dolay yolla, könüllü olaraq, birbaşa bir hərəkətlə və ya çox dolay yolla öz həyatına son qoyur" şəklində təyin olunur. Durkheim (1897) intiharı "mərhumin ölümü" kimi təyin edir. Freyd (1936) intiharı "mənbəsi introyeksiya edilmiş bir obyektə qarşı ölümcül hücum" kimi təyin edir; Yalvaç (2006) intiharı "sistemli şəkildə özünü öldürmə hərəkəti" olaraq təyin edir;

Eskin (2003), “düşüncə ilə başlayan və ölümlə bitən bir sıra davranış; Balcıoğlu və Abanoz (2009) bunu “bir insanın öz iradəsi ilə öz həyatına son qoyduğu, özünə qarşı yönəlmiş zorakılıq hərəkəti” olaraq təyin etmişdir.

Berman və Jobes (1997) isə intihara “müxtəlif müstəvilərdə baş verən bir prosesdir, lakin bu müstəvilər mütləq bir-birini izləmir” kimi baxırdılar. İntihar edən şəxs həyatına son qoymaq məqsədi ilə patoloji davranışa əl atır. Çünki burada fərd ağırlı reallıqdan uzaqlaşaraq öz reallığını dəyişmək üçün çarəsizliyə əl atır. Araşdırmalar göstərib ki, intiharların 90%-i əvvəlcədən düşünülmüş və qabaqcadan xəbərdarlıq edilib. Digər insanlarla qurduğumuz münasibətlərin keyfiyyəti xoşbəxtliyimizin və həyatdan nə qədər həzz aldığımızın göstəricisidir. Effektiv ünsiyyət və aktiv həyat həyatın hər sahəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Son araşdırmalara görə, müdaxilələr zamanı insanların tez-tez seçdiyi üsullar arasında yüksək dozada dərman qəbul etmək və kəsmək - xüsusilə də bilək kəsmək aparıcı üsullardır. Əsl intiharlarda olduğu kimi, intihara cəhddə də kişilər qadınlara nisbətən daha öldürücü və aktiv üsullar seçirlər.

Psixososial nəzəriyyəni inkişaf etdirən Erik Eriksona görə, 12-19 yaşlar “identifikasiyaya qarşı şəxsiyyət qarışıqlığı” dövrüdür (Yazgan, 2018). Şəxsiyyət hissini qazanma prosesində yeniyetmə fərd “Mən nəyəm?”, “Mən kiməm?” suallara cavab tapmağa çalışır (Öztürk, 2015). Yeniyetmə intiharlarının artdığı müəyyən edilib və bu intiharları qiymətləndirərkən yeniyetməlik dövrünün özünəməxsus xüsusiyyətlərinin olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Bu dövrün bəzi xüsusiyyətlərinə misal olaraq; Yeniyetmələrə müstəqil şəxsiyyət formalaşdırmaq, dissosiativ funksiyaları yerinə yetirmək, ailə haqqında müəyyən emosiyalar formalaşdırmaq, sevgi və sevgi münasibətləri qurmaq, impulsları və bədən funksiyalarını idarə etmək kimi vəzifələr verilə bilər (Özçelik, 2002). İntihar cəhdlərinin qarşısını almaq üçün intihara meyilli olan risk faktorlarının erkən aşkarlanması və effektiv müdaxilə ilə aradan qaldırılması çox vacibdir (Aktepe, 2006). Bu araşdırma yeniyetməlik dövrünün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq intihar cəhdlərinin xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsinə, müşayiət olunan depressiyanın diaqnozuna və risk faktorlarının və qoruyucu tədbirlərin müəyyən edilməsinə töhfə vermək məqsədi daşıyır (Eraslan, 2021).

İndiki zamanda hər bir hadisə kimi intiharın səbəbini tək bir faktorla izah etmək qeyri-elmi bir anlayışdır. İntiharın səbəbləri ilə bağlı çoxlu nəzəriyyələr var. Psixoloqlar bu səbəblərin fərdin şəxsiyyət strukturunda olduğunu irəli sürürlər. İntihar davranışı cins və yaş kimi sosyodemoqrafik dəyişənlərə görə dəyişir. İntihara gətirib çıxaran bir çox səbəb var. Araşdırmanın nəticələrinə görə, qadınlar kişilərə nisbətən daha çox intihara cəhd edirlər, lakin ölümlə nəticələnən intiharlar kişilərdə daha çox olur (Ajdacic-Gross, Bopp, Gostynski, Lauber,

Gutzwiller & Rösler, 2006; Ulusoy, Demir & Baran, 2005). Son zamanlar intiharın daha çox yayılmasının səbəbləri arasında intiharın bir seçim olaraq daha çox qəbul edilməsidir (Hawton, 1986).

Ailə quruluşu ilə bağlı araşdırmalar göstərir ki, intihara cəhd edən uşaq və yeniyetmələrin əksəriyyəti dağılmış ailələrdəndir (Çuhadaroğlu və Sonuvar, 1992). Ailə bütövlüyünün pozulması ilə yanaşı, ailə üzvünün intiharı, ailədə psixiatrik xəstəliyi olan birinin olması, ailədaxili zorakılıq və münaqişələrin olması yeniyetmənin intihar düşüncəsinə təsir edir (Eğrilmez, 1998). Məişət zorakılığı və təzyiqin nəticələri arasında zorakılıq mühüm yer tutur. Məişət zorakılığı xüsusilə qadın intiharlarında ön plana çıxır. Belə ailələrdə intihar nisbəti %41-dir (Özaydın və başqaları, 1998). Ulusoy, Dəmir və Baran (2005) tərəfindən 726 lisey yuxarı sinif şagirdi üzərində aparılan sorğu araşdırmasında valideynin uşağa baxma tərzi, ailə münasibətləri, etikətləmə, maddə asılılığı, bədənə zərər vermə, cinsi kimlik və inanc arasında güclü əlaqə aşkar edilmişdir. və intihar anlayışı ortaya çıxdı.

Güleç (2006) tərəfindən Türkiyədə intihara cəhd edən 15-24 yaş arası 65 gəncin qiymətləndirildiyi araşdırmada intihara cəhd edən qrupda; müəyyən edilib ki, “valideynlərin təhsil səviyyəsi aşağıdır, ailədə fiziki zorakılığa məruz qalma və ya şahidlik etmə nisbətləri, ailədə psixiatrik xəstəliklərə yoluxma, siqaret çəkmə nisbətləri daha yüksəkdir”. İntihara cəhd edən insanlara zülm edən, onlara məhəl qoymayan, onların istəklərinə, qərarlarına və seçimlərinə qulaq asmayan valideynlər; Güvənlərini sarsıdan və onları ruhdan salan dostlar haqqında danışdıqları müşahidə edilmişdir. İntihara cəhd edənlərin ailə funksiyalarını intihara cəhd etməyənlərə nisbətən daha çox pozulmuş kimi qəbul etdiklərini göstərən araşdırma nəticələri var (Tatlıoğlu, 2012).

Bu mövzuda aparılan tədqiqatların nəticələri yeniyetmələrdə intihar davranışı ilə stresli həyat hadisələri arasında əhəmiyyətli əlaqələri ortaya çıxarmışdır. Bu stresli həyat hadisələri; Bunlar məktəbdə və ya ailədə yaşanan problemlər, məktəb uğursuzluğu, qız yoldaşından və ya sevgilisindən ayrılma, valideynlərin ölümü və ya boşanması, xəstəlik və xəstəxanaya yerləşdirmə kimi hadisələrdir. Stressli həyat hadisələrinin yeniyetmənin daxili aləminə təsir göstərərək ümitsizliyə, özünə hörmət və özünə inamının azalmasına və bununla da yeniyetmənin intihara meyilli olmasına səbəb ola biləcəyi vurğulanmışdır (Çuhadaroğlu və Sonuvar, 1992). Eskin, Akoğlu və Uygurun (2006) tapıntılarına görə, həm intihar düşüncələri, həm də cəhdlər problem həll etmə bacarıqları qeyri-kafi olan və bir çox travmatik hadisə yaşamış xəstələr arasında cəmləşir.

Ailə bağlarının zəifləməsi ilə eqoist intiharların sayında artım müşahidə olunur. O, həmçinin dinə, ailəyə, dövlətə və dəyərlərə bağlılıq ilə intihar arasında tərs əlaqə olduğu

qənaətinə gəlib. İntihar nisbətləri cəmiyyətin sosial quruluşundan və sosial birliyindən asılı olaraq ölkədən ölkəyə dəyişir. Ailə bağları zəif, sosial əlaqəsi zəif olan insanlarda (eqoist intihar) intihar ehtimalı artır. Sosial və iqtisadi böhranlarda cəmiyyətdə intihar halları artır (anomik intihar). Məsələn, hər iki dünya müharibəsi zamanı bütün Avropada intiharların sayı digər dövrlərlə müqayisədə xeyli artmışdır. Ölkəmizdə uşaq nikahları (uşaq gəlinlər), məişət zorakılığı - qadına və kişiyə qarşı zorakılıq, xəyanət intihara səbəb olan sosial hadisələrdir. Boşanmanın qadağan olunmadığı və adi hal aldığı cəmiyyətlərdə qadınların intihar nisbəti kişilərdən daha aşağıdır. Əksinə, boşanmanın qadağan edildiyi və ya nadir hallarda rast gəlinən cəmiyyətlərdə qadınların nisbəti daha yüksəkdir. Dürkheymə görə, bunun səbəbini evlilik həyatında boşanma qadağasının kişilərin xeyrinə və qadınların əleyhinə işləməsində axtarmaq lazımdır. Çünki boşanma qadağası kişilərə çox təsir etmir. Bununla belə, ictimai qaydalar qadınları nikah bağına möhkəm bağlayır. Evlilik dözülməz hala gələndə belə cəmiyyətlərdə evli qadınlar evli kişilərə nisbətən intihara daha çox meyillidirlər (Durkheim, 1986).

Yetkinlərdə intihar davranışının neyrobiologiyası ilə bağlı çoxlu tədqiqatlar aparılsa da, uşaqlar və yeniyetmələr üzərində az sayda tədqiqat var. Beyində serotoninin azalması intihar ehtimalını artırır. İntiharı başa vuran və ya intihara cəhd edən yeniyetmələrin birinci dərəcəli qohumlarında intihar davranışı nisbəti 2-4 dəfə yüksəkdir. İntihar riskinin artması monoziqot əkizlərdə təxminən 11 dəfə, qardaş əkizlərdə isə bu risk 2 qat daha yüksəkdir (Özalp, 2009).

Uşaq və yeniyetmələrdə intihar üçün müxtəlif öldürücü metodlardan istifadə olunur. Odlu silah, vaksinasıya, narkotik maddələrin qəbulu, özünü boğmaq, yandırmaq, bıçaqlamaq, nəqliyyata özünü atmaq, boğulma üsullarındandır (Pfeffer, 2007). Bildirilib ki, yeniyetmələr arasında intihara cəhdin ən geniş yayılmış üsulu narkotik maddələrin şüurlu şəkildə həddindən artıq dozada istifadə olunmasıdır (Beautrais, 1998). Məlumdur ki, intihar cəhdlərinə qızlarda daha çox rast gəlinir və qızlar oğlanlarla müqayisədə daha az öldürücü metodlara əl atırlar (Cash, 2009).

İntihar – psixi pozuntuların və əlamətlərin olması, sosial dəstəyin olmaması və sosiokultural amillərin təsiri ilə baş verən mürəkkəb simptomdur (Aktepe, 2005). Suisidal olmayan özünə zərər verən davranışlar, əvvəlki intihar cəhdləri, psixi pozuntular, şəxsiyyət pozğunluğu, impulsiv aqressiya, ümitsizlik, depressiya və intiharın ailə tarixi, valideyn itkisi və ya boşanma, ailə problemləri, fiziki və/və ya cinsi zorakılıq, sosial dəstəyin olmaması, ətraf mühit tərəfindən qəbul edilməyən homoseksuallıq intihar üçün risk faktorlarındandır (Dodig-Curković, 2009)

Uşaq və yeniyetmələrdə intihar və intihara cəhd həm ölkəmizdə, həm də dünyada getdikcə artan problem hesab olunur. İctimai sağlamlıqla bağlı mühüm problem olan intihara

cəhdə bağlı amillərin müəyyən edilməsi yüksək riskli uşaq və yeniyetmələrin müəyyən edilməsi və psixi sağlamlıq xidmətlərinin planlaşdırılması baxımından vacibdir. Bu tədqiqatın məqsədi intihara cəhd nəticəsində qəbul edilən uşaq və yeniyetmələrin demoqrafik və klinik xüsusiyyətlərini retrospektiv qiymətləndirmək idi (Ünlü, 2014).

İntiharın əsasında özünə zərər vurmaq məqsədi durur (Atay, 2003). İntihar cəhdi xəstəlik deyil, simptom hesab edilməlidir. Bu, ciddi emosional və ünsiyyət probleminin əlamətidir (Kocabaş, 2004).

Yeniyetməlik dövründə intihar etmək üçün risk faktorlarını araşdıran tədqiqatlarda bir sıra amillərə diqqət yetirilir. Belə ki, əvvəlki intihar cəhdləri, xəstəlik, məişət zorakılığı, sıxıntılı həyat hadisələri, narkotik maddələrdən sui-istifadə. İşsizlik və ya miqrasiya kimi amillər sosial bağları poza və intihara yol açə bilər. Müəyyən edilib ki, intihara cəhd edən yeniyetmələrin ailələrində intihar hallarının, spirtli içkilərin və ya maddələrdən istifadənin, təsiredici pozuntuların sayı yüksəkdir. Həmçinin bildirilir ki, intihara cəhd edən yeniyetmələrdə valideynin (boşanmanın və ya ölümün) itirilməsi digər tibbi və ya psixiatrik nəzarətlərdən daha tez-tez baş verir və onların 80-90%-də psixi pozuntu müşahidə olunur (Sayar, 2000).

İntihar məqsədi ilə geniş çeşidli metodlar planlaşdırılır və həyata keçirilir. Son illərdə yeniyetmələrdə intihar nəticəsində ən mühüm ölüm üsulu olan odlu silahın olduğu bildirilir. Odlu silahla intiharın yüksək tezliyi, xüsusilə kişilərdə ölüm halları artır (Atay, 2003).

İntihar cəhdlərinin effektiv şəkildə qarşısının alınmasında əsas məqsəd intihara cəhdlərə əvvəlcədən təhrik edən risk faktorlarını aşkar etmək və onlara erkən və effektiv yanaşmaqdır (Kocabaş, 2004).

Durkheim və Delmasa görə intiharın təriflərinə baxarkən ortaq bir yön, insana məxsus və ağılı başında insanın həyatla ölüm arasında seçim edə bilsə də, ölümü seçib özünü öldürməsidir. Əksər hallarda uşaq və yeniyetmələr həyatda olan stress və problemlərin öhdəsindən gələ bilmir, həyatlarına son qoyma qda çıxış yolu tapırlar (Suvarlı, 1995).

Yeniyetmələrin intihar düşüncəsi və cəhdi ilə əlaqədar bir sıra sosial idrak prosesləri araşdırılmışdır ki, yeniyetmələr üçün kəsişmə tədqiqatları intihara cəhd riskini şəxsiyyətlərarası problem həll etmə çatışmazlıqları (Trautman, 1990), zəif problemin öhdəsindən gəlmək bacarıqları (Sadowski, 1993) ilə əlaqələndirmişdir.) və idrak təhrifləri/mənfi özünü qavrayışlar (Wolff, 2013) arasında əlaqə tapmışdır. Bundan əlavə, sosial koqnitiv çatışmazlıqlar və xüsusilə sosial problemlərin həlli çatışmazlıqları, bir icma yeniyetmə nümunəsində intihar düşüncəsi ilə əlaqələndirilmişdir (Labelle, 2013).

Son zamanlar intihar davranışı ilə bağlı diqqət mərkəzində olan digər amil neyrokoqnitiv fəaliyyətdir. Neyrokoqnisiyada çatışmazlıqlar intihar riski üçün endofenotip

kimi təklif edilmişdir (Brent, 2008). Bundan əlavə, bir sıra tədqiqatlar intihar davranışının neyrokoqnitiv çatışmazlıqlarla, xüsusən diqqətin azalması (Keilp, 2013), yaddaş (Richard, 2015), reaksiya inhibəsi (Richard, 2012) və qərar qəbuletmə kimi icra funksiyaları ilə əlaqəli olduğunu göstərdi. Jollant, 2005). Gənclik və qocalıq dövründə neyrobioloji funksionallıqda əhəmiyyətli dəyişikliklərlə səciyyələnən və sosial, funksional və psixoloji keçidləri göstərən neyrokoqnitiv zəiflik dövrləri bu iki yaş aralığında zirvəyə çatan intihar davranışı üçün xüsusilə vacib ola bilər (Turecki, 2016).

Bir çox tədqiqatlarda son 15-20 ildə uşaq və yeniyetmələrin intihara cəhdlərinin sürətlə artması psixoloqları və psixiatrları da pedaqoq kimi düşünməyə vadar edir. Bu cəhdlərdən bəziləri ciddi xəsarət və ölümə səbəb olur. Son 15 il ərzində 15-24 yaşlı uşaqlar arasında intihar 131%-ə çatıb (Hollinger 1978). Hətta Rivera və Mueller (1987), 85135 ölümdən 10-14 yaş arası 139 uşaq, 15-18 yaş arasında 1797 yeniyetmənin intihar nəticəsində həyatını itirdiyini vurğulamaqdadır. Smith, Rich Ronald və doqərləri (1991-92), 14-24 yaş arasındakı yeniyetmə intiharında artışı son 30 il içinde % 300 olduğunu bildirmişdirlər.

Pheffer (1988) risk faktorları olan uşaqların,

- 1) Keçmişdə intihar cəhdləri və intihar hekayəsi olanlar,
- 2) Zorakı davranış nümayiş etdirənlər,
- 3) Ölüm haqqında düşüncələri olan və daim bu fikirlə mübarizə aparanlar,
- 4) Depressiv simptomlar göstərənlərdir.

1980-ci ildə ABŞ-da 0-19 yaş qrupunda olan əhəlinin 85135 nəfəri müxtəlif yollarla həyatını itirmiş, böyük yaşlarda isə intihar halları artır.

1986-cı ildə Hafen və Frandsen son 30 il ərzində yeniyetmələrin intiharlarının üç dəfə artdığını aşkar edirlər. 25 ildə 15-24 yaş arası intiharlar oğlanlarda 300%, qızlarda isə 200% artıb. 15—24 yaş arası intihara cəhd edən beş yüz min gəncdən təxminən beş yüz nəfəri bunu reallaşdırmışdır (Brad və dig. 1988). Asarnow qeyd edir ki, 14 yaşına qədər əldə edilən intiharların sayı çox azdır (Asarnow, 1988).

Greene (1988), uşaq intiharı ilə bağlı əsassız fikirləri aşağıdakı kimi sadalayır:

- 1) intiharı müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün fiziki və koqnitiv qabiliyyət,
- 2) nəticədə ölümü anlama bilmədiyi,
- 3) uşaqda psixodinamik və inkişaf edən real depressiyanın tapıla bilməyəcəyi,
- 4) Susma dövründə (6-12 yaş arası) intiharın kəskin dərəcəsi nadir hallarda baş verir,
- 5) 6 yaşa qədər olan uşaqlarda intihar davranışları yoxdur.

Böyüklərdən fərqli olaraq uşaqlar "maskalı depressiya"dan danışa bilərik. Uşaq kədərli və dilsiz olmaq əvəzinə aqressiv, əsəbi davranış sərgiləyə bilər. İntihar üsulları hündürlükdən

tullanmaq, sürətli avtomobilin qarşısına tullanmaq, özünü asmaq şəklində olur (Suvarlı, 1995).

Yeniyetmələrin intihar davranışı onun intihara münasibəti və qavrayışı ilə sıx bağlıdır. Bir şəxs intiharı qaçmaq üçün bir səbəb olaraq görürsə, özünə zərər vermə riski onu qəbul edilməz bir davranış kimi qəbul edərsə, risk azalır (Berman və Jobes, 1997). İntihar son vaxtlar gənclər arasında intiharın geniş yayılmasının səbəblərindən biridir (Hawton, 1986).

İntihar hallarının artmasının arxasında cəmiyyətlərin sosial-mədəni və sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərindəki fərqlərlə yanaşı, bir çox fərdi bioloji, psixoloji və sosioloji səbəblər dayanır.

Cəmiyyətlərin intihar nisbətlərindəki bu fərqlər həmişə diqqətəlayiq olmuşdur və onların səbəbləri ilə bağlı nəzəri izahatlar verilmişdir (Gibbs və Martin, 1967). Sual ondan ibarətdir ki, sosial kateqoriyaların intihar nisbətlərindəki fundamental fərqlər sosial quruluş nəzəriyyəsinə formalaşdırmaqla təhlil edilə bilərmi (Gibbs və Martin, 1967). Araşdırmamız kontekstində bu araşdırmada əsas problemimiz yeniyetmələrin intiharı qavrayışı ilə sosial faktorlar arasındakı əlaqədir.

Artıq bir çox tədqiqatçılar yeniyetməlik dövrünü fırtınalı, qeyri-sabit, dəyişkən, ziddiyyətli və stresli bir dövr kimi qəbul edirlər. Ədəbiyyatda yeniyetmənin qarşılaşdığı və şəxsiyyət böhranı yaradan stres faktorları da yeniyetməni deviant davranışa, hətta intihara aparan risk faktorları kimi qəbul edilir. Bu kontekstdə intiharın ümumi risk faktorlarını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar; Valideyn tərəfindən istifadə edilən uşaq baxım tərzi, məişət zorakılığı, fiziki və psixi sağlamlıq problemləri (məsələn, ailədə intihar hadisəsi), maddə asılılığı, bədənə zərər, cinsi şəxsiyyət problemləri, inamsızlıq, məktəb problemləri və s.

İntihar müxtəlif səviyyələrdə baş verən bir prosesdir, lakin bu səviyyələr mütləq bir-birini izləmir. Bu müstəvinin ən aşağı pilləsində intiharı bir fenomen olaraq düşünmək və təsdiqləmək, ən yüksək səviyyədə isə bu hərəkəti həyata keçirməkdir. İntiharla bağlı fərdi davranışlar: Tamamlanmış intihar, özünə zərər vermə davranışı, intihara cəhd, intihara cəhddir təkrarlanan davranış, intiharla təhdid edən davranış və intihar düşüncəsi kimi təsnif edilir. (Durkheim, 1992).

1. Tamamlanmış intihar; Ölənin ölümü nəticələncəyini bildiyi halda etdiyi müsbət və ya mənfi hərəkətin birbaşa və ya dolaylı nəticəsi olan hər ölüm hadisəsi (Durkheim, 1992) tamamlanmış intihar adlanır.

2. Özünə zərər verən davranış; Adətən bədəni kəsmək və ya siqaretlə yandırmaq kimi görünür. Yemək pozğunluqları və maddə asılılığı da bu davranışa daxil edilə bilər. Bu cür kəsmə və ya bədəni incitmə, yaşanan sıx təsir və gərginliyi azaltmaq, yadlaşma hissini yüngülləşdirmək və ya marağı itkisini təxirə salmaq məqsədi ilə həyata keçirilir. Yeniyetmələrin

ümumiyyətlə itki, dostluq və ya yaxın münasibət problemləri, cinsi şəxsiyyətə nifrət kimi bədən yadlaşması hallarında bu davranışa müraciət etdikləri görülür (Berman və Jobes, 1997).

3. İntihara cəhd davranışı; Bu, intihar davranışı olaraq təyin olunan, lakin ölümle nəticələnməyən bir hərəkət kimi müəyyən edilir (Durkheim, 1992). Burada əsl niyyəti müəyyən etmək çətinidir. Əsl niyyəti təxmin etmək heç də həmişə mümkün görünmür, bunu niyyəti əslində ölmək olub sağ qalanlarda, niyyəti yalnız oyun oynamaq olub, ancaq uduzmuşlarda və ya biliyi az olduğundan çoxlu dərman qəbul edənlərdə (Berman və Jobes, 1997).

4. Cəhd, təkrarlanan davranış; Bəzi gənclər intihar davranışını davamlı olaraq təkrarlayaraq vərdiş halına gətirirlər. Həmin gənclərin yaşadıkları problemlərin öhdəsindən gəlməkdə zəif olduqları və tez-tez ailə problemlərinin yaşandığı müşahidə edilir.

5. İntiharla təhdid edən davranış; Bu davranışı edənlərin xüsusilə böhran dövrlərində şəxsiyyətlərarası münasibətlərini həyəcanlandırmaq üçün ətraflarını sözlə və ya jestlə təhdid etdikləri müşahidə edilir. Araşdırmalar göstərir ki, intihar edənlərin 80%-i belə həyəcan təbili çalır. Bəzən belə sözlərdən sonra hərəkət olmur. Burada məqsəd sadəcə olaraq başqalarının diqqətini cəlb etməyə çalışmaqdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, unutmaq olmaz ki, bu cür təhdidlər və ya ünsiyyət cəhdləri riski göstərir və nəzərə alınmalıdır (Berman və Jobes, 1997).

6. İntihar düşüncələri; Burada həyatın sona çatacağı və bu məqsədlə müxtəlif cəhdlərin ediləcəyi fərd vasitəsilə göstərilir (Kaya, 2002). Yeniyetmələrdə həyatın mənası ilə bağlı keçici düşüncələr və ya intihar düşüncələri bəzən normaya çevrilə bilər (Berman və Jobes, 1997).

Yeniyetməlik dövründə intihar nisbətləri artdıqca, bu dövrdə kişi və qadın yeniyetmələrin intihar davranışları arasında da fərqlər var. Tamamlanmış intiharlara daha çox oğlanlarda rast gəlinədiyi, 10-14 yaş arası yeniyetmələrdə hər qıza 2,78 oğlanın intihar etdiyi, eyni şəkildə 15-19 yaş arasında isə bu nisbət hər qıza 4,3 oğlan olduğu bildirilir (Davis, 2002). Amerikada Milli Sağlamlıq Statistika Mərkəzinin əldə etdiyi nəticələrə görə, 15-19 yaş arası kişi yeniyetmələrin tamamlanmış intihar nisbəti qadın yeniyetmələrdən təxminən beş dəfə çoxdur. Digər tərəfdən, qızların oğlanlara nisbətən daha çox intihar haqqında düşündüyü, planladığı və cəhd etdiyi müşahidə edilir (Lewinsohn, 1996). Türkiyədə aparılan müxtəlif araşdırmalar qadın yeniyetmələrin kişi yeniyetmələrə nisbətən daha tez-tez intihara cəhd etdiyini müəyyən etmişdir (Tezcan, 1995).

1.5. Yeniyetmələrdə intihar probleminin tədqiqi tarixi

İntiharla bağlı ilk hərtərəfli elmi araşdırma fransız sosioloqu Emile Durkheim tərəfindən aparılmışdır. Durkheim 1897-ci ildə nəşr etdirdiyi "İntihar" (Le Suicide) əsərində intihar və onun səbəblərini sosioloji anlamağa töhfələr verdi. Durkheim, hər bir cəmiyyətin özünəməxsus sosial intihar nisbətini olduğunu və böyük sosial dəyişikliklər və ya fəvqəladə hallar baş

vermədikcə sabit qaldığını və intiharın fərdi amillərlə yanaşı sosial kontekstlə də əlaqəli olduğunu irəli sürdü (İlkgelen, 2009).

Uşaq və yeniyetmələrdə epizodik intihar davranışlarının və intihar epidemiyalarının ortaya çıxması bu sahədə müəyyən araşdırmaların aparılmasını və tənzimləmələrin aparılmasını zəruri etmişdir. 19-cu əsrdə Höte tərəfindən nəşr olunan "Gənc Verterin İztirabları" kitabından sonra gənclər arasında intihar epidemiyaları ortaya çıxdı. Bu epidemiya sevgi münasibətləri pozulduqdan sonra özünü güllələyən kitab qəhrəmanının təqlidi ilə əlaqələndirilmiş və kitab Avropada qadağan edilmişdir (Atay, 2003).

Yeniyetmələrin intiharlarının əhəmiyyətli dərəcədə artması 1910-cu ildə Vyanada intihar davranışında risk faktorları ilə bağlı xüsusi iclasın keçirilməsini zəruri etdi. Burada Freyd gənclərin intiharının ən mühüm səbəbinin aşiq olduqları şəxslə bağlı olduğunu vurğulayaraq, uşaqlıqda dinamik faktorların daha dərin araşdırmalarla ortaya qoyulması lazım olduğunu bildirmişdir (Yavuz, 2023).

Mövcud tədqiqatlar intihar davranışını zəiflik faktorları və stresli həyat hadisələri arasında qarşılıqlı təsir nəticəsində müəyyən edir (Oquendo, 2004). Psixi pozğunluqlar, böyüklər və gənclər arasında həm cəhd, həm də tamamlanmış intiharlar da daxil olmaqla, intihar davranışına qarşı ən pis məlum zəiflik faktorlarıdır. Daha dəqiq desək, depressiya intiharla əlaqəli əsas risk faktorudur (Chesney, 2014).

Riggs, Alano, McHomey (1990), 8-12 yaş arası 600 yeniyetmə "Ümumi ehtiyacları müəyyənləşdirmə inventarı" tətbiq olundu və bir çox məlumat istənilirdi: yeniyetmələrin 13%-i sağalmadan əvvəl pis rəftara, 5,2%-i fiziki zorakılığa, 5,4%-i cinsi təcavüzə, 2,7%-i fiziki zorakılığa məruz qalmışdır. Bu tələbələr fiziki zorakılığa məruz qalmayan dostlarına nisbətən intihara cəhd etmək ehtimalı 5 dəfə, dərman vasitələrindən istifadə ilə əlaqədar şəxsi aldadaraq qusmağa təhrik etmək ehtimalı 6 dəfə, siqaret çəkmək və spirtli içki içməklə zorakılığa məruz qalmayan uşaqlardan isə 3 dəfə çoxdur.

Marttunen, Aro, Lonnuquist (1992), Finlandiyada 53 yeniyetmə intihar qurbanının xarakterik xüsusiyyətləri polis ofisdəki məlumatlardan və onların ailələrindən əldə edilib: 10 qurbanın 4-ü antisanitariya, 1/3-i açıq şəkildə intihara cəhd, 6/10-u isə intihar haqqında düşüncəsini aydın şəkildə bildirdiyi, qurbanların 1/3-i psixi müalicə şöbəsi ilə əlaqəli olub.

Kotila, Lonnuquist (1987) 1973-1982'de 15-19 yaşlı yeniyetmələrin ardıcıl 406 intihar cəhdi araşdırıldı, 226 hadisə ilkin, 180 hal isə təkrarlanan intihar cəhdləri idi. Təkrarlananların ailələri düşük statuslu, adaptasiya problemləri yaşayırdılar və psixoloji müalicə alırdılar, onların terapiyası daha intensiv idi.

Stein, Witztum, De Nour (1989) İsrail yeniyetmələrində intihar cəhdləri

üzərində geniş tədqiqat aparmışlardır. İntihara meyilli şəxs cəzalandırılmamış, məktəbdən qovulmamışdır. Qızlarda dini inancların nəzərə alınmadığı və daha çox təsdiqlənən davranışlar nümayiş etdirdikləri göstərilmişdir, dindar olan oğlan yeniyetmələrdə isə davamlı olaraq dindar olmayanlardan daha çox mənfi davranışlar göstərdikləri müəyyən olunmuşdur.

Mehr və həmkarları (1982), bu tədqiqatda, 1972-1978 arasında Los Angeles uşaq xəstəxanasında müalicə alan, özünə zərər verici davranışlar nümayiş etdirən yeniyetmələrdə intihar cəhdləri tədqiq olundu, 235 anket göndərildi, əldə edilən məlumatlar tərtib olundu, nəticələr, davamlı olan özünə qəst davranışının, intihara cəhd etmiş yeniyetmələr tərəfindən açıq şəkildə göstərildiyi müəyyən olmuşdur.

Kosky (1982), Qərbi Avstraliyada intihara cəhd edən 14 yaşdan yuxarı intihar edənlərin sayı araşdırıb. Məsələ çox vacib olsa da, bu rəqəmin təxminindən aşağı olduğu vurğulanır.

Fremouw, William və dig (1993), yeniyetmələrdə intihar riski, xəstəxanada psixi problemləri olan 21 yeniyetmə ilə, İntihara cəhd edən 33 yeniyetmə və 89 nəfərdən ibarət nəzarət qrupu ilə İntiharla həyat stressi və problem həll etmə modeli araşdırılmışdır, intihar riski ilə əlaqəli olan stresli həyatın təsirinin olmadığı müəyyən olunmuşdur.

Miller, Kenneth və Diğ (1993), intihara cəhd edən 15 yeniyetmə, 14 psixiatrik nəzarət qrupu və 14 normal qrup, yeniyetmələrin ailə mühitini qavrayışı, ailənin qorunması, ailə qayğısı, valideyn-övlad ünsiyyəti və adaptasiyası baxımından araşdırıldı ailədaxili dağılma zamanı intihar davranışının baş verə biləcəyi bildirilir. Ailələr çox repressiv və daha az seçicidirlər.

İntihara cəhd edən yeniyetmələrdə risk faktorları: 8-10-cu siniflərdə oxuyan 3803 şagirdə intihar potensialı, intihara cəhd, depressiya və stress araşdırılıb. Kişilər arasında intihara cəhd riski daha yüksək olan ailələr aşkar edilib. Kişilər və qadınlar böyük risk altında idilər, çünki onlar spirtli içkilərdən və cinsi əlaqədən çəkinmirdilər.

Spirinto, Anthony və Diğ (1990) intihara cəhd edən 40 yeniyetmə və etməyən 41 yeniyetməni müqayisə edib. Nəticələr araşdırıldığında, Matsonun "Sosial Bacarıqların Qiymətləndirilməsi İntervarı" və "Uşaq Depressiya İntervarının" nəticələrində heç bir fərq görülməmişdir.

Gıspert, Mana və Diğ (1985) intihara cəhd edən 82 yeniyetmədə ailə quruluşu, məktəb funksiyası, depressiya və həyat hadisəsi stressi arasındakı əlaqəni araşdırdı. Bu şagirdlər məktəbdə zəif fəaliyyət göstərmiş, qəzəb və depressiyaya düşmüş, ailədə qarışıqlıq yaranmışdı.

Queralt (1993) 1988-ci ilin yanvarından 1989-cu ilin iyununa qədər Mayami və Floridada 13-19 yaş arası 14 latın yeniyetmənin iştirak etdiyi araşdırmada intihar üçün ümumi olan risk faktorlarını araşdırdı. Fərq, eyni sayda nəzarət qruplarına verilən t testi nəticəsində

müəyyən edilmişdir. Brent, Perper, Moritz və başqaları (1993) intihardan 6 ay sonra intihar edən 20 yeniyetmənin 25 dostunu araşdırdılar və 25 nəfərdən ibarət nəzarət qrupunun məlumatlarını müqayisə etdilər. İntihar qurbanlarının dostları intihardan sonra güclü depressiya keçirə bilər. Ailənin psixiatrik pozğunluğu digər uşaqlarda olduğu kimi idi. İntihar edənlərin analarının nəzarət qrupu ilə müqayisəsi aparılıb və onların övladlarının intiharından 6 ay sonra intensiv depressiya keçirdikləri müşahidə edilib.

Shaf və Dıg (1985) 12-19 yaş arası intihara cəhd edən 20 uşaq və yeniyetmənin psixopatoloji müayinəsində qurbanların 85%-nin və nəzarət qrupunun 18%-nin intihar düşüncələrini ifadə etdiyini ortaya qoyub. riskləri (55%), (40%) intihara cəhd, (70%) narkotik və spirt istifadəsi, (70%) anti-sosial davranış, (65%) şəxsiyyət həbsi müəyyən edilmişdir. Ailənin, qohumların və dostların intihar davranışı və valideynlərin emosional problemləri, yoxluğu və ya məhrumiyyət tarixçəsi də qurbanlar üçün əhəmiyyətli amillər olmuşdur.

Stap və Varters (1989) ciddi intihar cəhdləri və pozğunluqları olan 13-19 yaş arası 56 yeniyetmə üzərində sağlamlıqdan istifadə, alkoqol və narkotik istifadəsi, son stress və psixososial funksiya ilə bağlı "Özünə Orientasiya İnterindən" istifadə etmişdir. Kəskin xəstəliyi olan 248 yeniyetmə ilə 111 yeniyetmə arasında müqayisə aparılıb. Alkoqol istehlaklarının sayı, üç aylıq stress balları, orta məktəb performansı, ailə münasibətləri, stimullaşdırma nəzarəti və pis psixi sağlamlıq müşahidə edildi. Marixuana istifadəsi və asılılığı da müəyyən edilib.

Tonkın (1984) 1978-79-cu illərdə British Columbiada 20 yaşından kiçik intiharları və intihar şübhəliələrini araşdırdı. Croner faylları 15 yaşdan kiçik insanların 11%-ni əhatə edən 122 hadisəni müəyyən etmək üçün istifadə edilib. 15-19 yaşlı oğlanlar 80 halda hesablanıb və 52% ölüm vasitəsi kimi tufəngdən, 15-19 yaşlı qızlar isə 54% spirt və narkotik vasitələrdən istifadə ediblər. Metropoliten olmayan yaşayış məntəqələrində daha çox tufəngdən istifadə edilirdi. Qadınlar və böyük şəhərlər odlu silahdan başqa üsullardan daha çox istifadə edirdilər. Alkoqol istehlakı halların 45% -də nəzərə çarpan xüsusiyyət idi, lakin cins, etnik mənsubiyyət və yaşayış yeri əsasında qruplar arasında əhəmiyyətli fərqlər yox idi.

De Wilde (1994) və başqaları dörd qrup yeniyetmələr arasında həyat hadisələri, sosial dəstək və davranış xüsusiyyətlərindəki fərqləri araşdırdılar. Bu, intihara cəhd edən bir qrup depressiyaya uğramış yeniyetmələrdə görülən problemlə psixoloji nəticələrlə bağlı idi. Yüksək riskli intihara cəhd edənlərdə və üç aşağı risk qrupunda psixoloji xüsusiyyətlər araşdırılıb. Yüksək risk qrupunda, həyat boyu həyat vəziyyətindəki dəyişikliklər, uşaqlıq dövründə fiziki zorakılıq, ailədən kənar münasibətlər və dostluqların başa düşülməsi, mənlilik hissi psixoloji cəhətdən normal qrupda müzakirə edilir, burada az dəstək qeyd olunur. Riskli qrupda, əvvəlki illərdə bir çox bacı-qardaşı ilə evi tərk etdikləri, yeniyetməlik dövründə cinsi istismara məruz

qaldıqları, davranış səviyyəsində həddindən artıq spirtli içki qəbul etmə vərdişlərinin olduğu qeyd edilir. Onlar ailəsindən kənar insanlara həddən artıq güvənir, ailələrində səs-küy, qarışıqlıq olduğunu izah edirlər. Digər iki qrup və yüksək risk qrupu arasındakı fərqlər, fərqliliklərdən asılı olan psixoloji xüsusiyyətlər və əlaqələr baxımından təsvir edilir. Təcili yardım şöbəsində məlumatlar və təcrübələr müzakirə olunur.

Katila (1989) 327 gəncin intihara cəhdlərini 15-19 yaş arası 422 yeniyetmənin intihar cəhdləri ilə müqayisə etdi və araşdırdı. Yeniyetmələrin gənclərə nisbətən daha ciddi sosial problemləri var və onların uyğunlaşma problemləri 20 yaşdan yuxarı olanlardan daha pis və daha çətinidir. Yeniyetmələr gənclərə nisbətən daha tez-tez və ciddi şəkildə intihara cəhd edirlər, lakin onların intihar cəhdləri gənclərinki kimi ölümcül deyil. İntihar cəhdləri ümumiyyətlə bütün qruplarda təkrarlanır. Gənc yetkinlərdə olduğu kimi, yeniyetmələr də intihara cəhd etdikdə çox vaxt psixoz olurlar. Yeniyetmələrin 24%-i və gənclərin 26%-i psixiatriya xəstəxanasına (qayğı bölməsinə) yerləşdirilib.

Jay və digərləri (1989) bu işdə pediatrik təcili yardım otağına daxil olan və müalicə alan və intihara cəhd edən yeniyetmələri müayinə etdilər. 1984-cü ilin iyulundan 1995-ci ilin iyununa qədər xəstəxanaya təcili yardıma daxil olmuş uşaqlar və 4072 yeniyetmə retrospektiv müayinədən keçirilmişdir. Özlərinə bilərəkdən xəsarət yetirən 27 yeniyetmənin şəxsiyyəti müəyyən edilib. Orta yaş 14 il 7 aydır (11-19 aralığında). Xəstələrin 52%-i ağ, 78%-i isə qadınlardır. Tamamlanmış 11% cəhdin 7% -i biləklərin kəsilməsi ilə bağlı idi. Təcili yardım otaqlarında həkim tərəfindən qiymətləndirildikdən sonra xəstələrin 30%-i müalicədən sonra evə buraxılıb, 11%-i birbaşa psixiatriya şöbəsinə, 59%-i isə uşaq xəstəxanasına yerləşdirilib. Orta xəstəxanada qalma müddəti 1,88 gündür. 81%-i psixiatrik konsultasiya üçün bir dəfə xəstəxanada, 50%-i sosial xidmətlərdə, 19%-i psixologiyada, 6%-i nevrologiyada olub.

Denver (1989), Amerika hinduları, xüsusən də yeniyetmələr arasında intihar nisbəti ümumi əhəlidən daha yüksəkdir. İnternat məktəblərində təhsil alan yerli Amerikalı orta məktəb şagirdlərinin intihar riskləri ilə bağlı məlumatlarda şagirdlərin 23%-i keçmişdə intihara cəhd etdiklərini, 33%-i isə son aylarda intihara cəhd etdiyini bildirib. Yüksək intihar riski qruplarında olan tələbələrdə, istər ailədə, istərsə də dostlarında intihara cəhdlər psixoloji ölçülərlə bildirilmişdir. Alkoqoldan istifadənin ən böyük həddi və tezliyi ilə yüksək depressiv simptomlar və az ailə dəstəyi bildirildi. 1988-ci ildə əsas icma proqramlarında yerli amerikalı yeniyetmələr arasında 194 halda intiharın qarşısının alınması üzrə əsas tədbirlər uğurla tamamlandı. Əsas məktəb proqramının 41-i tələbələrin psixi sağlamlıq (psixi sağlamlıq) problemləri və maddə asılılığı kimi xüsusi risk faktorlarının azaldılmasına və erkən diaqnostikasına yönəlmişdir.

Brent və başqaları. (1993), intihar edən yeniyetmələrlə stresli həyat hadisələri arasındakı əlaqəni araşdırarkən, intihara cəhd xüsusiyyətləri ilə eyni xüsusiyyətlərə malik 67 nəzarət və 67 intihar qurbanı yeniyetmənin məlumatları qiymətləndirilmiş, ölümdən bir il əvvəl intiharın tamamlanması araşdırıla bilər, İntihar səbəbləri: 1- Qız yoldaşları/sevgililəri ilə, valideynlərin şəxsiyyətlərarası münaqişəsi, 2- Romantik hisslərin qarışması, 3- Hüquq və nizam-intizam problemləri. Son illərdə hüquqi və intizam problemləri səbəbindən intihar riskinin artması müşahidə olunur. Şəxslərarası itki də intihar məsələsinə çox bənzəyirdi.

Marttunen (1993) Finlandiyada 13-19 yaş arasında intihar edən yeniyetmələri araşdırıb və müəyyən edib ki, intihardan əvvəl dürtüsel hərəkətlərin 70%-i, yarısı son 24 saat ərzində baş verib. Ailə dəstəyinin zəifliyi var. İntihardan əvvəlki 1 il ərzində güclü kəskin və xroniki stress yaşanıb. Son bir ayda kişilərarası ayrılıq yüksək stress və impulsiv hərəkətlər kimi yaşanıb.

Kotila (1987) 1973-1982-ci illər arasında Helsinkidə 422 yeniyetmənin intihara cəhdlərini araşdırdı. Ölmək niyyəti yetkin insanlardan daha zəif idi. Onların psixi sağlamlıqları yaxşı deyildi, aşağı sosial təbəqədən idilər, psixiatrik müalicələri çox intensiv deyildi.

Topol və Reznikoff (1982) intihara cəhd edən 30 xəstəxanaya yerləşdirilən yeniyetməni problem ölçüləri, həmyaşıdları və ailə münasibətlərinin qəbulu, ümitsizlik dərəcəsi və nəzarət odağı baxımından intihar etməyən 35 xəstəxanaya yerləşdirilən yeniyetmə ilə müqayisə etmişdir. İntihara cəhd edənlər daha çox problemlərlə üzləşmiş, daha yüksək dərəcədə ümitsizliyə malik olmuşlar və nəzarət ocağı nəzarət qrupundakı yeniyetmələrə nisbətən daha çox xarici idi.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının Mikroneziya icmasında 15-20 yaş arası kişi həmyaşıdları qrupu üzrə tədqiqat layihəsi həyata keçirilib.

Summerville və başqaları. (1994), bu iş ABŞ-da intihara cəhd edən 121 afrikalı yeniyetmədə idrak tərzini, ailə funksiyasını və psixopatologiyasını araşdırdı. Bu qrupun 67%-nin ailə quruluşu uyğunsuz idi və uşaq və yeniyetmələrdə depressiya əlamətləri oxşar idi.

Brent (1993) intihar nəticəsində ölənlər 20 yeniyetmənin 25 dostunun intihardan 6 ay sonra ailə tarixində açıq-aydın psixiatrik xəstəliklər və ağır depressiyalara malik olduğunu müəyyən etmişdir. Nəzarət qrupu və zərərçəkənlərin anaları müayinə olunub. Uşaqları intihar edən analara (ailələrə) müdaxilə tövsiyə olunur.

Brent (1993) görə, silah və intihar arasındakı əlaqədə evdə uzun silahlarla kənd yerlərində intihar arasındakı əlaqə olduqca qapalı idi. Psixiatrik yeniyetmələr evdə silah saxlamaqda israr edə bilirlər. Evdə silah saxlayan yeniyetmənin ailəsi intihara zəmin hazırlayır.

Rotheram, Borus (1990), intihara cəhd edən 77 qadın yeniyetmənin koqnitiv üslubu və uyğun fəaliyyətləri intihara cəhd etməyən bir qrup yeniyetmə ilə müqayisə edilmişdir. Onlardan

23-də psixiatrik pozğunluq yox idi, 39-da var. Problemlərin öhdəsindən gəlmə tərzini psixoloji pozğunluğu olmayanlarda ortaya çıxdı və bu, əhəmiyyətli idi. Qarşı qrupda depressiya və funksional əlillik müşahidə edilmişdir. İntihara cəhd edən qızların yarısından azı depressiyaya düşür və depressiyaya düşənlərə fərqli koqnitiv davranış müdaxilələri tövsiyə olunur.

Schmidt (1984), 317 onuncu və on ikinci sinif şagirdi cins, sinif, kənd və şəhər yaşayış vəziyyətinə görə yoxlanıldı. İntihar düşüncəsi bu şəxslərin 60%-nin xarakterində əks olunub. 55% intihar düşüncəsi olduğunu bildirdi. 130 subyekt intihar düşüncəsi ilə bağlı əksini tapıb. Qadınlarda intihar düşüncəsinin azalması kişilərə nisbətən daha az olub, intihar düşüncəsi, dost və ailə problemləri depressiya və emosional problemlərlə əlaqələndirilib. İntihar düşüncələri 7-9-cu siniflərdə daha çox baş verir.

Bu araşdırmada Rotheram və digərləri (1990) heç bir pozğunluğu olmayan 23 yeniyetmənin, orta dərəcədə psixoloji sıxıntısı olan 39 yeniyetmənin və intihara cəhd edən 77 yeniyetmənin xoş fəaliyyətlərini və idrak üslublarını müqayisə etmişdir. Çox əlamətdardır ki, intihara cəhd edənlərin təqlid qabiliyyəti, mətni hesabatın lehinə şərh etmək bacarığı, cəhd etməyənlərə nisbətən daha çox oriyentasiya və problemlərə diqqət yetirirdi. Qeyd edilmişdir ki, təklif olunan bir neçə alternativ şəxsiyyətlərə problemlərin həllində kifayət qədər mənalıdır.

McKenry, Tışler, Kelley (1983), intihara cəhd edən 46 yeniyetmə və onların ailələrinin narkotik tarixçəsi hazırlanmış və təşəbbüskarların ailələri ilə cəhd etməyənlərin ailələri müqayisə edilmişdir simptomatik intihar davranışları və bütün patologiyalarla yaxından əlaqəlidir.

Kovarsky (1989) iki növ vaxtıdan əvvəl ölümü təsadüfən və ya intihar nəticəsində uşağı itirən ailənin hiss etdiyi tənhalıq və ağrılı çaşqınlıq dərəcəsi ilə müqayisə edir, intihardan sağ çıxanlarda ağrı və tənhalığa meyl azalır, qəfil ölüm isə həmişə artır. geridə qalanlar üçün ağrı və tənhalıq hissi.

Salk, Lipsitt, Sturner və digərləri (1985) 20 yaşından əvvəl intihara cəhd edən 52 yeniyetməni, doğuşdan əvvəl, doğuşdan və doğuşdan sonra 46 risk faktoru arasındakı əlaqəni və yeniyetmələrdə intihar artımı nisbətini araşdırdılar - ölüm İntihar qurbanlarında nəzarət qrupu ilə müqayisədə müşahidə 1- Birdən çox tənəffüs problemi, 2- Hamiləliyin 20-ci həftəsindən əvvəl prenatal baxım olmaması, 3- Hamiləlik dövründə ananın xroniki xəstəliyi müəyyən edilmişdir.

İntihar edən yeniyetmələrlə işləmək üçün ibtidai siniflərdən 210 məktəb məsləhətçisi dəvət olunur. Bildirilib ki, məsləhətçilərinin 92%-i intihar riskini vaxtında qiymətləndirib, intihara cəhd edən yeniyetmə ilə işləyərkən müştərilərin 42%-i nəşə səhv etdiyini və kömək etmək üçün kifayət qədər güclərinin olmadığını hiss edib. Müştərilərin 68%-i məsləhətçiyə

göndərildikdə yaxşılaşdıqlarını bildirməmişlər. Daha çox təcrübəsi olan məsləhətçilər daha yaxşı nəticələr əldə etdilər və intihar riski aşağı olan müştərilər üçün müvəffəqiyyət daha yüksək oldu.

II FƏSİL. METODOLOGİYA

MƏKTƏBLİLƏRİN TƏNHALIQ SƏVIYYƏLƏRİ VƏ İNTİHAR DÜŞÜNCƏLƏRİ ARASINDAKI ƏLAQƏNİN TƏHLİLİNİN EKSPERİMENTAL HİSSƏSİ

2.1. Tədqiqatın təşkili və keçirilməsi

Tədqiqat test əsaslı olub, ayrı-ayrılıqda 53 və 20 sualdan ibarətdir. Tədqiqat keçirilməzdən öncə Xəzər Universitetinin Etik Komitəsinə təqdim olunmuşdur. Etik Komitənin təsdiqindən sonra məktəbdə tədqiqatın keçirilməsi üçün uyğun şərait yaradılmışdır.

Tədqiqat zamanı hər bir iştirakçıya tədqiqatın məqsədləri haqqında ətraflı məlumat verilmiş və etik qaydalara uyğun olaraq tədqiqatın istənilən mərhələsində iştirakdan imtina etmək imkanlarının olduğu qeyd edilmişdir. Əlavə olaraq tədqiqatın tamamilə məxfi olması və əldə edilən məlumatların yalnız tədqiqatın nəticələri üçün istifadə ediləcəyi istiqamətində məlumat verilmişdir.

2.1.1. Tədqiqat iştirakçıları

Tədqiqat 19 aprel tarixində Bakı şəhəri Sabunçu rayonu 215 saylı və 17 aprel tarixində Nəsimi rayonu general-leytenant Kərim Kərimov adına 8 saylı tam orta məktəblərinin orta yaş həddi 14-17 olan 9, 10 və 11-ci siniflərində təhsil alan 205 məktəbli ilə keçirilmişdir. Onlardan 106-ı oğlan, 99-u qızıdır.

2.2. Tədqiqat zamanı istifadə olunmuş metodlar

Tədqiqatda məktəblilərin tənhalıq hissələrini ölçmək üçün Russell, Ferguson və Peplau tərəfindən 1978-ci ildə hazırlanmış və Hüsnu Ergün tərəfindən 2020-ci ildə Türkiyə məktəb mühitinə adaptasiya edilmiş UCLA Tənhalıq şkalasından (Əlavə 2) və tədqiq olunanlarda psixopatoloji halların müəyyənəşdirilməsi üçün Derogatis tərəfindən hazırlanmış, Mələk Kərimova və Nərmin Osmanlı tərəfindən Azərbaycan mədəniyyətinə adaptasiya olunmuş “Qısa Simptom Testi” (QST) (Əlavə 1) istifadə olunmuşdur.

UCLA Tənhalıq Şkalası (UCLA YÖ): Russell, Ferguson və Peplau (1978) tərəfindən şəxslərin sosial münasibətlərdən qavradığı məmnuniyyət qaynaqlı tənhalıq səviyyələrini müəyyənəşdirmək üçün inkişaf etdirilmişdir. Russell, Peplau və Cutrona (1980) tərəfindən yenidən gözdən keçirilmiş 20 maddəlik şkalada 11 maddə müsbət, 9 maddə mənfi ifadələri özündə birləşdirir. Şkalanın Türk mədəniyyətinə adaptasiyası ilk olaraq Demir (1989) tərəfindən edilmişdir. Şkalanın Cronbach alfa daxili tutarlılıq etibarlılıq ölçüsü $\alpha=.96$; 5 həftə fasiləylə hesablanmış test təkrar test korrelyasiya ölçüsü $r=.94$ olaraq hesablanmışdır. Bu araşdırmada Cronbach alfa daxili tutarlılıq etibarlılıq ölçüsü $\alpha=.77$ olaraq hesablanmışdır (Sarıçam, 2023).

Russell (1996) yenidən işlənmiş UCLA tənhalıq şkalasını Hüsni Ergün 2020-ci ildə Türkiyə məktəb mühitinə adaptasiya etmişdir. Orijinal şkalada 11 mənfi və 9 müsbət maddə mövcuddur. Orijinal şkalada keçən “Hansi sıxılıqla digərləri ilə olan münasibətinizin səmimi olmadığını düşünürsünüz?” ifadəsi türkcəyə daha uyğun olacağı düşüncəsiylə “Hansi sıxılıqla məktəbdəki münasibətlərinizin səmimi olduğunu hiss edirsiniz?” şəklində tərtib olunmuşdur. Beləliklə, adaptasiya tədqiqatında 10 müsbət və 10 mənfi maddə mövcud olmuşdur (Ergün, 2020).

Bu çalışma, Russell, (1996) tərəfindən yenidən tərtib olunmuş UCLA tənhalıq şkalasının (3) tutarlılıq-etibarlılıq işləri aparılaraq türkcəyə və məktəb mühitinə adaptasiyası məqsədilə edilmişdir. Buna uyğun olaraq müəllifdən elektron poçt vasitəsilə icazə alınmış, sonra şkala sahə mütəxəssisinin köməyi ilə türk dilinə tərcümə edilmiş, cümlələrin dərk edilməsi, söz və cümlə quruluşlarının uyğunluğu nəzərdən keçirilmişdir. Konstruktiv əsaslılığı yoxlamaq üçün faktor analizi həyata keçirildi; etibarlılığın hesablanması məqsədi ilə Cronbach's alpha daxili tutarlılıq ölçüsü ilə yarı test etibarlılıq metodu istifadə edilmiş, ümumi hesab korrelyasiyasına baxılıb. Eksplorator faktor analizi nəticəsində şkala "birlik və təklik" adlanan iki ölçüdə ibarət idi. Bu üç ölçü ümumi variansın 66% izah edir. Analizin nəticələrinə əsasən deyə bilərik ki, nəzəri olaraq müəyyən edilmiş maddələr ifadə etdikləri 2 ölçü altında statistik əhəmiyyətli şəkildə toplanır. Edilən eksplorator faktor analizi nəticəsində şkalanın etibarlılığa sahib olduğu deyilə bilər. Təklik ölçüsü şəxsin məktəbdə tək qaldığı ölçüdür. Birlik ölçüsü şəxsin məktəbdə tək olmaması ilə bağlı olan ölçüdür. Şkalada tənhalıq ölçüldüyü üçün birlik ölçüsündəki maddələr tərs çevrilərək analizə daxil edilmişdir. Müsbət ifadələr tərs çevrilərək şkaladan yüksək xal alanın daha çox tənha olduğu deyilə bilər. Tutarlılıq və etibarlılıq təhlili nəticəsində şkalada 1, 5, 6, 9, 10, 12, 15, 16, 19, 20-ci bəndlərinin birlik ölçüsünü göstərdiyi ; 2, 3, 4, 7, 8, 11, 13, 14, 17, 18-ci maddələr təklik ölçüsünü ölçüdü müəllim olmuşdur (Ergün, 2020).

Məktəblər üçün adaptasiya edilmiş UCLA (3) tənhalıq şkalasının etibarlılığı, Cronbach Alpha əmsalı və iki yarı arasındakı korrelyasiya dəyərlərinə görə qiymətləndirilmişdir. Bu dəyərlərə əsasən, şkalanın etibarlılığının olduqca yüksək olduğunu demək olar. Əsaslılıq və etibarlılıq analizi nəticəsində belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, "UCLA (3) tənhalıq şkalasının türk adaptasiyası" türkiyədə məktəblərdə istifadə edilməsi məqsədə uyğundur (Ergün, 2020).

Tədqiqatda tədqiq olunanlarda psixopatoloji halların müəyyənləşdirilməsi üçün Derogatis tərəfindən hazırlanmış, Mələk Kərimova və Nərmin Osmanlı tərəfindən Azərbaycan mədəniyyətinə adaptasiya olunmuş “Qısa Simptom Testi” (QST) (Əlavə 1) istifadə olunmuşdur (Kerimova və Osmanli, 2016).

Qısa Simptom Testi yeniyetmələrdə və böyüklərdə psixoloji pozuntuların simptomlarını qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Testin ölçü strukturu, kəşfiyyat və təsdiqləyici faktor analizlərindən istifadə edərək, məktəblilərin nümunəsində araşdırıldı. İki fərziyyə sınaqdan keçirildi:

- maddələrin doqquz amil üzrə orijinal paylanması;
- testin birölçülü olması.

Nəticələrə görə, doqquz faktorlu struktur təsdiqlənmiş kimi görünürdü, baxmayaraq ki, alt ölçülər arasında tapılan güclü qarşılıqlı əlaqə onların bir-biri ilə sıx əlaqəli konstruksiyaları ölçdüyünü göstərir. Psixoloji simptomları qiymətləndirərkən mədəni təsirlərin əhəmiyyəti və psixopatologiyayı qiymətləndirən vasitələr üçün müvafiq normaların işlənilib hazırlanması zərurəti də müzakirə olunur.

Qısa Simptom Testi (*BSI, Derogatis, 1975a, 1993*) psixoloji pozuntuların simptomlarının sürətli skriningini təklif etmək üçün nəzərdə tutulmuş 53 maddədən ibarət öz-özünə hesabat sorğusudur. Qısa Simptom Testi doqquz əsas simptom ölçüsünü əks etdirən 90 maddədən ibarət öz-özünə hesabat verən klinik qiymətləndirmə şkalası olan Simptom Yoxlama Siyahısının (*SCL-90R*) qısa forması kimi hazırlanmışdır (*Derogatis, 1977*). O, *SCL-90-R*-dən doqquz əsas simptom ölçüsünü ən yaxşı əks etdirən maddələrdən ibarətdir:

- Somatizasiya, SOM;
- Obsessiv-kompulsiv, O-C;
- Şəxslərəarası həssaslıq, I-S;
- Depresiya, DEP;
- Narahatlıq, ANX;
- Düşmənçilik, HOS;
- Fobik narahatlıq, PHOB;
- Paranoid düşüncə, PAR;
- Psixotizm, PSY.

Eləcə də, əhəmiyyətli klinik maraq doğuran, lakin əsas simptom ölçülərinin heç birinə daxil edilməyən dörd maddə ilə birlikdə yazıla bilər. O, həmçinin *SCL90-R*-dən üç orijinal global narahatlıq indeksini təqdim edir:

- Qlobal Simptom İndeksi (GSI);
- Müsbət Simptom Təhlükə İndeksi (PSDI);
- Müsbət Simptom Cəmi (PST).

QST ilə yanaşı müqayisə olunan Qlobal Simptom İndeksi (GSI) üçün Cronbach alfa daxili tutarlılıq əmsalı $\alpha = .95$ olaraq müəyyən edilmişdir. Hər bir alt miqyas üçün daxili

tutarlılıq əmsalı aşağıdakı kimi hesablanmışdır:

- Somatizasiya ($\alpha = .80$)
- Obsessiv-Kompulsiv ($\alpha = .70$)
- Şəxslərarası Həssaslıq ($\alpha = .65$)
- Depresiya ($\alpha = .81$)
- Narahatlıq ($\alpha = .82$)
- Düşmənçilik ($\alpha = .81$)
- Fobik narahatlıq ($\alpha = .60$)
- Paranoid düşüncə ($\alpha = .61$)
- Psixotizm ($\alpha = .65$)

SCL-90 və QST-də oxşar simptom ölçüləri arasında korrelyasiya .92 ilə .99 arasında dəyişdiyinə görə, QST sürətli qiymətləndirmə məqsədləri üçün SCL-90 əvəzinə istifadə edilə bilər.

Qısa Simptom Testi, zorakı və zorakı olmayan şəxs münasibətləri tərəfdaşları arasında ayrı-seçkilik (*McKenry, Julian və Gavazzi, 1995*), travmatik hadisədən sonra psixoloji sıxıntının qiymətləndirilməsi (*Allen, Coyne, Huntoon, 1998*), məsələn, zorlama (*Frazier, Schauben, 1994*), müharibə (*Sutker, Davis, Uddo, Ditta, 1995*) və ya təbii fəlakət (*Cook, Bickman, 1990*), hörmətlə psixoloji reaksiya və sıxıntının ölçülməsi fiziki xəstəlik və əlilliyə (*Endermann, 2005; Kellett, Beail, Newman, Frankish, 2003*), psixoloji simptomlardakı yaş fərqlərinin qiymətləndirilməsi (*Hale, Cochran, 1992; Hale, Cochran, Hedgepeth, 1984*), kollec tələbələrində psixoloji sıxıntının ölçülməsi (*Hayes, 1997; Sher, Wood, Gotham, 1996*) və cinsi istismarın qurbanı olmuş məktəblilərin qiymətləndirilməsi (*Bennett, Hughes, 1996; Braver, Bumberry, Green, Rawson, 1992*), həmçinin Qafqaz əsilli amerikalılar və asiyalılar (*Cheng, Leong, Geist, 1993*), Qafqaz amerikalıları, Latin amerikalıları və Afroamerikalılar (*Hemmings, Reimann, Madrigal, Velasquez, 1998*), İspan amerikalılar (*Acosta, Nguyen, Yamamoto, 1994*), kanadalılar və hindular (*Watson, Sinha, 1999*), irland, polyak və filippinlilər (*Aroian, Patsdaughter, Levin, Gianan, 1995*) və Qafqaz amerikalıları arasında psixoloji simptomlardakı etnik fərqləri qiymətləndirmək üçün istifadə edilmişdir. Bundan əlavə, QST böyüklərdə (*Carscaddon, 1990; Piersma, Reaume, Boes, 1994*) və yeniyetmələrdə (*Handal, Gist, Gilner, Searight, 1993*) klinik dəyişiklik və ya təkmilləşdirmə, habelə müalicə nəticəsinin indeksi kimi istifadə edilmişdir.

QST italyan (*De Leo, Frisoni, Rozzini, Trabucchi, 1993*), İngilis (*Francis, Rajan, Turner, 1990*), İsrail (*Canetti, Shalev, Kaplan, 1994; Gilbar, Ben-Zur, 2002*), Hindi (*Watson, Sinha, 1999*) və İspan (*Aragon, Bragado, Carrasco, 2000; Ruipérez, Ibáñez, Lorente, Moro,*

Ortet, 2001) etibarlı psixometrik xüsusiyyətləri göstərir. Sorğu psixiatrik simptomları çoxölçülü ölçmək üçün nəzərdə tutulsa da, bir sıra tədqiqatçıların əldə etdiyi faktor strukturu orijinal formaya görə variasiyaları göstərmişdir. *Derogatis və Melisaratos (1983)* doqquz faktordan ibarət strukturu bildirdilər ki, empirik amil strukturu ilə fərz edilən ölçülü struktur arasında müəyyən kiçik fərqlər olsa da, ikisi arasında fikir ayrılığından daha çox razılıq var.

Bununla belə, beş amilin strukturları (*Johnson, Murphy, Dimond, 1996*), altı amil (*Hayes, 1997; Ruipérez et al., 2001*), səkkiz amil (*Kellett, Beail, Newman, Hawes, 2004*) və bir ümumi faktor sıxıntı (*Aragon, 2000; Endermann, 2005; Piersma, Boes, Reaume, 1994*) da bildirilmişdir. Bir çox tədqiqatçılar kəşfiyyat faktorlu təhlilini apardılar və kliniki olmayan populyasiyalar üçün altı faktorlu struktur müdafiə etdilər: depressiya, fobik narahatlıq, paranoid düşüncə, obsessiv-kompulsiv, somatizasiya, düşmənçilik və aqressivlik.

Alt ölçülərin heç biri orijinal QST-nin faktor strukturunu təkrarlamırdı. Bununla belə, müəlliflər öz təhlillərinə orijinal QST-dən iki maddə daxil etməyiblər (maddə 7 və 9). Onlar altı faktorlu həllin QST-nin ümumi psixoloji narahatlığın ölçüsü kimi istifadəsi ilə bir araya sığmadığı qənaətinə gəldilər. *Aragon* və digərləri *Boulet (2000)*, *Boss (1991)*, *Piersma, Boes (1994)* psixiatrik qayğı altında olan uşaqların valideynləri ilə apardıqları araşdırmaları təkrarladılar. Müəlliflər iddia edirdilər ki, QST ümumi psixoloji sıxıntının birölçülü konstruksiyasını ölçür, çünki onlar *Varimax* fırlanması ilə əsas komponentlərin kəşfiyyat faktorlu analizində dörd faktorlu həll əldə etsələr də, birinci amil ümumi variasiyanın 68%-dən çoxunu təşkil edir (85%). Faktor strukturundakı dəyişikliklər əsasən faktor analizi prosedurunda fərqliliklərə (*Hayes, 1997; Ruipérez et al., 2001*) və həmçinin müxtəlif nümunələrin (məsələn, yeniyetmələr, psixiatrik stasionar xəstələr və yaşlılar) istifadəsinə aid edilmişdir. Beləliklə, QST-nin təklif olunan amil strukturu əlavə tədqiqat tələb edir (*Hayes, 1997, Ruipérez et al, 2001*).

Bu işdə *Derogatis* və həmkarları (*Derogatis, Melisaratos, 1983; Derogatis, Spencer, 1982*) tərəfindən təklif edilən və dilimizə doqquz faktorlu struktur və başqaları tərəfindən təklif olunan birölçülülük təsdiqedicisi faktor analizi ilə sınaqdan keçirilmişdir. Bundan əlavə, bu versiyada daxili ardıcılıq etibarlılığı biruzə verdi. *Derogatis, Melisaratos, 1983*, digər müəlliflər *Canetti, 1994; Cochran, Hale, 1985; De Leo, 1993; Francis, 1990; Gilbar, Ben-Zur, 2002; Hale, 1984; Sher, 1996* tərəfindən tapılan fərqlərə görə cins və yaş fərqləri araşdırılmışdı.

Orijinal şkala Azərbaycan dilinə psixoloqların eksperti kimi həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində danışan iki dilli şəxs tərəfindən tərcümə edilmişdir. Daha sonra tərcümə edilmiş şkala müxtəlif şəbələrdən olan tələbələrə tətbiq edilmiş və prosesi başa çatdırmaq üçün ayrı-ayrı şəxslərin rəyləri əsasında yenidən işlənmişdir.

III Fəsil. Alınan nəticələr və onların müzakirəsi

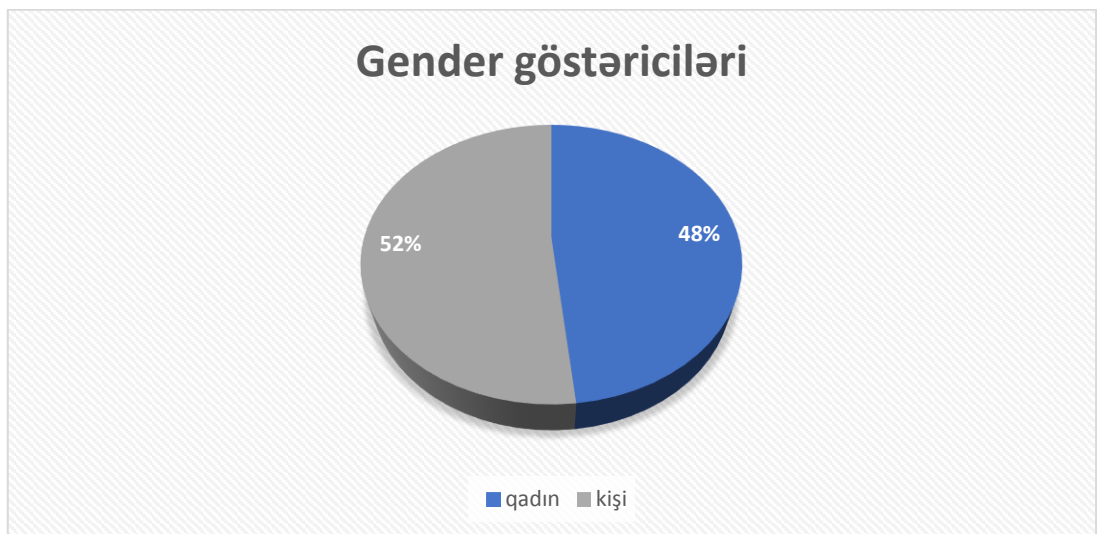
3.1. Tədqiqatın nəticələri və onların təhlili

Tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələrin statistik təhlilində IBM SPSS 27 proqramından istifadə edilmişdir. Tədqiqat işinin sonunda əldə olunan nəticələr müvafiq ardıcılıqla sistemləşdirilmiş və təhlil edilmişdir. Tədqiq olunan iştirakçılar 48.3%-i (99 nəfər) qadın, 51.7%-i (106 nəfər) kişi cinsi nümayəndəsi olmaqla, ümumilikdə 205 nəfər məktəb şagirdindən təşkil olunmuşdur (cədvəl 3.1) (qrafik3.1).

Gender göstəriciləri

	Frequency	Percent
Valid		
qadın	99	48.3
kişi	106	51.7
Total	205	100.0

Cədvəl 3.1. Gender göstəriciləri

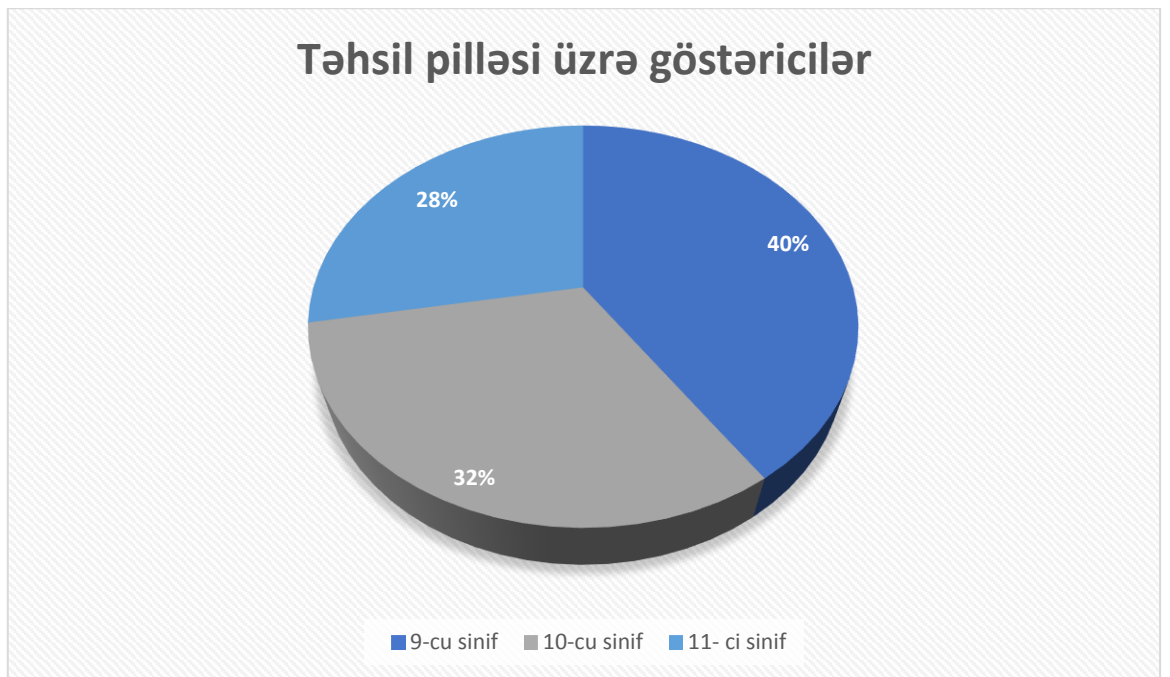
Qrafik 3.1. Gender göstəriciləri

Göründüyü üzrə kişi cinsi nümayəndəsi olan şagirdlər tədqiqat işində üstünlük təşkil etmişdir. İştirakçıların 40.5%-i (83 nəfər) 9-cu sinif, 31.7%-i (65 nəfər) 10-cu sinif və 27.8%-i isə (57 nəfər) 11-ci sinif aralığında olan məktəb şagirdləridir (cədvəl 3.2). Və burdan da göründüyü üzrə tədqiq olunan tələbələrin böyük əksəriyyəti 14-17 yaş aralığında olan şagird qrupundan təşkil olunmuşdur (qrafik 3.2).

Təhsil pilləsi göstəriciləri

		Frequency	Percent
Valid	9	83	40.5
	10	65	31.7
	11	57	27.8
	Total	205	100.0

Cədvəl 3.2. Təhsil pilləsi göstəriciləri

Qrafik 3.2. Təhsil pilləsi üzrə göstəricilər

Ucla Tənhalıq şkalası vasitəsilə məktəblilərdə mövcud olan tənhalıq hissini ölçdük. Ölçəndə tənhalıqın ölçülmə qaydası min=20 və max=80 aralığında dəyişiklik göstərir. Məktəblinin verdiyi cavabdan asılı olaraq tənhalıq hissi artışı və azalış göstərir (cədvəl 3.3).

UCLA tənhalıq şkalasının nəticələri

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	36.00	1	.5	.5	.5
	38.00	1	.5	.5	1.0
	41.00	2	1.0	1.0	2.0
	42.00	2	1.0	1.0	2.9
	43.00	6	2.9	2.9	5.9
	44.00	1	.5	.5	6.3
	45.00	3	1.5	1.5	7.8
	46.00	4	2.0	2.0	9.8
	47.00	6	2.9	2.9	12.7
	48.00	5	2.4	2.4	15.1
	49.00	7	3.4	3.4	18.5
	50.00	9	4.4	4.4	22.9
	51.00	5	2.4	2.4	25.4
	52.00	8	3.9	3.9	29.3
	53.00	11	5.4	5.4	34.6
	54.00	11	5.4	5.4	40.0
	54.54	9	4.4	4.4	44.4
	55.00	24	11.7	11.7	56.1
	56.00	11	5.4	5.4	61.5
	57.00	15	7.3	7.3	68.8
	58.00	13	6.3	6.3	75.1
	59.00	10	4.9	4.9	80.0
	60.00	11	5.4	5.4	85.4
	61.00	10	4.9	4.9	90.2
	62.00	9	4.4	4.4	94.6
	63.00	6	2.9	2.9	97.6
	64.00	2	1.0	1.0	98.5
65.00	2	1.0	1.0	99.5	
67.00	1	.5	.5	100.0	
Total		205	100.0	100.0	

Cədvəl 3.3. UCLA tənhalıq şkalasının nəticələri

Məlumatların normal paylanıb paylanmadığını yoxlamaq üçün IBM SPSS 27 programı vasitəsilə nomallıq testi keçirilmişdir. George və Mallery (2010) təsnifatına əsasən məlumatların normal paylandığını bilmək üçün Skewness və Kurtosis dəyərlərinə baxılmalı, +2.0 -2.0 arasında dəyişərsə məlumatlar normal paylanmış hesab edilə bilər (cədvəl 3.4).

	N	Minim	Maxim	Mean	Std.	Std.	Skewness	Kurtosis		
		um	um							
	Statisti	Statisti	Statisti	Statisti	Std.		Statisti	Std.	Statisti	Std.
	c	c	c	c	Error	Statistic	c	Error	c	Error
UCLA tənhalıq şkalası	205	36.00	67.00	54.5408	.39650	5.67704	-.602	.170	.217	.338
depresiya	205	1.00	4.00	2.0488	.05858	.83874	.361	.170	-.581	.338
somatizasiya	205	1.00	3.00	1.7463	.04958	.70991	.409	.170	-.948	.338
Obsessiv kompulsiv	205	1.00	4.00	2.3268	.04564	.65343	-.028	.170	-.251	.338
Təşviş pozuntusu	205	1.00	4.00	2.1902	.05736	.82123	.224	.170	-.516	.338
Şəxsiyyətlər arasimunasibetlər	205	1.00	4.00	2.1951	.05707	.81708	.388	.170	-.245	.338
Kin düşmənçilik	205	1.00	4.00	2.4049	.05253	.75211	.084	.170	-.295	.338
Paranoid düşüncə	205	1.00	4.00	2.3171	.04700	.67297	-.088	.170	-.336	.338
Fobiyali təşviş	205	1.00	4.00	1.7463	.05593	.80076	.838	.170	.059	.338
Psixotizm	205	1.00	3.00	1.9366	.05271	.75464	.105	.170	-1.231	.338
Valid N (listwise)	205									

Cədvəl 3.4. Normal paylanma testinin nəticələri.

Məlumatların normal paylandığını öyrəndikdən sonra, tənhalıq hissini cinslərə əsasən fərqlilik göstərib göstərməməsini ölçmək üçün müstəqil dəyişənlər arasında olan T-testindən istifadə olunmuşdur (cədvəl 3.5). T-testinin nəticələrinə baxıldıqda Significance və Significance (2-tailed) hissələrinin $0.05 <$ olarsa məlumatların normal paylandığını və arada ciddi fərq olmadığını bildirir, $0.05 >$ olduqda isə cinslər arasında ciddi fərq olduğunu deyə bilərik. Cədvəl 3.5 - dən görüldüyü kimi Sig. və Sig. (2-tailed) nəticələri $0.05 <$ və buna görə də qız və oğlan şagirdlərin tənhalıq hissi arasında heç bir fərqlənmənin olmadığını deyə bilərik.

	cins	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
UCLA tənhalıq şkalası	qadın	99	53.9667	5.55800	.55860
	kişi	106	55.0770	5.76047	.55951

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
UCLA tənhalıq şkalası	Equal variances assumed	.102	.749	-1.403	203	.162	-1.11030	.79159	-2.67110	.45049
	Equal variances not assumed			-1.404	202.781	.162	-1.11030	.79062	-2.66920	.44859

Cədvəl 3.5. T - testinin nəticələri

Şagirdlərin tənhalıq hissələrinin təhsil pilləsi üzrə fərq göstərib göstəmədiyini yoxlamaq üçün isə IBM SPSS 27 programı vasitəsilə One Way Anova testindən istifadə edirik. One Way Anova testinin nəticələrindən də gördüyümüz kimi significance $0.05 < .$ Bundan yola çıxaraq deyə bilərik ki, şagirdlərin tənhalıq hissələri təhsil pillələrinə görə dəyişiklik göstərmir (cədvəl 3.6).

ANOVA

UCLA tənhalıq şkalası

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
9cu sinif	83	54.7574	5.47167	.60059	53.5627	55.9522	38.00	67.00
10cu sinif	65	54.5231	5.45466	.67657	53.1715	55.8747	36.00	63.00
11ci sinif	57	54.2456	6.27717	.83143	52.5801	55.9112	41.00	65.00
Total	205	54.5408	5.67704	.39650	53.7590	55.3226	36.00	67.00
		Sum of Squares		df	Mean Square		F	Sig.
Between Groups		8.882		2	4.441		.137	.872
Within Groups		6565.791		202	32.504			
Total		6574.673		204				

Cədvəl 3.6. One Way Anova testini nəticələri

Son olaraq nəticələrin təhlili zamanı verilənlərdə normal paylanma olduğuna görə Pearson korelyasiya testindən istifadə edilmiş və tənhalıq hissi ilə QST-nin alt şkalalarını təşkil edən doqquz psixopatoloji hal arasındakı əlaqəyə baxılmışdır (cədvəl 3.7).

		Somatizasiya	Obsessiv kompulsiv	Şəxsiyyətə münasibətlər	Depressiya	Təşviş pozuntusu	Kin düşməncilik	Fobiya düşüncəli təşvişə	Paranoia	psixotizmlər	UCLA tənhalı şkalası
Somatizasiya	Pearson Correlation	1	.285**	.339**	.449**	.546**	.349**	.326**	.415**	.510**	-.023
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.743
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
Obsessiv kompulsiv	Pearson Correlation*	.285*	1	.403**	.373**	.359**	.118	.309**	.298**	.450**	-.087
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000	.000	.091	.000	.000	.000	.213
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
Şəxsiyyətlər arasındakı münasibətlər	Pearson Correlation*	.339*	.403**	1	.515**	.412**	.142*	.436**	.449**	.489**	-.072
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000	.000	.042	.000	.000	.000	.305
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
Depressiya	Pearson Correlation*	.449*	.373**	.515**	1	.556**	.342**	.427**	.494**	.570**	-.169*
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000		.000	.000	.000	.000	.000	.016
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205

	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
Təşviş pozuntusu	Pearson Correlation	.546*	.359**	.412**	.556**	1	.383**	.528**	.387**	.431*	-.074
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000		.000	.000	.000	.000	.292
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
Kin düşmənçilik	Pearson Correlation	.349*	.118	.142*	.342**	.383**	1	.017	.297**	.158*	.020
	Sig. (2-tailed)	.000	.091	.042	.000	.000		.812	.000	.024	.777
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
Fobiyalı təşviş	Pearson Correlation	.326*	.309**	.436**	.427**	.528**	.017	1	.441**	.476*	-.136
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000	.000	.812		.000	.000	.051
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
Paranoid düşüncə	Pearson Correlation	.415*	.298**	.449**	.494**	.387**	.297**	.441**	1	.484*	-.032
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000		.000	.648
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
Psixotizm	Pearson Correlation	.510*	.450**	.489**	.570**	.431**	.158*	.476**	.484**	1	.015
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000		.000
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205

	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000	.000	.024	.000	.000		.826
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205
UCLA tənhalıq şkalası	Pearson	-.023	-.087	-.072	-.169*	-.074	.020	-.136	-.032	.015	1
	Correlation										
	Sig. (2-tailed)	.743	.213	.305	.016	.292	.777	.051	.648	.826	
	N	205	205	205	205	205	205	205	205	205	205

Cədvəl 3.7. Pearson Korrelyasiya nəticələri

** Korrelyasiya 0.01 səviyyəsində əhəmiyyətlidir

* Korrelyasiya 0.05 səviyyəsində əhəmiyyətlidir

Tənhalıq hissi ilə psixopatoloji hallar üzrə olan korrelyasiya nəticələri Cədvəl.3.7-də verilmişdir. Aparılan korrelyasiya testinin nəticələrinə görə somatizasiya və tənhalıq hissi arasında $r = -.023$ səviyyəsində heç bir əlaqə olmadığını görürük. Obsessiv-kompulsiv pozuntu ilə tənhalıq hissi arasında $r = -.087$ səviyyəsində heç bir əlaqə müəyyən edilmir. Depresiya və tənhalıq hissi arasında $r = -.169^*$ ($p < 0.01$) səviyyəsində neqativ istiqamətdə və orta səviyyədə əlaqə mövcuddur ki, qısa simptom testinin alt şkalaları arasında yeganə əlaqənin mövcudluğu depresiyada özünü göstərir. $r = -.072$ göstəricisi ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlə tənhalıq hissi arasında heç bir əlaqənin olmadığını görürük. Təşviş pozuntusu, fobiyalı təşviş və tənhalıq hissi arasında da uyğun olaraq $r = -.074$, $r = -.136$ heç bir əlaqə yoxdur. Kin-düşmənçilik ilə tənhalıq hissi arasında $r = .020$ göstəricisi ilə heç bir əlaqə görünmür. Paranooid düşüncə və tənhalıq hissi arasında da $r = -.032$ göstəricisi ilə heç bir əlaqə yoxdur. Son olaraq, psixotizm və tənhalıq hissi arasında da digər nəticələrə oxşar olaraq $r = .015$ səviyyəsində bir əlaqə yoxdur.

Cədvəl 3.7-də göstəriləyi kimi tənhalıq hissi ilə psixopatoloji hallar arasında əhəmiyyətli səviyyədə əlaqə özünü göstərmir. Aparılan Spearman korrelyasiya testinin nəticələrinə əsaslanaraq demək mümkündürki, tənhalıq hissi ilə psixopatoloji hallardan sadəcə depresiya arasında neqativ istiqamətdə əlaqə vardır.

Nəticə

Yeniyyətlik dövrü insan həyatının ən yadda qalan, eyni zamanda ən çətin dövrlərindən biridir. Yeniyyətlərin gündəlik həyatlarının böyük bir hissəsini məktəb tutur. Məktəb mühitində istər müəllimlərlə, istərsə də həm yaşadılarla qurulan münasibətlər yeniyyətlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında əhəmiyyətli dərəcədə mühümdür. Bu böhran dövrü özü bir çox problemləri gətirir. Bunlara misal olaraq son dövrlərdə məktəblilər arasında geniş yayılmış intihar cəhdlərini qeyd edə bilərik.

Təhsil müəssisəsində intihar mövzusunun tədqiq olunması aktualdır. Biz bu məsələni məktəblilər arasında son dövrlərdə geniş yayılmış bir digər problem olan, tənhalıq hissi aspektindən tədqiq etdik.

Tədqiqat zamanı məktəblilərin tənhalıq səviyyələri və intihar düşüncələri arasında bir əlaqənin olub olmaması tədqiq olunmuşdur. Bu məqsədlə Bakı şəhəri Sabunçu rayonu 215 sayılı və Nəsimi rayonu general-leytenant Kərim Kərimov adına tam orta məktəblilərinin orta yaş həddi 14-17 olan 9, 10 və 11-ci siniflərində təhsil alan 205 məktəbli ilə tədqiqat aparılmışdır. Tədqiqatda tədqiq olunanlarda psixopatoloji halların müəyyənləşdirilməsi üçün Derogatis tərəfindən hazırlanmış, Mələk Kərimova və Nərmin Osmanlı tərəfindən Azərbaycan mədəniyyətinə adaptasiya olunmuş "Qısa Simptom Testi" (QST) və iştirakçıların tənhalıq hissini ölçmək üçün Russel və həmkarları tərəfindən hazırlanmış, Hüsnu Ergün tərəfindən Türkiyə məktəb mühitində adaptasiya olunmuş UCLA tənhalıq şkalasından istifadə olunmuşdur.

Əldə edilmiş nəticələr IBM SPSS 27 Statistics programı vasitəsilə təhlil olunmuşdur. Edilən müstəqil dəyişənlər arasında T-testinin nəticəsinə görə tənhalıq hissi qız və oğlan şagirdlər arasında, yəni cinsiyyətə görə fərqlənmir. Bu nəticəyə gender göstəricilərinin bir-birinə yaxın olmasının da (99 qadın və 106 kişi) təsiri mövcuddur. One Way Anova testinin nəticələrində isə məktəblilərin tənhalıq hissələrinin təhsil pilləsinə əsasən bir fərq göstərmədiyini aşkarlanmışdır.

Sonda tənhalıq hissi ilə intihar düşüncələri arasında əlaqənin tədqiq edilməsi məqsədilə Pearson Correlation testindən istifadə olunmuşdur. Nəticələrə əsasən tənhalıq hissənin psixopatoloji hallardan sadəcə depressiya ilə neqativ əlaqəsi aşkarlanmışdır. Aparılan korrelyasiya testinin nəticələrinə görə somatizasiya və tənhalıq hissi arasında $r = -.023$ səviyyəsində heç bir əlaqə olmadığını görürük. Obsessiv-kompulsiv pozuntu ilə tənhalıq hissi arasında $r = -.087$ səviyyəsində heç bir əlaqə müəyyən edilmir. Depressiya və tənhalıq hissi arasında $r = -.169^*$ ($p < 0.01$) səviyyəsində neqativ istiqamətdə və orta səviyyədə əlaqə mövcuddur ki, qısa simptom testinin alt şkalaları arasında yeganə əlaqənin mövcudluğu depressiyada özünü göstərir. $r = -.072$ göstəricisi ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlə tənhalıq hissi

arasında heç bir əlaqənin olmadığını görürük. Təşviş pozuntusu, fobiyalı təşviş və tənhalıq hissi arasında da uyğun olaraq $r = -0.074$, $r = -0.136$ heç bir əlaqə yoxdur. Kin-düşmənçilik ilə tənhalıq hissi arasında $r = 0.20$ göstəricisi ilə heç bir əlaqə görünür. Paranoid düşüncə və tənhalıq hissi arasında da $r = -0.032$ göstəricisi ilə heç bir əlaqə yoxdur. Son olaraq, psixotizm və tənhalıq hissi arasında da digər nəticələrə oxşar olaraq $r = 0.015$ səviyyəsində bir əlaqə yoxdur.

Bu nəticələrə əsasən dissertasiyanın giriş hissəsində qeyd etdiyimiz hipotezimizin özünü doğrultduğunu qeyd edə bilərik. QST-in depressiyanı ölçmək üçün olan hissəsinin suallarına nəzər saldıqda (Əlavə 1) intihar düşüncəsilə bağlı suallara rast gəlirik. Məsələn: “Həyatınıza son vermə fikirləri”, “Gələcəklə əlaqədar ümitsizlik duyğuları” və s. Korrelyasiya testinin nəticələri də tənhalıq hissi ilə intihar düşüncələri arasında $r = -0.169^*$ ($p < 0.01$) səviyyəsində neqativ istiqamətdə və orta səviyyədə əlaqənin olduğunu göstərdi. Bu nəticəni sadə bir şəkildə belə izah edə bilərik ki, məktəblilərin ətrafındakı insanların sayı azaldıqca depressiya hissi artıq göstərir, əksinə ətrafdakı insanların sayı azaldıqca depressiya artıq göstərir.

Bu mövzu ilə bağlı Türkiyədə Mehmet Eskin də 2000-ci ildə tədqiqat aparmışdır. O öz tədqiqatında məktəblilərin tənhalıq hissi ilə intihar düşüncələri arasında əlaqəni tədqiq etmişdir. Sonda nəticə olaraq məktəblilərdə tənhalıq hissi ilə intihar düşüncələri və intihar cəhdləri arasında əhəmiyyətli əlaqə olduğunu qeyd etmişdir.

Eskindən əlavə bu sadə dünya miqyasında Khatcherian (2022), Lasgaard (2011), Pervin (2016), Calati (2019), Narain (2021), Stravynski (2001), McClelland (2020) və b. tədqiqatlar aparmışdır. Bu tədqiqatların nəticələrinə də, nəzər saldıqda yeniyetmələrdə tənhalıq hissi ilə intihar düşüncələri arasında əlaqənin olduğunu deyə bilərik.

Tədqiqat işindən əldə edilən nəticələrə uyğun olaraq, məktəb rəhbərləri, pedaqoji heyət üzvlərinə, psixoloji məsləhət mərkəzi işçilərinə və məktəb psixoloqlarına, həmçinin də gələcəkdə bu istiqamətdə tədqiqat aparacaq olan tədqiqatçılara aşağıda qeyd olunan tövsiyələri vermək olar:

1. Məktəb rəhbərliyi və pedaqoji heyət üzvləri üçün tövsiyələr:

a. Məktəb rəhbərləri və pedaqoji heyət şagirdlərarası münasibətlərə daha ehtiyatla yanaşmalı, kollektiv tərəfindən hər hansı bir şagirdin qrupa qəbul edilmədiyi hallarla rastlaşdıqda müdaxilə etməlidirlər;

b. Pedaqoji heyət və məktəb psixoloqu tərəfindən özünü yoldaşlarından təcrid edən şagirdlər aşkarlanmalı və bu davranışa səbəb olan amillər araşdırılıb öyrənilməli, bu istiqamətdə proflaktik tədbirlər görülməlidir;

c. Məktəb həyatına sosiallaşmada şagirdlərə dəstəkçi olmaq məqsədilə maraqlı tədbirlər təşkil edilməli və şagirdlərlə bu mövzu ilə bağlı maarifləndirici məlumatlar

verilməlidir;

3. Tədqiqatçılar üçün tövsiyələr:

a. Ədəbiyyatlara nəzər salındığında ölkəmizdə məktəblilərdə tənhalıq hisslərilə intihar düşüncəsi arasında olan əlaqənin tədqiqilə bağlı tədqiqatların olmadığını deyə bilərik . Bu araşdırmanın nəticələrini ümumiləşdirərək gələcək tədqiqatçılar fərqli yaş qrupunda və inkişaf səviyyəsində olan fərdlərlə bənzər tədqiqat işləri həyata keçirə bilərlər;

b. Bu tədqiqat işi üçün məlumatlar Ucla Tənhalıq şkalasından və Qısa Simptom Testindən istifadə edilərək toplanmışdır. Gələcək tədqiqatçılar fərqli psixometrik, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə malik tədqiqat metodlarından istifadə edərək tədqiqatlarını həyata keçirə bilərlər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Akgün, E. (2001). Huzurevlerinde yaşayan yaşlı bireylerin algıladıkları yalnızlık duyularları ve yaşam kaliteleri üzerine etkileri. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.*
2. Akkaya, S. (2008). *Ortaöğretim (lise) öğrencilerinde rekabetçi tutum ile ana-baba tutumları arasındaki ilişki düzeyi* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
3. Aktepe E, Kandil S, Göker Z, Sarp K, Topbaş M, Özkorumak E. İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerde sosyodemografik ve psikiyatrik özelliklerin değerlendirilmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*. 2006;5:444-54.
4. Aktepe, E., Kandil, S., & Topbaş, M. (2005). Çocuk ve ergenlerde özkıyım davranışı. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4, 88-97.
5. Aktepe, E., Kandil, S., Göker, Z., Sarp, K., Topbaş, M., & Özkorumak, E. (2006). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerde sosyodemografik ve psikiyatrik özelliklerin değerlendirilmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 5(6).
6. Alisinanoğlu, F. (2002). Gençlik dönemi özellikleri ve genç anne-baba iletişimi. *Eğitim ve Bilim- Education and Science*, 27(123), 62-63.
7. Alonzo, A.A. (1989). Loneliness, Theory, Research and Applications. *Contemporary Sociology*, 18(3),437-438.
8. Antognoli-Toland, P. L. (2000). Adolescent loneliness: Testing a predictive model. *Journal of Theory Construction & Testing*, 4(1), 7.
9. Aral, N., Gürsoy, F., & Bıçakçı, M. (2006). Yetiştirme yurdunda kalan ve kalmayan kız ergenlerin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 10-19.
10. Asarnow, J. R., & Carlson, G. (1988). Suicide attempts in preadolescent child psychiatry inpatients. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 18(2), 129-136.
11. Asher, S. R., Hymel, S., & Renshaw, P. D. (1984). Loneliness in children. *Child development*, 1456-1464.
12. Atalay, H. (2010). Yalnızlık Notları, *Psikeart Dergi*. Sayı, 11, 16.
13. Atay, i. M., & Kerimoğlu, E. (2003). Ergenlerde intihar davranışı. *Çocuk Ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 10(3), 128-136.
14. Atay, İ. M., & Kerimoğlu, E. Ergenlerde intihar davranışı.
15. AVCI, Ö. H., & YILDIRIM, İ. (2014). Ergenlerde şiddet eğilimi, yalnızlık ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29-1), 157-168.

16. Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child development*, 887-907.
17. Beautrais, A. L., Joyce, P. R., & Mulder, R. T. (1998). Youth suicide attempts: a social and demographic profile. *Australian and New Zealand journal of psychiatry*, 32(3), 349-357.
18. Berg, J. H., & Peplau, L. A. (1982). Loneliness: The relationship of self-disclosure and androgyny. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8(4), 624-630.
19. Berman, Al. & Jobes, D.A. (1997). Adolescent Suicide Assessment and Intervention. Washington W.C. American Psychological Association.
20. Bilgiç A. İntihar ve Kasıtlı Olarak Kendine Zarar Verme. Pekcanlar Akay A, Ercan ES (Ed). Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları. Ankara: Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği, 2016; 580-90.
21. Bilgiç, N. (2000). *Arkadaşlık becerisi eğitiminin ilköğretim 2. kademe öğrencilerinin yalnızlık düzeylerine etkisi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
22. Boeninger, D. K., Masyn, K. E., Feldman, B. J., & Conger, R. D. (2010). Sex differences in developmental trends of suicide ideation, plans, and attempts among European American adolescents. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 40(5), 451-464.
23. Bowlby, J. (1963). Pathological mourning and childhood mourning. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 11(3), 500-541.
24. Brent DA, Melhem N. Familial Transmission of Suicidal Behavior. *Psychiatric Clinics of North America*. 2008;31(2):157-77.
25. Buchholz, E. and Catton, R. (1999). Adolescents' Perceptions of Aloneless and Loneliness. *Adolescence*, 34 (133), 203-214.
26. Buluş, M. (1997). Üniversite öğrencilerinde yalnızlık. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 82-90.
27. Buluş, M. (2000). Ergen öğrencilerde denetim odağı-yalnızlık düzeyi ilişkisi.
28. Cabbarova, L.M. (1999). Psikologiyada Tənhalıq Problem.
29. Calati, R., Ferrari, C., Brittner, M., Oasi, O., Olié, E., Carvalho, A. F., & Courtet, P. (2019). Suicidal thoughts and behaviors and social isolation: A narrative review of the literature. *Journal of affective disorders*, 245, 653-667.
30. Certel, H., Yakut, S., Yakut, İ., & Gülsün, B. (2016). Öğrencilerde yalnızlık problemi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3069-3084.

31. Chesney E, Goodwin GM, Fazel S. Risks of all-cause and suicide mortality in mental disorders: A meta-review. *World Psychiatry*. 2014;13(2):153-60.
32. Chipuer, H. M., & Pretty, G. H. (2000). Facets of adolescents' loneliness: A study of rural and urban Australian youth. *Australian Psychologist*, 35(3), 233-237.
33. Chow, H. P. H. (2005). Life satisfaction among university students in a canadian prairie city: a multivariate analysis. *Social Indicators Research*, 70, 139-150.
34. Corey, G., & Ergene, T. (2008). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuram ve uygulamaları*. Mentis yayıncılık.
35. COYNE, J.C. & DOWNEY, G. (1991). Social factor and psychopathology.: Stres, social support and coping processes. *Annual Review of Psychology.*, 42, 401-425.
36. Çağdaş, A. (2002). *Anne-baba çocuk iletişimi*. Nobel.
37. Çelenk, S. (2003). Okul başarısının ön koşulu: Okul aile dayanışması. *İlköğretim online*, 2(2).
38. Dalkılıç, M. (2006). Lise Öğrencilerinin Ana- Baba ve Ergen İlişkilerinde Algıladıkları Problem Çözme ve İletişim Becerilerinin Bazı Değişkenlere göre İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
39. DAVIS JM ve BROCK SE (2002) Suicide. *Handbook Of In Crisis Counseling, Intervention, Prevention in the Schools*, içinde J Sandoval (ed). (2nd Ed), , Lawrence Erlbaum Associates Publishers, London; 273-301
40. De Jong Gierveld, J. (1998). A review of loneliness: concept and definitions, determinants and consequences. *Reviews in clinical gerontology*, 8(1), 73-80.
41. Demir, A. (1990). Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeylerini Etkileyen Bazı Etmenler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
42. Demiriz, S., & Öğretir, A. D. (2007). Alt ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki 10 yaş çocuklarının anne tutumlarının incelenmesi. *Kastamonu eğitim dergisi*, 15(1), 105-122.
43. Dereboy, İ. F. Anlamak, Tanımak, Ele Almak.
44. Dodig-Ćurković, K., Ćurković, M., Radić, J., Degmečić, D., & Filaković, P. (2010). Suicidal behavior and suicide among children and adolescents-risk factors and epidemiological characteristics. *Collegium antropologicum*, 34(2), 771-777.
45. Dökmen, Ü. (1985). Aile içi iletişim çatışmalarının transactional ve graph analiz ile incelenmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 18(1), 53-66.

46. Döner, M. (2018). *Özel lise öğrencilerinin yalnızlık ve umutsuzluk düzeyleriyle internet bağımlılığı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
47. Duck, S. (1986). *Human relationships and introduction to social psychology*. Sage Pub., London.
48. Durkheim, E. (1986). *İntihar*. (Fransızca Orjinali: 1897). (Çev: Ö. Ozankaya). Toplumbilimsel İnceleme. Ankara: Türkiye Tarih Kurumu Basımevi,
49. Durkheim, E. (2013). *İntihar. Z. İlk gelen, Çev.) İstanbul: Pozitif Yayınları*.
50. Duy, B. (2003). Bilişsel-davranışçı yaklaşıma dayalı grupla psikolojik danışmanın yalnızlık ve fonksiyonel olmayan tutumlar üzerine etkisi. *Doct. Dis. Ankara*.
51. Ellison, C. W. (1978). Loneliness: A social-developmental analysis. *Journal of Psychology and Theology*, 6(1), 3-17.
52. Eraslan, A. N., Görücü, R. A., Öztürk, M., Yılmaz, A., & Taşar, M. A. (2021). İntihar Girişiminde Bulunan Ergenlerin Sosyodemografik Özelliklerinin İncelenmesi ve Depresyon Tanısı Açısından Değerlendirilmesi. *Journal of Tepecik Education & Research Hospital/İzmir Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 31(3).
53. Ergün, H. (2020). Yalnızlık ölçeğinin okullar için Türkçe uyarlaması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 289-300.
54. Erikson, E. H. (1994). *Identity: Youth and crisis*. WW Norton & company.
55. Erim, B. (2001). *Yetiştirme yurtlarında ve aileleri yanında yaşayan ergenlerin, benlik saygısı, depresyon ve yalnızlık düzeyleri ile sosyal destek sistemleri açısından karşılaştırılması* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
56. Erözkan, A. (2009). Ergenlerde yalnızlığın yordayıcıları. *İlköğretim Online*, 8(3), 1-11.
57. Eskin, M. (2001). Ergenlikte yalnızlık, baş etme yöntemleri ve yalnızlığın intihar davranışı ile ilişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 4(5), 5-11.
58. Eskin, M. (2003). İntihar: Açıklama, Tedavi ve Önleme. *Bölüm, 1*, 4-27.
59. Garber, M. M. (1989). Loneliness: A study in cognitive discrepancy.
60. Garcia, S. M., Tor, A., & Schiff, T. M. (2013). The psychology of competition: A social comparison perspective. *Perspectives on psychological science*, 8(6), 634-650.
61. Geçtan, E. (1998). İnsan olmak [Being human]. *Istanbul, Turkey: Metis Yayınları*.
62. Gibbs, J. P., & Martin, W. T. (1964). Status integration and suicide: A sociological study. (*No Title*).

63. Gili M, Castellví P, Vives M, et al. Mental disorders as risk factors for suicidal behavior in young people: A meta-analysis and systematic review of longitudinal studies. *Journal of Affective Disorders*. 2019;245:152-162.
64. Greene, D. B. (1994). Childhood suicide and myths surrounding it. *Social Work*, 39(2), 230-232.
65. Groark, C., Muhamedrahimov, R., Palmov, O.L., Nikiforova, N. V., and Mccall, R. (2005). Improvements in Early Care in Russian Orphanages and Their Relationship to Observed Behaviors. *Infant Mental Health Journal*, 26(2), 96-109.
66. Güler-Yılmaz, M. (2012). Ortaöğretim öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile utangaçlık düzeyleri arasındaki ilişki (İstanbul ili Tuzla ilçesi örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
67. Gün, F. (2006). Kent kültüründe yalnızlık duygusu. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.
68. Gündoğmuş, G. (2017). *Yalnızlık düzeyinin yordanmasında anne baba tutumları ve okul tükenmişliği* (Master's thesis, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı).
69. Gündüz, B., & Çelikkaleli, Ö. (2009). Ergen saldırganlığında akademik yetkinlik inancı akran baskısı ve sürekli kaygının rolü. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 19-38.
70. Hacker, D. J. (1994). An existential view of adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 14(3), 300-327.
71. Haliloğlu, S. (2008). *Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri, bağlanma biçimleri ve işlevsel olmayan tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Malatya ili örneği)* (Master's thesis, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
72. Harrington, R. (2001). Depression, suicide and deliberate self-harm in adolescence. *British medical bulletin*, 57(1), 47-60.
73. Hawton, K. (1986). *Suicide and Attempted Suicide Among Children and Adolescents*. Newbury Park, Sage Publications.
74. Heinrich, L. M., & Gullone, E. (2006). The clinical significance of loneliness: A literature review. *Clinical psychology review*, 26(6), 695-718.
75. Hortaçsu, N. (2003). *İnsan ilişkileri*. İmge Kitabevi.
76. Inhelder, B., & Piaget, J. (1958). *The growth of logical thinking from childhood to adolescence: An essay on the construction of formal operational structures* (Vol. 22). Psychology Press.

77. Jabbarov, R., Mustafayev, M., Aliyev, J., Nasibova, U., & Bayramov, M. (2023). Psychological issues of the relationship between self-esteem and aggression in students studying in different faculties. *Revista de Gestão e Secretariado*, 14(10), 17236-17253.
78. Jones, W. H., Hobbs, S. A., & Hockenbury, D. (1982). Loneliness and social skill deficits. *Journal of personality and social psychology*, 42(4), 682.
79. Karakuş, Ö. (2012). Ergenlerde bağlanma stilleri ve yalnızlık arasındaki ilişki. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(2), 33-46.
80. Kaya, Ö. (1994). Annelere verilen eğitimin çocuklarına karşı istenmedik tutumlarına etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.*
81. Kaya, Ş. (2017). *Ergenlerde ana-babaya bağlanma örüntüsünün benlik saygısı ve yalnızlık ile ilişkisi* (Master's thesis, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
82. Kerimova, M., & Osmanli, N. (2016). The Brief Symptom Inventory: A Validity-Reliability Study of a Sample from Azerbaijan. *Journal of Education and Training Studies*, 4(12), 153-159.
83. Khatcherian, E., Zullino, D., De Leo, D., & Achab, S. (2022). Feelings of loneliness: understanding the risk of suicidal ideation in adolescents with internet addiction. A theoretical model to answer to a systematic literature review, without results. *International journal of environmental research and public health*, 19(4), 2012.
84. Kılınç, H. (2005). Ergenlerin yalnızlık düzeyleri ve kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü.*
85. Kiefer, C. W. (1980). Loneliness and Japanese social structure. *The anatomy of loneliness*, 425-450.
86. Kocabaş, Ö., Kavaklı, T., Ecevit, Ç., Aydoğan, A., Sun, f., & Karaca, T. D. (2004). Çocukluk çağı intihar girişimleri. *Ege Pediatri Bülteni*, 11(2), 119-124.
87. Koçak, E. (2008). *Ergenlerde yalnızlığın yordayıcısı olarak benlik saygısı ve sürekli öfke ve öfke ifade tarzlarının incelenmesi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
88. Kozaklı, H. (2006). Üniversite öğrencilerinde yalnızlık ve sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkilerin karşılaştırılması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.*
89. Kozaklı, H. *Üniversite öğrencilerinde yalnızlık ve sosyal destek düzeyi arasındaki ilişkilerin karşılaştırılması* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

90. Köknel, Ö. (1999). Ergenlik Dönemi. Ana-Baba-Çocuk Okulu. İstanbul: Remzi Kitabevi.
91. Körler, Y. (2012). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin çeşitli değişkenler açısından yalnızlık düzeyleri ve yalnızlık ile sosyal duygusal öğrenme becerileri arasındaki ilişkiler* (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).
92. Kulaksızoğlu, A. (1998). Ergenlik Psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
93. Kulaksızoğlu, A. (2004). Ergenlik Psikolojisi.(6. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kulaksızoğlu, A.(2008). *Ergenlik Psikolojisi, 10*.
94. Kutlu, M. (2003). Yetiştirme yurdunda ve ailesiyle birlikte kalan öğrencilerin yalnızlık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *VII. Ulusal Psikoloji ve Rehberlik Danışma Kongresi*, 9-11.
95. Kuzgun, Y. (1972). Ana-baba tutumlarının bireyin kendini gerçekleştirme düzeyine etkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.
96. Labelle R, Breton JJ, Pouliot L, Dufresne MJ, Berthiaume C. Cognitive correlates of serious suicidal ideation in a community sample of adolescents. *J Affect Disord.* 2013;145(3):370-7.
97. Lasgaard, M., Goossens, L., & Elklit, A. (2011). Loneliness, depressive symptomatology, and suicide ideation in adolescence: Cross-sectional and longitudinal analyses. *Journal of abnormal child psychology*, 39, 137-150.
98. Lewinsohn, P.M., Rohde, P., ve Seeley, J.R. (1996). Adolescent suicidal ideation and attempts: Prevalence, risk factors, and clinical implications. *Clinical Psychology Science and Practise*. 3 (1); 25-46.
99. Li Z, Page A, Martin G, Taylor R. Attributable risk of psychiatric and socioeconomic factors for suicide from individual-level, population-based studies: A systematic review. *Soc Sci Med.* 2011;72(4):608-16.
100. Malloy-Diniz LF, Neves FS, Abrantes SSC, Fuentes D, Corrêa H. Suicide behavior and neuropsychological assessment of type I bipolar patients. *J Affect Disord.* 2009;112(1-3).
101. Mijuskovic, B. (1988). Loneliness and adolescent alcoholism. *Adolescence, Vol. 23 (No. 91, Fall 1988), pp. 503-516*.
102. Narain, S. (2021). Impact of family relationships on Adolescents' loneliness and suicidal ideation. *Ideal Research Review*, 65(1), 6-11.

103. Nurmi, J.E., Toivonen, S., Salmela-Aro, K. and Eronen, S. (1997). Social Stlevelgies and Loneliness. *Journal of Social Psychology*, 137 (6), 764-777.
104. Oquendo MA, Galfalvy H, Russo S, et al. Prospective study of clinical predictors of suicidal acts after a major depressive episode in patients with major depressive disorder or bipolar disorder. *American Journal of Psychiatry*. 2004;161(8):1433-41.
105. Orpinas, P., & Frankowski, R. (2001). The Aggression Scale: A self-report measure of aggressive behavior for young adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 21(1), 50-67.
106. Oruç, T. (2013). *Üniversite öğrencilerinde psikososyal değişkenlere göre yalnızlık ile otomatik düşünceler ilişkisinin incelenmesi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
107. Ouellet, R., & Joshi, P. (1986). Loneliness in relation to depression and self-esteem. *Psychological reports*, 58(3), 821-822.
108. Öz, F. (2004). *Sağlık alanında temel kavramlar*. İmaj.
109. Özalp, E. (2009). İntihar Davranışının Genetiği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20 (1), 85-93.
110. Özçelik, b., & Karamustafalıoğlu, O. (2002). Ergenlik Dönemi ve Ergenlerde Suisid Aç ısından Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi. *Düşünen Adam*, 15(2), 68-76.
111. Özdemir, V. Ucla Yalnızlık Ölçeğinin Meta-Analitik Faktör Analizinde Çok Değişkenli Yaklaşımların Karşılaştırılması.
112. Özgüven, İ. E. (2001). *Ailede iletişim ve yaşam*. Pdrem Yayınları.
113. Öztürk, İ. (1990). Anne baba tutumlarının üniversite öğrencilerinin bağımsızlık, duyguları anlama, yakınlık, başatlık, kendini suçlama ve saldırganlık düzeylerine etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
114. Öztürk, M. (1997). *10-13 yaşları arasındaki çocuklarda umutsuzluk ve yalnızlığın bazı değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
115. Öztürk, M. O., & Uluşahin, A. (2018). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Nobel Tıp Kitabevleri.
116. Paikoff, R. L., & Brooks-Gunn, J. (1991). Do parent-child relationships change during puberty?. *Psychological bulletin*, 110(1), 47.

117. Park, H. S., Schepp, K. G., Jang, E. H., & Koo, H. Y. (2006). Predictors of suicidal ideation among high school students by gender in South Korea. *Journal of School Health, 76*(5), 181-188.
118. Peplau, L. A., & Perlman, D. (1982). Loneliness: A sourcebook of current theory, research, and therapy. (*No Title*).
119. Perlman, D., Peplau, L. A., & Goldston, S. E. (1984). Loneliness research: A survey of empirical findings. *Preventing the harmful consequences of severe and persistent loneliness, 13*, 46.
120. Pervin, M. M., & Ferdowshi, N. (2016). Suicidal ideation in relation to depression, loneliness and hopelessness among university students. *Dhaka University journal of biological sciences, 25*(1), 57-64.
121. Pfeffer, C. R. (2002). Suicidal behaviors in children and adolescents: Causes and management. *Child and adolescent psychiatry: A comprehensive textbook, 796-805*.
122. Pfeffer, C. R., Lipkins, R., Plutchik, R., & Mizruchi, M. (1988). Normal children at risk for suicidal behavior: A two-year follow-up study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 27*(1), 34-41.
123. Ponzetti, J. J. (1990). Loneliness among college students. *Family Relations, 39*, 336-340.
124. Richard-Devantoy S, Berlim MT, Jollant F. Suicidal behaviour and memory: A systematic review and meta-analysis. *World Journal of Biological Psychiatry. 2015;16*(8):544-66.
125. Rotheram-Borus MJ, Trautman PD, Dopkins SC, Shrout PE. Cognitive Style and Pleasant Activities Among Female Adolescent Suicide Attempters. *J Consult Clin Psychol. 1990; 58*(5):554-61.
126. Rubin, K.H., Lemare, L.J., & Lollis, S. (1998). Social withdrawal in adolescents. *Adolescent Development, 63*, 350-365.
127. Russell, D. W. (1996). UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, validity, and factor structure. *Journal of personality assessment, 66*(1), 20-40.
128. Russell, D., Peplau, L. A., & Cutrona, C. E. (1980). The revised UCLA Loneliness Scale: concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of personality and social psychology, 39*(3), 472.
129. Russell, D., Peplau, L. A., & Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of personality assessment, 42*(3), 290-294.

130. Sadowski C, Kelley M lou. Social Problem Solving in Suicidal Adolescents. *J Consult Clin Psychol.* 1993;61(1):121-127.
131. Santrock, J.W. (1993). *Adolescence: An introduction (5th Ed.)*. C. Brown Communications Inc., Dubuque.
132. Saraçođlu, Y. (2000). Lise öđrencilerinin yalnızlık düzeylerinin çeşitli deđişkenlere göre incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
133. Sarıçam, H. (2023). COVID-19 Sonrası Yetişkinlerde Yalnızlık: UCLA Yalnızlık Ölçeđi Kısa Formunun (UYÖKF-6) Psikometrik Özellikleri. *Iđdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), 1-17.
134. Sayar, M. K., Öztürk, M., & Acar, B. (2000). Aşırı dozda ilaç alımıyla intihar girişiminde bulunan ergenlerde psikolojik etkenler. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 10(3), 133-138.
135. SAYGILI, R. & Aydın C. (1998). İntihar Girişiminde Bulunan Ergenlerde Sosyodemografik, Psikiyatrik ve Ailesel Özelliklerin Araştırılması. Ege Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi.
136. Schumaker, J.F. (1993). *Adolescence an Introduction*. Brown and Benmarck Pub. Wisconsin.
137. SEÇİM, Ö. Y., Alpar, Ö., & Algür, S. (2014). Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlık: Akdeniz Üniversitesinde Yapılan Ampirik Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(48), 200-215.
138. Sezer, Ö. (2010). Ergenlerin kendilik algılarının anne baba tutumları ve bazı faktörlerle ilişkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1- 19.
139. Sinclair, S.L., ve Nelson, E.S. (1998). "The impact of parental divorce on college students' intimate relationships and relationship beliefs", *Journal of Divorce and Remarriage*, 29 (1/2), ss. 103- 129
140. Stravynski, A., & Boyer, R. (2001). Loneliness in relation to suicide ideation and parasuicide: A population-wide study. *Suicide and life-threatening behavior*, 31(1), 32-40.
141. Sumbas, E. (2020). Ergenlerin, genç yetişkinlerin ve orta yetişkinlerin kardeş ilişkilerinin incelenmesi.
142. Suvarli, M. K. (1995). Çocuklarda ve adolesans çağında intihar: araştırmalar, önlemler ve çözüm önerileri. *Kriz Dergisi*, 3(1), 75-87.

143. Sübaşı, G. (2010). Üniversite öğrencilerinde sosyal kaygıyı yordayıcı bazı değişkenler. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 3-15.
144. Şatır, S. *Özel Tevfik Fikret Lisesi öğrencilerinin akademik başarılarıyla ilgili anne-baba görüşleri ve anne baba eğitim gereksinimleri* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
145. Şevik, A. E., Özcan, H., & Uysal, E. (2012). İntihar girişimlerinin incelenmesi: risk faktörleri ve takip. *Klinik Psikiyatri*, 15(4), 218-25.
146. Tatlılıoğlu, K. (2012). Sosyal bir gerçeklik olarak intihar olgusu: sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 133-156
147. Tezcan, A.E., Oğuzhanoğlu, N.K., Ülkeröğlu, F. (1995). Çocuk ve gençlerde intihar girişimleri, *Kriz Dergisi*, II. Sosyal Psikiyatri Sempozyumu Özel Sayı, 3 (1- 2); 70-74.
148. Tohumcu, M. U., Karşlı, T. A., Bahadır, E., & Kalender, B. (2019). İnternet ve akıllı telefon bağımlılığı ile benlik saygısı ve yalnızlık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
149. Türkel, Z., & DİLMAÇ, B. (2019). Ergenlerde sosyal medya kullanımı, yalnızlık ve yaşam doyumu arasındaki yordayıcı ilişkiler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 57-70.
150. Tüzün, O., & Sayar, K. (2006). Bağlanma kuramı ve psikopatoloji. *Düşünen Adam*, 19(1), 24-39.
151. Ulusoy, D., Demir, N. Ö., & Baran, A. G. (2005). Ergenlik döneminde intihar algısı: Lise son sınıf gençliği örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1).
152. Uruk, A. C., & Demir, A. (2003). The role of peers and families in predicting the loneliness level of adolescents. *The journal of psychology*, 137(2), 179-193.
153. Ünlü, G., Aksoy, Z., & Ersan, E. E. (2014). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerin değerlendirilmesi. *Pamukkale Tıp Dergisi*.
154. Wolff J, Frazier EA, Esposito-Smythers C, et al. Cognitive and social factors associated with NSSI and suicide attempts in psychiatrically hospitalized adolescents. *J Abnorm Child Psychol*. 2013;41(6):1005-13.
155. Woodward, J. C., & Frank, B. D. (1988). Rural adolescent loneliness and coping strategies. *Adolescence*, 23(91), 559.

156. Yabancı, C. (2019). Lise öğrencilerinin sosyal medyaya ilişkin tutumları ile narsisizm ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.
157. Yalom, I. D. (2020). *Existential psychotherapy*. Hachette UK.
158. Yalvaç, H. D. (2006). İntihar girişiminde bulunan bireylerde psikiyatrik morbidite, kişilik bozukluğu ve bazı sosyodemografik ve klinik etkenlerle ilişkisi.
159. Yavuz, B. E. (2023). İntihar davranışı ile başvuran ergenlerin sosyal kognisyon ve nörobilişsel özelliklerinin intihar davranışı göstermeyen depresyon tanılı ergenler ve sağlıklı kontrollerle karşılaştırılması.
160. Yavuz, C. (2019). The Relationships among Attitude towards Sports, Loneliness and Happiness in Adolescents. *Universal Journal of Educational Research*, 7(3), 790-796.
161. Yörükoğlu, A. (1989). *Gençlik çağı: ruh sağlığı ve ruhsal sorunları*. Özgür Yayın Dağıtım.

ƏLAVƏLƏR

ƏLAVƏ 1

QISA SİMPATOM TESTİ (QST)

Aşağıda zaman-zaman hərəkətdə görülə bilən sıxıntılar sıralanmışdır. Xahiş olunur hər birini diqqətlə oxuyun. Sonra bu vəziyyətin sizə bugün də daxil olmaq şərtilə son 1 ay ərzində nə qədər narahat etdiyini qeyd edin.

	Heç	Çox az	Orta səviyyədə	Olduqca çox
1. Hirsillik, içinin titrəməsi				
2. Baş gicəllənməsi və bayılma				
3. Hər hansı bir insanın fikirlərinizə hakim olacağı hissi				
4. Problemlərinizdə başqalarını günahlandırmaq				
5. Hadisələri yada salmaqda çətinlik				
6. Asanlıqla hirsələnib özündən çıxma				
7. Sinə və ürək hissəsində ağrılar				
8. Küçədə və açıq ərazilərdə qorxu hissi				
9. Həyatınıza son vermə fikirləri				
10. İnsanların çoxuna inanılmayacağı hissi				
11. İştahanın pozulması				
12. Heç bir səbəbi olmayan qorxular				
13. Nəzarət edə bilmədiyiniz özündən çıxmalar (hirs partlayışları)				
14. Başqalarıyla birlikdə olanda belə təklik hiss etmə				
15. Görüləcək işləri ertələmə hissi				

16. Yalqızlıq hissi				
17. Özünü kefsiz, kədərli hiss etmə				
18. Heçnə ilə maraqlanmamaq				
19. Özünü kövrək hiss etmə				
20. Asanlıqla incimə, dəyməduşərlik				
21. İnsanların sizi sevmədiyinə, sizə pis davrandığına inanma				
22. Özünü digər insanlardan əskik hiss etmə				
23. Mədə ağrıları, ürək bulanma				
24. Digər insanların sizi izlədiyi ya da haqqınızda danışdığı hissi				
25. Yuxuya getmədə çətinlik				
26. Gördüyünüz işi bir ya da bir neçə dəfə yoxlamaq				
27. Qərar verə bilməmək				
28. Avtobus, qatar, metro kimi minik vasitələrinə minmə qorxusu				
29. Nəfəs almada çətinlik				
30. Soyuq və istilik basması				
31. Sizi qorxudan müəyyən davranış, yer və əşyalardan qaçma hissi				
32. Beyninizin bomboş qalması				
33. Bədəninizin bəzi yerlərində iynələnmə halı				
34. Səhvlərinizə görə cəza verilməsi fikri				
35. Gələclə əlaqədar ümitsizlik duyğuları				
36. Diqqəti cəmləşdirməkdə çətinlik				
37. Bədənin bəzi bölgələrində zəiflik, gücsüzlük				

38. Özünü gərgin və narahat hiss etmə				
39. Ölmə və ölüm üzərinə düşüncələr				
40. Bir başqasını vurmaq, zərər vermək, yaralamaq hissi				
41. Ətrafdakı nələri isə qırıb, tökmə istəyi				
42. Digər insanların yanında ikən səhv bir şey etməməyə çalışmaq				
43. Çox insan olan məkanda narahatçılıq hissi				
44. Başqa insanlara heç yaxınlıq hiss etməmə				
45. Dəhşət və panika hissi				
46. Tez-tez mübahisəyə girmək				
47. Tək qalanda hirslilik hissi				
48. Başqalarının sizi uğurlarınıza görə qiymətləndirmələri				
49. Özünü çox narahat hiss etmə				
50. Dəyərsizlik hissi				
51. İcazə verəcəyiniz təqdirdə insanların sizdən istifadə edəcəyi fikri				
52. Günahkarlıq hissi				
53. Aqlınızla əlaqədar tərəddüdlər				

UCLA Tənhəliq Şkalası

	Heç vaxt	Nadirən	Bəzən	Hər zaman
1. Hansı tezliklə məktəb yoldaşlarınızla uyğunluq içərisində olduğunuzu hiss edirsiniz?				
2. Hansı tezliklə məktəbdə dostlarınızın olmadığını hiss edirsiniz?				
3. Hansı tezliklə məktəbdə kömək alabiləcəyiniz bir şəxsin olmadığını hiss edirsiniz?				
4. Hansı tezliklə məktəbdə özünüzü tənha hiss edirsiniz?				
5. Hansı tezliklə özünüzü məktəbdə dost qrupunun bir parçası olaraq hiss edirsiniz?				
6. Hansı tezliklə məktəbdəki insanlarla ortağ yönlerinizin olduğunu hiss edirsiniz?				
7. Hansı tezliklə məktəbdə heç kimə yaxın olmadığını hiss edirsiniz?				
8. Hansı sıklıqda marağ dairənizin və düşüncələrinizin məktəbdəki şəxslər tərəfindən paylaşılmadığını hiss edirsiniz?				
9. Hansı tezliklə özünüzü elektrovert və dost canlısı bir şəxs olaraq hiss edirsiniz?				
10. Özünüzü hansı tezliklə məktəbdəki şəxslərə yaxın hiss edirsiniz?				

11. Özünüzü hansı tezliklə məktəbdə digər yoldaşlar tərəfindən kənarlaşdırılmış olaraq hiss edirsiniz?				
12. Hansı tezliklə məktəbdəki münasibətlərinizin səmimi olduğunu hiss edirsiniz?				
13. Hansı tezliklə məktəbdə kiminsə tərəfindən tanınmadığınızı hiss edirsiniz?				
14. Hansı tezliklə məktəbdəki digər insanlardan ayrı durduğunuzu hiss edirsiniz?				
15. Hansı tezliklə məktəbdə istədiyiniz zaman dost sahibi ola biləcəyinizi hiss edirsiniz?				
16. Hansı tezliklə məktəbdə sizi həqiqətən anlayan insanlar olduğunu hiss edirsiniz?				
17. Hansı sıklıqda içinə kapanıq olduğunuzu hiss edirsiniz?				
18. Hansı tezliklə məktəbdə insanlar olduğunu amma paylaştığınız ortaq bir şeylərin olmadığını hiss edirsiniz?				
19. Hansı tezliklə məktəbdə danışa biləcəyiniz insanlar olduğunu hiss edirsiniz?				
20. Hansı tezliklə məktəbdə kömək alabiləcəyiniz insanlar olduğunu hiss edirsiniz?				

Məktəblilərin tənhalıq səviyyələri və intihar düşüncələri arasındakı əlaqənin təhlili

Xülasə

Dissertasiya məktəblilərin tənhalıq səviyyələri və intihar düşüncələri arasında əlaqənin tədqiqinə həsr olunmuşdur.

“Ədəbiyyat xülasəsi” adlı I fəsildə tədqiqatçıların tənhalıq hissi və intihar düşüncəsi ilə bağlı fikirləri əks olunmuşdur. Eyni zamanda, tənhalıq hissi və intihar düşüncəsi haqqında nəzəriyyələr ətraflı şəkildə təqdim edilmişdir.

“Metodologiya” adlı II fəsildə isə məktəblilərin tənhalıq səviyyələri və intihar düşüncələri arasındakı əlaqənin təhlilinin eksperimental hissəsinə ayrılmışdır. Bu fəsildə Bakı şəhəri Sabunçu rayonu 215 sayılı və Nəsimi rayonu general-leytenant Kərim Kərimov adına tam orta məktəblərinin orta yaş həddi 14-17 olan 9, 10 və 11-ci siniflərində təhsil alan 205 məktəbli ilə eksperiment keçirilmişdir. Tədqiqatda tədqiq olunanlarda psixopatoloji halların müəyyənləşdirilməsi üçün Derogatis tərəfindən hazırlanmış, Mələk Kərimova və Nərmin Osmanlı tərəfindən Azərbaycan mədəniyyətinə adaptasiya olunmuş “Qısa Simptom Testi” (QST) və iştirakçıların tənhalıq hissini ölçmək üçün Russel və həmkarları tərəfindən hazırlanmış, Hüsnu Ergün tərəfindən Türkiyə məktəb mühitinə adaptasiya olunmuş UCLA tənhalıq şkalasından istifadə olunmuşdur.

“Alınan nəticələr və onların müzakirəsi” adlı III fəsildə tədqiqatın nəticəsi olaraq, qeyd edə bilərik ki, tənhalıq hissi məktəblilərdə cinsə görə fərqlilik göstərmir. Aparılan Pearson korrelyasiya testinin nəticələrinə əsaslanaraq demək mümkündür ki, tənhalıq hissi ilə sadəcə depressiya arasında neqativ əlaqə mövcuddur.

Sonda tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş nəticələr və tədqiqat zamanı istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

An analysis of the relationship between loneliness levels and suicidal ideation in schoolchildren

Summary

The thesis is dedicated to examining the relationship between school children's loneliness levels and suicidal thoughts.

Chapter I, titled "Literature Summary", reflects researchers' views on loneliness and suicidal thoughts. Theories regarding loneliness and suicidal ideation are also presented in detail.

II titled "Methodology". The chapter is devoted to the empirical part of the analysis of the relationship between schoolchildren's loneliness levels and suicidal thoughts. In this section, an experiment was conducted with 205 school children with an average age of 14-17, studying in the 9th, 10th and 11th grades of secondary schools named after Lieutenant General Karim Kerimov in Sabunchu district 215 and Nasimi district of Baku city. The "Brief Symptom Test" (BST), developed by Derogatis and adapted to Azerbaijani culture by Melek Karimova and Narmin Osmanlı, was used to determine the psychopathological conditions in the research subjects, and the Turkish school environment loneliness scale of UCLA, Hüsni Ergün, developed by Russell and colleagues, was used to measure the participants' feelings of loneliness. .

Chapter III titled "Results and Discussion". As a result of the research in the section, we can say that the feeling of loneliness in school-age children does not differ according to gender. According to the results of the Pearson correlation test, it can be said that there is a negative relationship only between the feeling of loneliness and depression.

Finally, the results obtained as a result of the research and the list of literature used during the research are included.